

Жељко М. Будимир

РАЂАЊЕ
аніло-америчке
ГЕОПОЛИТИКЕ

заосиавишиина Хелфорда Макинџера

Архив Војводине

Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука

Нови Сад, 2025.

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредници

Др Небојша Кузмановић

Проф. др Ранка Перић Ромић

Рецензенти

Др Небојша Вуковић

Др Нина Сајић

Др Срђан Перишић

© Copyright: Архив Војводине, Универзитет у Бањој Луци, Факултет политичких наука, 2025.

Забрањено прештампавање и фотокопирање. Сва права задржава издавач и аутор. Садржај и ставови изнети у овом делу јесу ставови аутора и не одражавају нужно ставове Издавача, стога Издавач не може сносити никакву одговорност према њима.

Садржај:

Предговор	9
ШТА ЈЕ ГЕОПОЛИТИКА	13
Одређење појма геополитике	17
Оснивачи геополитике и њен историјски развој	23
Перспективе даљег развоја геополитике	39
ОСНОВИ ГЕОПОЛИТИКЕ У УЧЕЊУ ХЕЛФОРДА МА- КИНДЕРА	47
Биографија Хелфорда Макиндера	47
Политичка и пословна каријера	51
Интелектуално наслеђе	53
Писање најважнијих дела	54
Доктрина копнене моћи у делу „Географска осовина историје” ...	57
Историја геополитичких односа између западне Европе и Азије по Макиндеровом учењу	60
Географска експанзија поморске и копнене моћи	63
Подела света на велика географска подручја	66
Хартленд теорија	70
Светско острво	72
Осовински хартленд	77
Јужни хартленд	81
Стратегије тампон-зона	84
Леналенд и средишњи океан	88
Утицај револуције у транспортним технологијама на гло- балну геополитичку равнотежу	94
Промена глобалне равнотеже снага	99
ДРУГАЧИЈИ АНГЛО-АМЕРИЧКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ КОН- ЦЕПТИ.	105
Мехенова доктрина поморске моћи	106
Спајкманова геополитичка концепција – значај римленда.	121

УТИЦАЈ МАКИНДЕРОВЕ ТЕОРИЈЕ НА САВРЕМЕНУ АНГЛО-АМЕРИЧКУ ГЕОПОЛИТИЧКУ МИСАО.....	133
Хартленд теорија у англо-америчкој геополитици на почет- ку 20. века.....	133
Макиндерово учење у Другом светском рату.....	137
Утицај Макиндера на политику и стратегију обуздавања то- ком Хладног рата	143
Постхладноратовски концепт геополитичког плурализма над простором Евроазије у англо-америчкој стратешкој мисли ..	153
ХАРТЛЕНД КАО ПРОСТОР НОВИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ИЗАЗОВА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА.....	163
ЗАКЉУЧАК.....	177
ЛИТЕРАТУРА	187
О аутору	197

*Диани, Даници и Оїњени
у знак захвалнос̃и за њихову љубав и подрику!*

*„У нашем веку Енїлез Макиндер веровайно дойринео више
од било коїа друїої популарности његовог политике”*

Ремон Арон (*Raymond Aron*)

ПРЕДГОВОР

Ова књига настала је као резултат мога истраживања класичне геополитике током магистарских студија на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Заједно са колегама, који су пре мене и упоредо са мном већ промишљали и писали о плејади класичних геополитичара англо-америчке школе, почео сам проучавати радове Хелфорда Џ. Макиндера (*Halford J. Mackinder*).

Између 2008. и 2011. године интензивно сам истраживао његово геополитичко учење и утицај његових идеја у геополитичкој теорији и пракси. Магистарску тезу, под називом „Актуелност учења Хелфорда Макиндера у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли”, одбранио сам у пролеће 2011. године. Морам споменути да сам на његова дела „натрчао” случајно, док сам читао радове Колина С. Греја (*Colin S. Gray*), савременог британског теоретичара, који се непрестано позивао на дела Хелфорда Макиндера настала на почетку 20. века. Затим сам у раним радовима Александра Дугина, оснивача неоевроазијске школе у Русији, увидео значај Макиндеровог дела за класичну и савремену геополитичку мисао. Иако је од радова релевантних за геополитику написао само два чланка и једну књигу, Макиндер је поставио револуционарну теорију, категоријални апарат, методологију и терминологију која је обликовала

геополитику као савремену науку.

Читајући његове радове, био сам запањен колико је дух његових теорија прожимао савремену спољну и безбедносну политику САД и њених савезника. Глобална геополитичка акција по „шеми” коју је поставио Макиндер у *харџленд теорији* (не) свесно доживљава своју кулминацију након рушења Берлинског зида, кроз политику „таласократског постопа”, коју воде либерално-глобалистички становници Беле куће.

За Макиндера, свет је осуђен на бинарни сукоб *койна* и *мора* – данас ова идеја може звучати архаично, јер смо у добу вештачке интелигенције и озбиљног истраживања свемира, а без премоћи у ваздушној моћи немогуће је добити савремене ратове. Међутим, контрола кључних геостратешких територија, геополитички идентитет, као и стратешка култура телуократије и таласократије одређују и данас борбу за глобалну премоћ. Према Макиндеру, седиште светске моћи је *харџленд*, лоциран у сувоzemном језгру Евроазије (највећим делом у Русији). Контрола над *харџлендом* и данас, као и у прошлости, зависи од исхода конфронтација које се воде у источној Европи. Од владавине над *харџлендом* зависи глобална доминација, а то знају и државе западне цивилизације, али и државе геополитичког истока, зато је ова борба тако сурова.

У овој монографији се не бавимо данашњим сукобом у Украјини, јер је тема књиге класична геополитичка теорија, али управо кроз Макиндерова дела указујемо на геополитички корен рата колективног запада и Русије. Специјална војна операција Руске Федерације у Украјини потврђује да дела Хелфорда Макиндера нису превазиђене класичне теорије, релевантне до 1945. године, већ ванвременска учења која откривају геополитичку константу непрестане борбе за светску моћ.

Циљ ове књиге јесте да се наша стручна и шири јавност упо-

зна са делом Хелфорда Макиндера и да нове генерације не направе старе грешке непознавања великих геополитичких теорија, у чије концепције је уткана наша судбина.¹

На крају, желим да захвалим својој породици што стрпљиво трпи мој научни и политички ангажман, а посебну захвалност дугујем мом пријатељу и научном узору Небојши Вуковићу, који је читањем овог рада и критичким коментарима допринео да ова књига има неки научни допринос.

¹ Макиндерова књига *Демократски идеали и стварност* први пут је изашла на српском језику 2009. године у Београду, издавачка кућа „Metaphysica”, 90 година након првог издања.

ШТА ЈЕ ГЕОПОЛИТИКА

Антички Грци су били утемељивачи многих наука, па тако и геополитичког промишљања. Наравно, геополитика није била потпуно дефинисана као наука у античкој Грчкој, али су рефлексије античких филозофа око утицаја географског простора на друштво значајно допринеле развоју геополитичке мисли.

Израз *ἡγεοπολιτική*, ако се етимолошки посматра, представља симбиозу две грчке речи – термина *ἡγήα/ἡγήα/ἡγήα* (*Gaia*), што значи Земља, али се односи и на божанство (персонификација земље), и термина *πολιτική* (*Πολιτική*), који би у најкраћем упућивао на градске (државне) послове, то јест управљање градом-државом. Због повољног географског положаја, античка Грчка била је у сталном контакту са другим народима и цивилизацијама, а и сам развој њене цивилизације одвија се на њеном копненом (полуострвском) и острвском делу (нпр. Крит). Ове физичко-географске чињенице, које се тичу контактано-мостовског положаја грчке цивилизације, утицале су на старогрчке мислиоце да развију промишљања о деловању географског простора на живот људских заједница, али и на живот индивидуе.

Херодот (*Hēródotos*) (484–424 п. н. е.), који слови за утемељивача историје, тврдио је да земља одређује бит свог народа и

да народ који живи у брдовитој и неплодној земљи носи у себи нагон за проширењем своје територије.² Тукидид (*Thoukydídēs*) (460–396 п. н. е.), један од претеча модерне науке о међународним односима, у свом славном делу *Пелопонески рат*, које представља један од класика политичких наука уопште, формулисао је конфликтну геополитичку дихотомију кроз сукоб Спарте као копнене силе и Атине као маритимне силе. Ова дихотомија преживела је у геополитичким концепцијама до данас. Аристотел (*Aristotélēs*) (384–322 п. н. е.), у свом делу *Полиџика*, описивао је физичке одлике грчких полиса и пружао карактерологију народа из античког света користећи познату типологију север–југ. Његов учитељ Платон (*Plátōn*) (427–347 п. н. е.) употребљавао је органицистичку терминологију приликом карактеризације држава, говорећи о здравој и болесној држави.³ Слично мишљење о утицају географског фактора на античко друштво, политику и државу, имали су и остали грчки филозофи и мислиоци, од којих се нарочито истичу Хипокрит, Херодот и Страбон. Њихово проучавање утицаја географског фактора на античко друштво представљало је типичан пример физичко-географског детерминизма или геодетерминизма.

Када се све наведено сагледа, могло би се рећи да „код старих Грка није било геополитике, али јесте геополитичког мишљења. Као што није било ни социологије, али су постојале концепције о најбољем уређеном друштву.”⁴ Римско царство било је прави пример државе-империје која се развијала захваљујући

² Weigert W. H.: *General and Geographers: Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, New York, 1942, p. 80.

³ Грчић М: *Антички извори географских и политичких идеја*, Глобус бр. 22, Српско географско друштво, Београд, 1997, стр. 26.

⁴ Вуковић Н.: *Политика империје: Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, Конрас, Нација Прес, Београд, 2007, стр. 11.

свом централном положају у медитеранском басену, али и овде геополитика (као политичко промишљање простора) постоји „несвесно”, појмовно-категоријално неодређено, то јест постоји несистематизовано. Од римских мислилаца, у чијим делима има геополитичких елемената, треба издвојити Јулија Цезара (*Gaius Iulius Caesar*) (100–44 п. н. е.) и његово дело *Галски ратнови*, које није класично геополитичко већ више стратегијско-историјско штиво, али снажно прожето геостратешким елементима.

Нестанком грчко-римског света дошло је до прекида у развоју научне мисли у многим областима, па тако и у разматрању проблема који би се условно могли назвати геополитичким. Међутим, и овде постоји разлика, али овај пут на релацији исток–запад. Док је западна Европа потонула у један релативно неплодан научни период, истраживачки примат преузимају мислиоци у Источном римском царству, то јест Византији и у арапском свету. Од византијских мислилаца могао би се издвојити државник и војсковођа Велизар (*Belisarius*) (500/505 – 565). Иако су код Арапа и у Византији рефлексје о утицају простора на живот државе присутније него на западу, могло би се рећи да је ово, генерално, период затишја у геополитичком промишљању.

Ренесанса доноси оживљавање античке мисли, па тако и античке мисли о спрези географских и политичких чинилаца. Тек у делима Жака Бодена (*Jean Bodin*) (1530–1596) долази до ревитализације мисли о утицају географских фактора на политички живот државе. По његовом мишљењу „тло земље одређује становнике, обликује их и физички и духовно, утиче на њихове акције и њихову историју.”⁵ О пресудном утицају закона природе на државу у својим делима пишу и други познати мислиоци те епохе, као што су Томас Хобс (*Thomas Hobbes*) (1588–1679) или Спиноза (*Baruch de Spinoza*) (1632–1677), али без значајнијег утицаја у друштву.

⁵ Weigert W. H.: *General and Geographers: Twilight of Geopolitics*, op. cit., p. 81.

Значајнију разраду идеје о везаности државе за природу извео је Шарл Монтескје (*Charles Montesquieu*) (1689–1755), који у својим делима *Персијска њисма* и *Узроци величине и њада Римљана* говори „да положај и географски фактор имају важан утицај на структуру организма државе.”⁶ Истраживања и идеје свих ових филозофа спадају у географски детерминизам⁷ – појам који се јавља након фундирања геополитике као научне дисциплине и који подразумева пресудан утицај физичко-географских (природних) чинилаца на друштво, политичку организацију и живот државе.

Са развојем немачког класичног идеализма у 18. веку и 19. веку, тема физичко-географског утицаја на друштво почиње да заокупља пажњу многих немачких филозофа, од којих је најистакнутији Георг Вилхелм Фридрих Хегел (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) (1770–1831). Хегел у свом делу *Филозофија историје* разматра утицај природних чинилаца на историју и истиче да „у крајњим зонама човек не може доћи до слободе кретања, студен и врућина овде су сувише моћне силе, а да би допуштале духу да за себе сагради свијет.”⁸ У овом делу Хегел уводи геодетерминизам у филозофију историје, јер тврди, на пример, да је „права позорница за светску историју умерена зона и то њезин северни део.”⁹ Крајем 18. века почињу да се рађају нове могућности и хоризонти за све науке, због снажног утицаја индустријске револуције и све већег броја различитих научних открића.

⁶ Ibidem, p. 83.

⁷ Термини *географски детерминизам*, то јест *физичко-географски детерминизам*, често се скраћују термином *геодетерминизам*.

⁸ Георг Вилхелм Хегел, *Филозофија њовјесџи*, Култура, Загреб, 1951, стр. 86.

⁹ Ibidem, стр. 87.

Одређење појма геополитике

Развој геополитике као самосталне науке текао је споро и тешко. Откако је Рудолф Кјелен (*Rudolf Kjellén*) (1864–1922), 1899. године, сковао неологизам *геополитика*, дато је много дефиниција и одређења ове науке. Ни за једну од њих не можемо рећи да је потпуна нити да је у целости обухватила предмет и сва питања, проблеме или теме геополитике.

Почећемо са дефиницијом коју је дао „отац” овог појма Рудолф Кјелен, који је геополитику дефинисао као „науку о држави као географском организму или појави у простору: дакле држава као земља, територија, подручје, или најизразитије као пространство. Као политичка знаност имаде оно постојано у виду државно јединство и хоће да допринесе разумевању бића државе; дочим политичка географија студира земљу као пребивалиште људских заједница у односима к осталим односима земље.”¹⁰

Из ове Кјеленове дефиниције видимо да је он био следбеник Фридриха Рацела (*Friedrich Ratzel*) (1844–1904), који је, иако није користио појам геополитика него *политичка географија*, развио тезе које представљају темељне принципе геополитике. Ова констатација се најбоље читава кроз Рацелов однос према држави као „живом просторном организму укорењеном у тлу”.¹¹ Овакав начин дефинисања геополитике можемо условно назвати органицистички, где физичко-географски елементи имају пресудан значај.

Управо ова геополитичка школа произвела је лавину нега-

¹⁰ Кјелен Р.: *Држава као облик животиа*, Матица Хрватска, Загреб, 1943, стр. 38.

¹¹ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућности Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 40.

тивних одређења геополитике, па један од великих америчких ауторитета из области међународних односа Ханс Моргентау (*Hans Morgentau*) каже како је „геополитика псеудонаука која уздиже географски фактор у апсолут за који је претпостављено да детерминише моћ, и стога судбину нација.”¹² Слично као Ханс Моргентау, некада југословенски, а потом хрватски геополитичар Радован Павић (*Radovan Pavić*) сматрао је да је геополитика сувишна поред политичке географије. Павић у свом одређењу геополитике каже да „геополитика представља само субјективну интерпретацију политичко-географских и других релевантних садржаја у циљу промицања националистичких, државних или блоковских интереса – првенствено у смислу остваривања директне или индиректне територијалне контроле или утјецаја и афирмације политичке, економске и војне моћи.”¹³ На овом курсу оспоравања геополитике јесте и чланак из *Војне енциклопедије Југословенске народне армије*, у којем се геополитика дефинише као „правац у схватању политичке географије који истиче да тло на којем живи један народ и на којем је организована држава игра пресудну улогу у организацији политичког облика друштва у вођењу државне политике... У суштини нема никакве потребе за појмом (*геополитика* – *примедба Ж. Б.*) јер је научно погрешна.”¹⁴

Пратећи однос југословенске академске јавности према геополитици долазимо до дефиниције која је средином осамдесетих дата у „Просветиној” *Малој енциклопедији*, у којој се геополитика

¹² Morgentau H.: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1971, p. 153.

¹³ Павић Р.: *Увод у политичку географију и геополитику*, Загребачко свеучилиште, Загреб, 1971, стр. 19.

¹⁴ *Војна енциклопедија*, том 3, Издање редакције војне енциклопедије, Београд, 1972, стр. 206–207.

дефинише као „наука о утицају природе једне земље (географског положаја, климе, тла, воде и др.) и њене економско-друштвене, политичке и културне надградње на историјски развој једне нације и на њен међународни положај.”¹⁵ Као што видимо, ова дефиниција не оспорава више научни карактер геополитици и ово је време када геополитика полако престаје да буде „забрањена” наука.

Последња деценија 20. века имала је катастрофалне последице по југословенску федерацију, али су ти „тектонски” поремећаји у држави условили и потпомогли враћање интереса за геополитику (главни субјект истраживања геополитике је држава), који је на почетку био чак и претеран. Геополитиком се почео бавити свако – од (приучених) новинара и (квази)публициста до озбиљних научника, а геополитика је, напречац, од оспораване дисциплине постала наука која је требало да објасни све друштвене проблеме.

Позитивна ствар у овој „ренесанси” геополитике у српској јавности је оснивање научних института који почињу да се на академски начин баве њом, као и одржавање симпозијума и конференција са геополитичким темама. Тако „у тим егзистенцијално важним околностима 1996. године у Београду је основан Институт за геополитичке студије који је окупио две генерације већ исказаних српских геополитички мислећих стручњака – географа, политиколога, правника, економиста, дипломата, високих официра, публициста”.¹⁶ У овом периоду враћања геополитике на академску сцену појавило се неколико научника

¹⁵ Мала енциклопедија „Просвета”, Општа енциклопедија, четврто издање, том 1, „Просвета”, Београд, 1986, стр. 505.

¹⁶ Степић М. и Будимир Ж.: *Темељи српске геополитичке школе, Политике* бр. 17, Факултет политичких наука у Бањој Луци и Институт за политичке студије Београд, 2019, стр. 48.

који су геополитику оснажили и учврстили у српској науци. Географ проф. др Миломир Степић спада у ред обновитеља геополитичких идеја у српској науци и аутор је дефиниције која, према мишљењу аутора ове књиге, спада у ред најсвеобухватнијих дефиниција геополитике. Професор Степић каже да је „геополитика научна дисциплина која проучава улогу и значај физичко-географских и друштвено-географских чинилаца у политичким појавама и процесима”.¹⁷

Интересантно је посматрати како англо-амерички геополитичари дефинишу појам геополитике кроз њихов прагматични поглед на науку. Николас Спајкман (*Nicholas Spykman*) (1893–1943) дао је дефиницију геополитике која је добар пример таквог становишта, по којој је „специфично поље геополитике, свакако, поље спољне политике, и њен посебан тип анализе користи географске факторе да помогну у формулацији адекватне политике за постизање извесних оправданих циљева”.¹⁸

Сличан однос према геополитици имају и модерни англо-амерички геополитичари, тако да је, према Саулу Коену (*Saul Cohen*), „геополитика примењено истраживање о односу географског простора и политике”.¹⁹ Џефри Паркер (*Geoffrey Parker*) каже да је „геополитика изучавање међународних односа из просторне или географске перспективе”.²⁰ Џефри Слоан (*Geoffrey Sloan*) и Колин Греј (*Colin S. Gray*) у свом заједничком

¹⁷ *Геополитичка раскрића*, бр. 1, лето 2000, Институт за геополитичке студије, Београд, 2000, стр. 76.

¹⁸ Spykman N. J.: *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace, New York, 1944, p. 5-6.

¹⁹ Cohen S. B.: „Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an old Discipline“, in George J. Demko and William B. Wood (eds.): *Recording the World: Geopolitics Perspectives on the 21st Century*, Westview Press, Boulder, 1994, p. 17.

²⁰ Parker G.: *Geopolitics, Past, Present and Future*, Pinter, London, 1998, p. 5.

раду Геополитики, геополитика покушај да се привуче пажња на значај извесних географских образаца у политичкој историји”.²¹

Постоје дефиниције које дају прешироко одређење предмета геополитике, попут оне Александра Дугина (Александр Дуїин), који каже да је „геополитика наука како владати”.²²

Поред оваквих ставова, у модерној науци развијали су се и другачији концепти геополитике, који су са собом носили и измењен приступ самом њеном дефинисању. Тако је занимљив поглед на савремену геополитику дао нови концепцијски правац који се јавио 1980-их година 20. века у САД – критичка геополитика. Тај правац је критиковао конвенционалне геополитичке концепте и методе као анахроне. Критичка геополитика усмерена је на критику начина на који ортодоксна геополитика „чита” светску политичку мапу.²³ Важно је рећи да ова геополитичка школа не оспорава геополитику као науку, али оспорава конвенционалне (класичне, ортодоксне) геополитичке дискурсе. Њен најзначајнији представник Џералд Тол (Gerard Toal / Gearóid Ó Tuathail) дели геополитику на:

- формалну геополитику (стратешке студије, бирократски извештаји, политичке доктрине)
- практичну геополитику (политички говори, државне акције, дипломатска и правна пракса)
- популарну геополитику (култура мас-медија, државни ритуали, јавно мњење)

Циљ овог критицизма, према конвенционалном поимању

²¹ Sloan G. and Gray C.: *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass, London, 1999, p. 1.

²² Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка бугућносї Русије*, op. cit., стр. 25.

²³ Цвртила В.: *Политичка геополитика и геополитика*, ФПЗ, Загреб, 2004, стр. 51.

геополитике, јесте превазилажење тих концепција и усмеравање „према богатијим и софистициранијим поимањима”.²⁴

Све ове дефиниције имају нешто заједничко, а то је основно полазиште да се геополитика бави односом географског простора и политике (друштва). За неке геополитичаре пресудан је само један елемент, било да је то физичко-географски простор (геодетерминизам) или човек као носилац иницијативе (посибилизам).

Зато при посматрању геополитике треба имати у виду неколико основних елемената који карактеришу ову науку. Миломир Степић каже да модерне дефиниције геополитике треба да се односе на „основне поставке њеног појмовног одређења, задатка, предмета проучавања и дефиниције, које би требало да се базирају на неколико ослоних тачака:

- да геополитика није строго индивидуалисана, већ тзв. *мостовска* научна дисциплина;
- да њен *контактни* научни карактер проистиче из проучавања узајамности два комплексна феномена – *проспори* и *полиитичко*;
- да се феномен просторног не исцрпљује само у његовој природној (физичко-географској) димензији, већ да има веома комплексна антропогена (друштвено-географска) обележја, која постају не само све доминантнија, него детерминистички грех старе геополитике чини све бесмисленијим;
- да координатама *полиитичко* не доминира идеолошко, већ је оно само један, иако веома важан, његов сегмент;
- да геополитичност савременог света аутоматски искључује његову статичност и да подразумева сталну промену

²⁴ Tuathail G., Dalby S., Routledge P.: *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007, str. 19.

љивост, која се односи како на глобална кретања, тако и на динамичност сваке конкретне тачке на Планети;

- да, иако подразумева поимање појава и процеса са интересних аспеката, то не лишава геополитику *објективно-сти*, већ је то обавезује као и сваку другу науку”²⁵.

Однос према геополитици у светској научној заједници и данас је дубоко противречан и варира од оспорене науке па до „супернауке”, која треба да пружи одговоре на сва политичка питања. Тај однос међународне научне заједнице према геополитици најбоље се види у покушају дефинисања геополитике. Цитиране дефиниције у овом поглављу књиге само су део покушаја да се појмовно одреди ова научна дисциплина. Из наведеног прегледа дефиниција може се закључити да је однос према геополитици и данас пун контрадикторности, једнако као и у периоду њеног настанка.

Оснивачи геополитике и њен историјски развој

У литератури постоји уврежен став да је Фридрих Рацел „отац” геополитике. Рацел није никад употребио термин *геополитика*, то јест, његов кључни термин био је *геополитичка географија*. Међутим, и поред тога, његова дела представљају темеље геополитике као синтезне научне дисциплине. Наука и друштво у 19. веку били су под снажним утицајем природних научних дисциплина, а посебно под утицајем новог правца у биологији – дарвинизма. Утицај природних наука посебно је био снажан на друштвене науке, које су користиле аналогију са природним наукама у својим истраживањима. Стога ни геополитика није

²⁵ Према рукопису проф. др Миломира Степића *Теоријске основе геополитике*.

успела да избегне тај утицај. Рацелов светоназор био је заснован на еволуционизму и дарвинизму и обојен изразитим интересовањем за биологију.²⁶

Уочава се да је Фридрих Рацел типичан представник немачке органицистичке школе, јер он државу посматра као „живи организам, али организам који је укорењен у тлу.”²⁷ Рацел приликом истраживања феномена државе примењује исте оне научне методе које користе природне науке у проучавању стварних живих организама. Како запажа, „државе се у свим ступњевима свог развоја сматрају за организме који нужно одржавају везу са својим тлом и зато се морају проучавати са географске тачке гледишта.”²⁸ Према његовом мишљењу, држава је продукт органске еволуције, организам приљубљен за земљу као дрво, и као дрво овај живи организам има своје корене чврсто урасле у тло.²⁹ Осим тога, карактеристике државе су детерминисане природом и положајем њене територије, а мера њеног успеха одређена је успешном адаптацијом на услове средине.³⁰ Рацелово учење сугерише да простор у којем је држава одређена да живи као организам постаје *Lebensraum*, то јест, животни простор.

Два најзначајнија Рацелова дела су *Антропогеографија*, из 1882. године, и *Политичка географија*, из 1897. године, а за геополитику је веома значајна и књига *О законима просторног распореда држава* (1901. година). У овом делу Фридрих Рацел издваја седам закона експанзије државе:

²⁶ Дугин А.: *Основи геополиитике – Геополиитичка будућности Русије*, op. cit. стр. 40.

²⁷ Ibidem, стр. 40.

²⁸ Ibidem, стр. 40.

²⁹ Parker G.: *Western geopolitical thought in the twentieth Century*, St. Martin's Press, New York, 1985, p. 11.

³⁰ Ibidem, p. 11.

1. „Величина држава расте сразмерно развоју њихове културе.
2. Просторни раст државе прате друга испољавања њеног развоја у сферама идеологије, производње, комерцијалног пословања, снажног 'привлачног зрачења', прозелитизма.
3. Држава се шири, гутајући и упијајући политичке јединице мањег значаја.
4. Граница је орган смештен на периферији државе (схваћене као организам).
5. Остварујући своју просторну експанзију, држава тежи ка обухватању свих региона најважнијих за њен развој: обалâ, сливова река, долина и уопште свих богатих територија.
6. Почетни импулс експанзије долази споља, пошто државу на ширење изазива држава (или територија) са очигледно нижом цивилизацијом.
7. Општа склоност ка асимилацији или апсорпцији слабијих нација потиче на још изразитије повећање територије у кретању које само себе храни.”³¹

Значајан број критичара геополитике тумачи ових седам Рацелових постулата државне експанзије као полазне тачке немачког експанзионизма и империјализма. Та примедба није сасвим без основа, ако се узме у обзир његова битна теза да, „с обзиром на то да је основни циљ државе потрага за моћи (*Macht*), успехом се постаје велика сила (*Grossmacht*), а коначни циљ је задобијање светске моћи (*Weltmacht*)”.³²

Још једно дело изузетно је важно у изучавању Рацеловог геополитике

³¹ Видети Ratzel F: *Über die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten*, 1901. Наведено према Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, *op. cit.*, стр. 41–42.

³² Parker G.: *Geopolitics: Past, Present and Future*, *op. cit.* p. 17.

литичког опуса: *Море као извор моћи народа* (1900. година). Овим делом Рацел се дотакао једне од најважнијих тема геополитике – значаја мора за развој цивилизације. Он је, сматра Дугин, „указао на потребу сваке моћне државе да нарочиту пажњу посвети развоју своје ратне морнарице, пошто то захтевају планетарне разmere пуновредне експанзије. Копнене државе (Рацел је природно имао у виду Немачку) морају да свесно развијају флоте, што је неопходан услов за приближавање статусу велесиле (*Weltmacht*).”³³

Рацелови радови постали су извориште и упориште свих каснијих геополитичких истраживања. Рацел се у свом научном опусу дотакао готово свих питања геополитике, иако под снажним утицајем немачког органицизма. Из његових теза развиће се остале фундаменталне геополитичке концепције Кјелена, Мехена, Макиндера и Спајкмена.

Рацелово учење нарочито је утицало на радове шведског професора историје и политикологије Рудолфа Кјелена, творца термина *геополиџика*.³⁴ Поред термина *геополиџика*, Кјелен је сковао још неколико неологизама који би, по његовом мишљењу, требало да сачињавају основна поглавља науке о држави:

- „Екополитика (проучавање државе као економске силе);
- Демополитика (истраживање динамичких импулса које народ преноси држави);
- Социополитика (проучавање социјалних аспеката државе);
- Кратополитика (проучавања облика владавине и власти у њиховом односу са проблемима права и социјално-економским чиниоцима) и
- Геополитика (наука о држави као географском организму

³³ Дугин А.: *Основи геополиџике – Геополиџичка будућност Русије*, оп. cit., стр. 43.

³⁴ Термин *геополиџика* Рудолф Кјелен први пут је употребио 1899. године.

оваплоћеном у простору)³⁵.

Само је термин *геополитика* трајно заживео у научној мисли и био општеприхваћен. Кјелен је био под снажним утицајем Рацеловог органицизма и, у то време, помодне социјалдарвинистичке теорије, па је чак и сам наслов његовог дела дат у том смислу – *Држава као облик животиња*.

Кјелен дефинише геополитику на врло сличан начин као и Рацел, којег је сматрао својим учитељем, одређујући је као „науку о држави као географском организму или појави у простору.”³⁶ Кјелен је усмерио своје истраживање светске политике узимајући као репер положај и улогу Немачке у међународним дешавањима, јер је по својим убеђењима био германofil, а судбину родне Шведске повезивао је са судбином Немачке. Он је усталио геополитичку максиму коју је зацртао Рацел, према којој су „интереси Немачке (једнако интереси Европе) супротни интересима западноевропских држава (поготово Француске и Енглеске).”³⁷

Кјелен је сматрао да је Немачка, у контексту Европе, оно пространство које поседује стожерни динамизам и које је позвано да структурира око себе остале европске државе. Он је интерпретирао Први светски рат као природни геополитички конфликт који је настао између динамичне експанзије Немачке (државе стожера) и њој супротстављених периферних европских и ваневропских држава. Први светски рат је, по Кјелену, пружио могућност стварања нове геополитичке констелације, па

³⁵ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, op. cit., стр. 44.

³⁶ Кјелен Р.: *Држава као облик животиња*, Матица Хрватска, Загреб, 1943, стр. 44.

³⁷ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, op. cit., стр. 45.

је предложио стварање „Mitteleuropa” блока, који би укључивао Скандинавију, балтички регион и Балкан. Последица оваквог континенталног преуређења била би маргинализација утицаја Француске и Русије.³⁸

Фридрих Науман (*Friedrich Naumann*) (1860–1919) је у току Првог светског рата изложио врло сличан концепт *средње Европе* (Mitteleuropa), у свом истоименом делу. Науман је истицао да се „предвиђа јака федерација, структурирана око Немачке и Двојне монархије која такође укључује Турску, Румунију, Грчку, Швајцарску и Холандију”.³⁹

Први светски рат завршио се поразом Немачке. Послератни период био је за Вајмарску републику препун бурних догађаја, који су имали последице на читаво човечанство. Истовремено, у овом периоду догађа се и процват немачке геополитике. За њену експанзију између два светска рата у Немачкој био је посебно заслужан генерал Карл Хаусхофер (*Karl Haushofer*) (1869–1946). Он је био географ и немачки генерал са успешном официрском каријером, коју је прекинуо и посветио се науци на минхенском универзитету. „Захваљујући” њему, геополитика је прикована на „стуб срама”, проглашена за псеудонауку и нацистичку теорију, стекавши успут и друге негативне конотације. Главно деловање генерала Хаусхофера и његових сарадника било је реализовано преко *Часописа за геополитику* (*Zeitschrift fur Geopolitik*), који је основан 1924. године. Недуго после тога, у Минхену је основан *Институт за геополитику*, „који је по својим наменама и начином истраживања подсећао на данашње америчке ‘think tank’ установе”.⁴⁰

³⁸ Parker G.: *Western geopolitical Thought in twentieth Century*, op. cit., p. 55.

³⁹ Gyorgy P.: *Geopolitics: The New German Science*, University of California Press, Berkely, 1944, p. 36.

⁴⁰ Вуковић Н.: *Лоика империје*, op. cit., стр. 23.

Геополитика која се развијала у Минхену била је једна врста „синтезе историје економије, политике и природних наука, спојена кроз примену просторне и територијалне перспективе.”⁴¹ Хаусхофер је, као и већина немачких грађана тог доба, осећао понижење од пораза из Првог светског рата и сматрао је да је потребно обновити јединство немачког културног простора. У својим радовима у поменутом часопису јасно је износио став „да је централна Европа сфера природне експанзије Немачке.”⁴² Пошто је Немачка након Првог светског рата остала у непријатељском окружењу, он је настојао да осмисли стратегију за ревизију таквог стања и уздизање Немачке у силу светског значаја.⁴³ За њега су „националне државе превазиђен субјект међународних односа (*идеја која је и данас врло актуелна – примедба Ж. Б.*), док будућност припада великим државним творевинама које обједињују опште идеје.”⁴⁴ Генерал Хаусхофер је творац концепције о пан-регионима као територијално крупним, у сировинама самодовољним творевинама са правим геополитичким карактеристикама, које показују реалну снагу државе. Он је дефинисао три пан-региона:

1. Пан-Америку, са седиштем у САД;
2. Пан-Европу, са центром у Немачкој;
3. Пан-Азију, са Јапаном као централном државом;

Истовремено је оставио могућност за постојање четвртог пан-региона, пан-Русије.

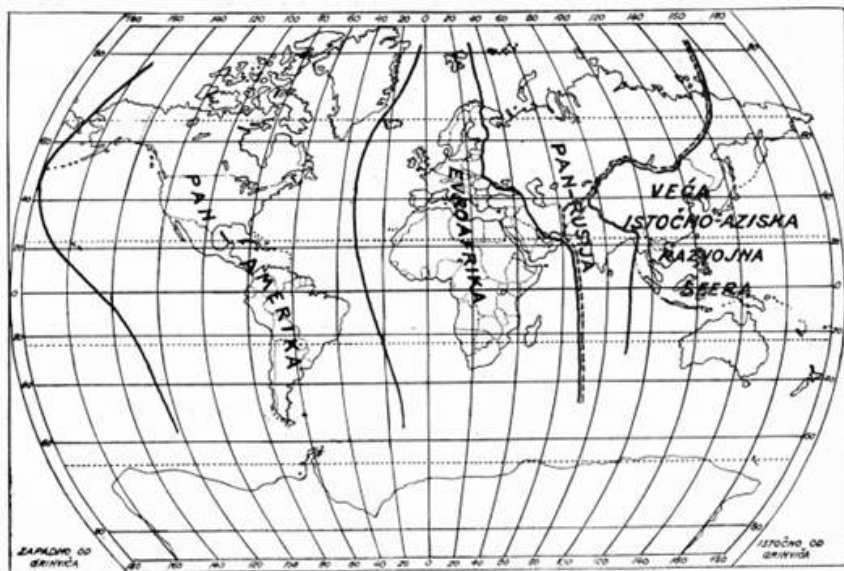
Хаусхофер је сматрао да се глобални сукоби у светској политици могу посматрати кроз општи геополитички дуализам између

⁴¹ Parker G.: *Western geopolitical thought in twentieth Century*, op. cit. p. 57.

⁴² Филип Моро-Дефарж, *Беведение в геополитику*, Кокнкорд, Москва, 1996, стр. 60.

⁴³ Вуковић Н.: *Лојика империје*, op. cit., стр. 23.

⁴⁴ Филип Моро-Дефарж, *Беведение в геополитику*, op. cit., стр. 60.

Карта 1 – Подела света на пан-области по Хаусхоферу

Карта преузета из Едвард Е.: *Творци модерне стpашилице*, Војно дело, Београд 1952, стр. 425. Границе пан-области су реконструисане на основу Хаусхоферових радова.

поморске моћи (таласократије) и копнене моћи (телурократије). По њему, једина опција за Немачку била је копнена алијанса Берлин–Москва–Токио. Овај савез, који је промовисао генерал Хаусхофер, са правцем од Берлина преко Москве до Токија, касније је у његовим радовима добио назив „Ostorientierung” то јест „оријентација ка истоку”. Генерала Хаусхофера су његови критичари повезивали са нацистичким режимом, углавном преко његовог ученика Рудолфа Хеса (*Rudolf Hess*), али било би неправедно рећи да је он био „стратег из сенке” нацистичког режима, посебно када се узме у обзир његова темељна геополитичка концепција о копненој алијанси са Русијом, која је била у супротности са Хитлеровом „расистичком стратегијом” према Словенима. Читава његова породица и он сам трагично су завршили – син му је стрељан

због учешћа у атентату на Хитлера 1944. године, а он и супруга су извршили самоубиство 1946. године.

Пратећи немачку геополитичку школу кроз један дужи период, долазимо до Карла Шмита (*Carl Schmitt*) (1888–1985), који је по основном образовању био правник, али који је дао врло занимљиву филозофску концепцију темељних геополитичких противречности *којна* и *мора*. Карл Шмит тврди да је „историја планетарне конфронтације Истока и Запада у свој својој пуноћи сводива на темељни дуализам елемената: Земље и Воде, Копна и Мора.”⁴⁵ Он сукоб *којна* и *мора* симболички сагледава кроз сукоб два старозаветна чудовишта, узимајући за копно Бехемот, а за море Левијатан. Пошто је тло стабилно и чврсто (утврђена граница, стабилност комуникација, непромењивост физичко-географских особености), на њему се рађа конзервативизам у социјалној, културној и техничкој области.⁴⁶ Насупрот томе, море је по својим карактеристикама потпуно другачије од копна. Оно је нестално, непријатељско, отуђено и подвргнуто сталном мењању. На њему нема фиксираних путева, па стога правни, социјални и морални нормативи постају непостојани и променљиви. То је нова цивилизација у односу на традиционалну, везану за копно.⁴⁷

Англосаксонски свет (Велика Британија и САД) репрезент је поморске цивилизације, док копнену оријентацију у цивилизацијском и културном смислу манифестују континенталне државе, дакле и Немачка. Тај дуализам, то супротстављање два погледа на свет, тако су темељни и непомирљиви да неизбежно стварају околности и услове за формирање тзв. великих пространстава („*Grossraum*”). За Карла Шмита се може рећи да

⁴⁵ Дугин А.: *Основи геополитике – њросїорно мислишїи*, op. cit., стр. 263.

⁴⁶ Ibidem, стр. 271.

⁴⁷ Ibidem, стр. 307.

је најбоље филозофски образложио планетарни сукоб између таласократије и телурократије.

Немачка геополитичка школа била је под снажним утицајем органицистичког (биологистичког) погледа на свет, док се другачије посматрање геополитичких питања јавља код француског географа Пола Видала де ла Блаша (*Paul Vidal de la Blache*) (1845–1918). Та критика претераног величања, тј. отклон од ригидног детерминистичког поимања просторног фактора код Рацела, довела је код Видала де ла Блаша до разраде посебног геополитичког приступа – „посибелизма”⁴⁸. Политичка историја, по том приступу, има два аспекта – просторни (географски) и временски (историјски). Географски чинилац се одражава у човековој околини, а историјски – у самом човеку („носиоцу иницијативе”). Човек је за Де ла Блаша такође и „најважнији географски чинилац”, али притом „обдарен иницијативом”. Он није само фрагмент декорације него и главни глумац у представи.⁴⁹ У геополитици је „посибелизам” Де ла Блаша прихваћен као разрађивање и кориговање „географског детерминизма”. Од осталих француских геополитичара из тог периода вредно је поменути Жака Ансела (*Jacques Ancel*) и Албера Деманжона (*Albert Demangeon*), чије су се тезе искључиво тичале питања уједињења Европе.

Поред немачке „органицистичке” школе и француског „посибелизма”, у оквиру руског *Евроазијској њокреџи* јавља се оригинална геополитичка мисао. Најистакнутији представник евроазијске геополитичке школе је Петар Николајевич Савицки (*Пётр Николаевич Савицкий*) (1895–1968). Александар Дугин у свом делу *Основи њеојолиџике – њеојолиџичка бугуђностџ Ру-*

⁴⁸ Назив овог правца долази од енглеске речи *possible*, што значи *моућ*.

⁴⁹ Дугин А.: *Основи њеојолиџике – њеојолиџичка бугуђностџ Русије*, *op. cit.*, стр. 60.

сије каже: „Петар Николајевич Савицки је по својој прилици први (и једини) руски аутор за кога се у пуном смислу речи може рећи да је геополитичар.”⁵⁰ Његов геополитички концепт је врло сличан „немачким геополитичким пројекцијама великог пространства”⁵¹, у којем улогу великог пространства (стожерне континенталне просторије) додељује Евроазији. Основна идеја Савицког јесте та да Русија представља посебну цивилизацијску творевину дефинисану кроз квалитет „средишњости”. Тај појам „не означава ни копно нити континент, него идеју одражену у руском простору и руској култури, историјску парадигму, посебну цивилизацију.”⁵² Савицки је творац неологизма „месторазвој”, који је аналоган Рацеловом појму „Raum”, то јест појму простора у немачкој органицистичкој школи. Савицки сматра да „Русија–Евроазија” јесте „месторазвој”, „јединствена целина”, „географска јединка”, „географски, етнички, привредни и историјски предео истовремено.”⁵³

Са Евроазијцима се завршава оригинална руска геополитичка идеја, јер је у Совјетском Савезу геополитика проказана као „буржоаска псеудонаука”. Међутим, геополитичка мисао била је и те како мимикријски жива у оквиру других дисциплина, као што су стратегија, војна географија, политичка географија итд. Тек са појавом *Неоевроазијскої йокреїїа*, на челу са Александром Дугином, геополитика почиње да живи у Русији као самостална научна дисциплина.

Геополитика као самостална дисциплина јавља се крајем 19. века у англо-америчкој науци. У Великој Британији, као првој

⁵⁰ Ibidem, стр. 81.

⁵¹ Вуковић Н.: *Лоїика имїерије*, op. cit., стр. 25.

⁵² Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка бугуїїносїї Русије*, op. cit., стр. 84.

⁵³ Ibidem, стр. 84.

поморској сили тога доба, за то је најзаслужнији Хелфорд Макиндер (*Halford Mackinder*). Макиндер је као савременик врхунца моћи британског царства развио геополитичку теорију у којој је централна тема копнена моћ (*land power*), која ће постати суштина телурукратског схватања геополитике. Међутим, како је геополитичка теорија Хелфорда Макиндера централна тема овога рада, на овоме месту њоме се нећемо детаљније бавити већ ћемо приказ његовог целокупног учења оставити за касније. Британско поморско царство било је у време настанка геополитике у зениту, док се истовремено на другом крају Атлантика рађала нова поморска сила – САД. Сједињеним Државама су недостајали теоријски оквири како би се доктринарно осмислила спољнополитичка стратегија. У том смислу је врло значајна појава адмирала Алфреда Тајера Мехена (*Alfred Thayer Mahan*) (1861–1947), који је својом теоријом поморске моћи, изложеном у капиталном делу *Утицај поморске моћи на историју 1660–1783* (*The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*), из 1890. године, трасирао неке од најбитнијих праваца америчке спољне политике, геополитике и геостратегије, који су присутни/утицајни до данашњих дана. Две најзначајније геополитичке теорије, теорија копнене моћи (телурукратија) и теорија поморске моћи (таласократија) настају у оквиру англо-америчке геополитичке школе. Геополитичка теорија се у САД развија и даље, тако да се утицај ова два различита геополитичка учења спаја у раду америчког научника холандског порекла Николаса Спајкмана (1893–1943). Спајкманова нова геополитичка синтеза (концепција) је дата у његове две књиге: *Америчка стратегија у светској политици: Сједињене Државе и равнотежа снага* (*America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*) из 1942. године и *Географија мира* (*The Geography of the Peace*) из 1944. године. Узимајући у обзир важност радова Мехена и

Спајкмана, у овом тренутку се нећемо детаљније бавити њиховим концепцијама, јер ћемо овој двојници изузетних геополитичара и њиховим теоријама касније посветити цело поглавље, ради потпунијег разумевања англо-америчке геополитике и геостратегије.

Геополитика је доживела значајне промене у периоду после Другог светског рата, које су изазване многобројним факторима. Нови послератни свет донео је нове безбедносне изазове стварањем два непријатељска блока, источног и западног, и отпочињањем хладноратовског сучељавања. У таквом миљеу, геополитика је у источном блоку, као и све науке иза „гвоздене завесе”, посматрана кроз марксистичку идеолошку призму.

Геополитика у СССР била је анатемисана и проглашена за фашистичку псеудонауку, међутим, она је била проучавана унутар других дисциплина, посебно у војним наукама, где је мимикријски и преживела комунистички период. Од аутора који су користили геополитичку методологију, можемо издвојити Лава Гумиљова (*Лев Гумилёв*) (1912–1992), који је био ученик већ поменутог Петра Савицког, кога је срео у затвору. Међутим, и Гумиљов је вешто избегавао коришћење самог термина *геополитика*.

Геополитика у Русији доживљава „ренесансу” тек распадом СССР-а, почетком деведесетих година, где се овом науком почињу бавити многи аутори, па чак и високи комунистички лидери, као на пример Геннадј Зјуганов (*Геннадий Зюганов*), који пише и књигу *Руска геополитика* (1998). Од осталих руских аутора врло је важно поменути Александра Дугина, који је основао *Неоевроазијски њокрећ* и врло успешно промовисао у руској академској заједници геополитичке идеје. Од војних аутора, генерал-пуковник Леонид Ивашов (*Леонид Ивашов*) заузима посебно заслужно место у враћању геополитике и геостратегије

на катедре руских војних школа и института. Он је и оснивач руске Академије теоријских наука.

За разлику од источног блока, на западу геополитика наставља свој развој под утицајем идеја Мехена, Макиндера и Спајкмана. Посебно су биле присутне геополитичке концепције планетарног обухвата, које су се добро уклапале у контекст глобалног идеолошког сукоба између истока и запада. Концепције класика англо-америчке геополитичке мисли неизоставне су у развијању разних хладноратовских стратегија два главна блокова супарника. Развој ваздухопловне технике након Другог светског рата и појава атомског оружја у оквиру стратешких бомбардерских снага САД доводе до ницања нових геостратешких концепција. Прве теорије о ваздушној моћи (*air power*) јављају се још током и након Првог светског рата, а као оснивач теорије о преимућству ваздушне моћи (аерократија) узима се се италијански генерал Ђулио Дует (*Giulio Douhet*) (1860–1930). Значај Дуетовог дела најбоље се види јер „поједине његове идеје, актуелне су до данас, и остаће инспирација за многе савремене теоретичаре борбене употребе авијације.”⁵⁴ Свакако, један од најоригиналнијих приступа је теорија ваздухопловне моћи коју је детаљно развио Американац руског порекла Александар де Северски (*Alexander de Seversky* / Александр Прокофьев-Северский) (1894–1974), који је сматрао да САД треба да се усмере на развој ваздухопловне моћи, јер СССР због преимућства у ресурсима преузима доминацију по питању поморске и копнене моћи. Северски је користио поларну картографску пројекцију како би показао моћ америчке стратешке авијације у офанзивном и дефанзивном смислу. Он је цео свет поделио на два прстена

⁵⁴ Будимир Ж.: *Настајак концепције ваздушне моћи према учењу Ђулија Дуеића, Полиџеца* бр. 28, Факултет политичких наука у Бањој Луци и Институт за политичке студије Београд, 2024, стр. 41.

ваздухопловне моћи, чија су се средишта налазила у индустријским зонама САД и СССР.

Амерички прстен је поделио на офанзивни и дефанзивни, при чему је офанзивни обухватао шест хиљада миља и покривао је већи део западног света, док је дефанзивни прстен ваздухопловне моћи био пречника три хиљаде миља и покривао је Сједињене Државе и њихове главне савезнике у западној Европи и Јужној Америци.

Совјетска ваздухопловна контрола покривала је већи део источне Европе и Далеког истока. Индустријске зоне унутар прстенова ваздухопловне моћи Северски је представио као „подручја одлуке” и она су се налазила у домету стратешких бомбардера. Он је сматрао да САД имају предност у ваздухопловној моћи у односу на СССР због повољнијег распореда савезника и развоја науке.⁵⁵ Ваздухопловна доктрина коју је развио Северски наставак је глобалног стратешког промишљања унутар англо-америчке геополитичке мисли за време Хладног рата (види карту 2).

Од аутора који се у хладноратовском периоду издвајају својим оригиналним тезама треба издвојити Саула Коена. Коенова концепција је заснована на подели основних геополитичких реалности на „језгра” (nucleus) и „дисконтинуиране појасеве”.⁵⁶ Конкретни региони у свету се могу поделити на четири геополитичке компоненте:

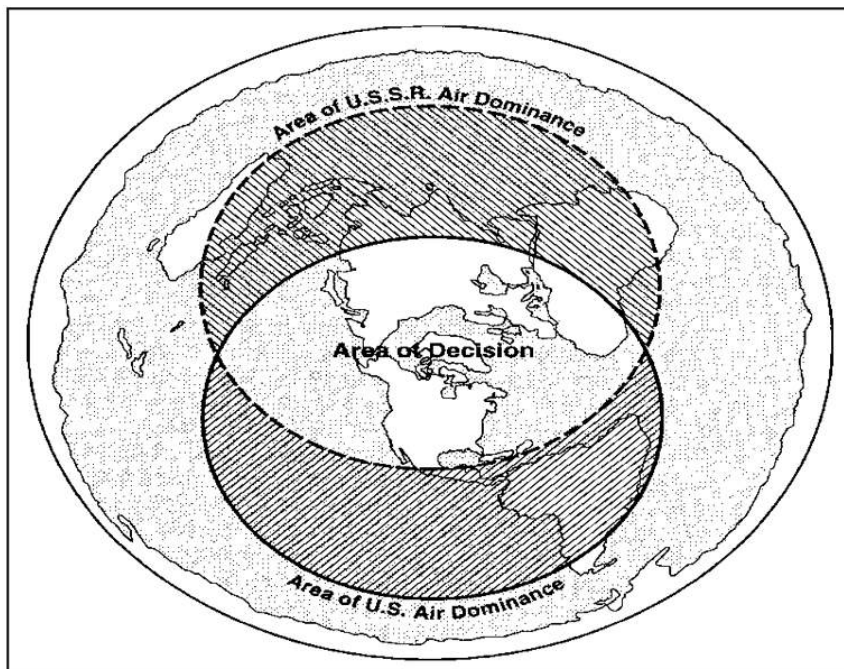
1. „спољашна морска (водена) средина која зависи од трговачке флоте и лука;
2. континентално језгро (nucleus) истоветно са 'Hinterland'

⁵⁵ Цвртила В.: *Политичка географија и геополитика*, ФПЗ, Загреб, 2004, стр. 41.

⁵⁶ Cohen S.B.: *Geography and Politics in a divided world*, New York, 1963. према Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, op. cit., стр. 100.

(геополитички термин који означава 'унутрашње регионе удаљене од обале');

3. дисконтинуирани појас (приобални сектор усмерен било унутар, било ван њега);
4. региони који су геополитички независни од тога скупа⁵⁷.

Карта 2 – Кругови ваздухопловне моћи по Де Северском
Карта преузета из Collins John M.: *Grand Strategy – Principles and Practices*,
National Defence University Press, Washington DC, 1998, p. 170.

Осим Саула Коена, треба споменути и Хенрија Кисинџера (*Henry Kissinger*) и Збигњева Бжежинског (*Zbigniew Brzezinski*), који су, поред својих научних радова, учествовали у креирању америчке спољне политике, по геополитичким обрасцима својих

⁵⁷ Ibidem, стр. 100.

претходника Мехена, Макиндера и Спајкмана.

У западној Европи враћање геополитике у академске оквире везано је за делатност француског географа Ива Лакоста (*Yves Lacoste*), који од 1976. године покреће часопис *Херогоџи*, у којем се бави геополитичким питањима. Поред теоријских радова француских научника, треба споменути и практичне геополитичке потезе које је чинио француски председник генерал Шарл де Гол (*Charles de Gaulle*), а све по његовој чувеној тези – Европа од Атлантика до Урала. Таква његова политика је довела до изласка Француске из НАТО-а (у ствари, из заједничке војне команде савеза) и вођења самосталне спољне политике. Од модерних француских геополитичара треба споменути и генерала Пјера Мариа Галоа (*Pierre Marie Gallois*), који је написао неколико значајних геополитичких радова, од којих се посебно издваја књига *Крв њетирола, Босна* (1996).

Перспективе даљеј развоја геополитике

Постоји неколико опција даљег развоја геополитике као самосталне академске дисциплине. Набројаћемо најважније (хипотетичке) правце еволуције/трансформације геополитике:⁵⁸

- класични и неокласични геополитички приступ;
- геоекономија;
- геостратегија;
- геополитичка сценаристика;
- критичка геополитика;
- примењена геополитика;
- хронополитика и астрополитика;

Класична (конзервативна, ортодоксна) геополитика под-

⁵⁸ За детаљније види Вуковић Н.: *Полика империје*, *op. cit.*, стр. 36–40.

разумева постојање традиционалне геополитичке анализе са целокупним појмовним апаратом из арсенала класичних геополитичких учења. Класични геополитички приступ постоји у делима Кисинџера, Бжежинског, Греја (*Gray*), Хантингтона (*Huntington*), Коена, Дугина, Панарина, који у својим анализама користе традиционалне геополитичке концепције о сукобу копна и мора, о борби за доминацију Евроазијом, равнотежи снага и сл. Неокласични приступ у геополитици подразумева коришћење геополитичких учења Мехена – Макиндера – Спајкмана, креативно прилагођених промењеним социјалним, политичким, економским и цивилизацијским условима у савременом свету. Представници овога праваца у геополитици су Роберт Д. Каплан (*Robert D. Kaplan*), Дејвид Хусон (*David Hooson*) и Еверт Долман (*Everett Dolman*), чије теорије постају нарочито актуелне у неоконзервативним круговима америчке политике.

Геоекономија као правац даљег развоја геополитике узима друге приоритете за своју анализу, који су пре свега економске природе. Геоекономска анализа прави суштински отклон од класичног геополитичког приступа јер полази од става „да је вечито ривалство између држава добило, уместо геополитичког, економски садржај”⁵⁹. Један од најзначајнијих представника геоекономског приступа је Едвард Лутвак (*Edward Luttwak*), који тврди да се „на Блиском истоку, Балкану и у другим несрећним деловима света старомодне борбе око територије настављају како су се и одвијале кроз историју и да у овим заосталим зонама конфликта војна снага остаје важна као и одувек. Међутим, у централним регионима светских дешавања, где Американци, Европљани, Јапанци и остали напредни свет истовремено сарађују и такмиче се, ситуација се потпуно изменила. Рат између њих је постао скоро незамислив, па су војна моћ и класична

⁵⁹ Ibidem, стр. 36.

дипломатија изгубили свој традиционални значај”⁶⁰ Према геоекономском приступу, „тржишно ће надметање заменити рат, а то ће бити, да парафразирамо славну Клаузевицеву формулацију, наставак рата другим средствима.”⁶¹ Међутим, дешавања у светској политици не иду у прилог геоекономским постулатима.

Геосіраіеіја је један вид геополитичке анализе са акцентом на проблемима безбедности. Према једном схватању о настанку термина *іеосіраіеіја*, сматра се да је ову реч смислио италијански генерал Ђакомо Дурандо (*Giacomo Durando*) у свом трактату *О італијанској националности, іолиіічко-војни есеји* (1840). Дурандо се, слично адмиралу Мехену, може сматрати једним од претеча геополитике. Према његовом мишљењу, геостратегија се бави утицајем географије на вођење ратова, и ово је уједно била и једна од првих дефиниција геостратегије.⁶²

Према другом схватању, назив геостратегија први пут се јавља „као преводилачки напор неколико енглеских и америчких писаца да пронађу адекватну реч за немачки израз *Wehr-Geopolitik*, који је четрдесетих година 20. века користио генерал Карл Хаусхофер.”⁶³ Амерички аутор Роберт Штрауз-Хупе (*Robert Starusuz-Hupe*) овај израз превео је као „ратна геополитика”, што је било доста неодређено тумачење, док је Фредерик Л. Шуман (*Frederick L. Schuman*) у својим радовима почео све чешће да користи термин *іеосіраіеіја*.

⁶⁰ Luttwak N. E.: *The endangered American dream: How to stop the United States from becoming a Third World country and how to win the geoeconomic struggle for industrial supremacy*, Simon&Schuster, New York, 1993, p. 34–35 према Вуковић Н.: *Поіика иміерије*, op. cit., стр. 36.

⁶¹ Defruges M. P. : *Геополитички рјечник*, Центар за политолошка истраживања, Загреб, 2006, стр. 67.

⁶² Defruges M. P. : *Геополитички рјечник*, op. cit., стр. 68.

⁶³ Gyorgy A.: *Geopolitics: The New German Science*, op. cit., p. 105.

До данас није усвојена јединствена дефиниција геостратегије⁶⁴, тако да постоје различита одређења предмета истраживања ове дисциплине. Једну од новијих дефиниција геостратегије дао је Збигњев Бжежински у своме делу *Велика шаховска табла* (*The Grand Chessboard*), по којој је у питању „стратешки менаџмент геополитичких интереса.”⁶⁵ Још једну доста уопштену дефиницију геостратегије дао је руски геополитичар Александар Дугин, који наводи да је „геостратегија војни аспект геополитичке анализе.”⁶⁶ У том смислу је и одређење геостратегије америчког стратега Џефрија Паркера (*Goffrey Parker*), који је назива војном геополитиком или млађом сестром геополитике. Занимљиво је дефинисање геостратегије Мартина Мота (*Martin Motte*), који наводи да се геостратегија, како би се разликовала од геополитике, може дефинисати као „дио опће стратегије која се тиче операција у макроегеографским размерима, односно операција чија је просторна димензија довољна да искључи успостављање јединствене сцене.”⁶⁷

Геополитичка сценаристика, као један од могућих праваца развоја геополитике, означава „мултидисциплинарни обухват одређених проблема ради одређивања будућих трендова у развоју међународних односа.”⁶⁸ Овакав приступ се јавља у истраживачким корпорацијама као што су РЕНД (RAND) или СТРАТ-

⁶⁴ Код дефинисања геостратегије постоје слични проблеми као код дефинисања геополитике.

⁶⁵ Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, ЦИД – Романов, Подгорица – Бања Лука, 2001, стр. 7.

⁶⁶ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, op. cit., стр. 431.

⁶⁷ Motte М.: *Geostrategie y Dictionaire de strategie*, стр. 263–270, Presses universitaires de France, 2000, наведено према Defruges М. Р.: *Геополитички рјечник*, op. cit., стр. 69.

⁶⁸ Вуковић Н.: *Лојка империје*, op. cit., стр. 37.

ФОР (STRATFOR), које се баве будућим глобалним изазовима, за шта користе геополитичку, геостратешку и геоекономску аналитичку апаратуру.

Критичка геополитика подразумева радикално нови приступ геополитици као самосталној научној дисциплини. Праве се корените ревизије по питању предмета истраживања саме геополитике, укључивањем нових садржаја у предмет истраживања, који нису (били) присутни у класичној геополитичкој анализи. Главни заступници овог приступа геополитици су Џерард Тол, Клаус Додс (*Klaus Dodds*), Сајмон Далби (*Simon Dalby*), који у својим радовима сугеришу „да би геополитика требало да буде предусретљива не само према високој политици држава, међувладиних организација и територијалних простора, већ такође према мноштву медија, група и других институција које траже да репрезентују посебне визије или интерпретације политичког простора.”⁶⁹ Представници критичке геополитике покушавају да направе ревизију, то јест изврше деконструкцију традиционалних геополитичких учења. Критичка геополитика је усмерена „према критици како ортодоксна геополитика чита свјетску политичку мапу.”⁷⁰ Према њеним заступницима, геополитика је много шира и комплекснија проблематика него што се подразумева у класичној геополитици. Стога класична геополитичка учења треба разумевати/тумачити само у контексту времена у коме су настала, а никако у промењеним савременим односима. Међутим, управо чињеница да су одређени „класични” геополитички погледи преживели све до данас говори о њиховој „чврстости” (веродостојности и трајности) у измењеном политичком и историјском контексту/амбијенту.

⁶⁹ Dodds K.: *Geopolitics in a Changing World*, Pearson Education, Prentice Hall, 2000, p. 6.

⁷⁰ Цвртила В.: *Политичка географија и геополитика*, op. cit. стр. 51.

За савремени геополитички правац који се назива *йримењена йеойолийиика* заслужна је француска школа геополитичког мишљења, која се седамдесетих година прошлог века окупља око француске геополитичке ревије *Херодот* и њеног уредника Ива Лакоста. Према његовом геополитичком учењу, геополитика постаје само инструмент анализе конкретне ситуације.⁷¹ Лакост у свом учењу покушава да постигне деглобализацију геополитике, то јест глобална геополитичка анализа сматра се највећим достигнућем класичне геополитичке мисли. Лакост покушава да геополитичку анализу сведе на уски аналитички метод. Овај тип геополитичког мишљења се још именује као *унуџирашња йеойолийиика*. *Елекџорална йеойолийиика* такође спада у подврсту примењене геополитике, и она се бави проучавањем везе између политичких наклоности становништва и територије коју то становништво насељава.

Геополитички правац назван *хронойолийиика* (контрола и расподела времена) подразумева трансформацију класичне геополитике у нову дисциплину. Француски теоретичар Пол Вирилио (*Paul Virilio*) сматра „да су брзина и интензитет глобализације одговорни за рађање нових политичких околности у којима губи на значају традиционална заокупљеност сувереним местима, непробојном границом и крутом геополитиком.”⁷² Према овом геополитичком схватању, контрола и расподела времена (хронополитика) постаје значајнија у светској политици од контроле и расподеле територије (геополитика). Посебан предмет истраживања хронополитике је сајберпростор (*cyberspace*), као „збир светских комуникационих карика и рачунарских чвори-

⁷¹ Дугин А.: *Основи йеойолийиике – йеойолийиичка бугућност* Русије, *op. cit.*, стр. 132.

⁷² Dodds K.: *Geopolitics in a Changing World*, *op. cit.*, p. 6.

шта”⁷³, који је резултат невероватно брзог развоја комуникационих технологија, нарочито интернета.

Астрополитика такође подразумева трансформацију предмета истраживања класичне геополитике, то јест померање пажње на кључне тачке у космосу (планете, астероиди, комете и др.), где ће се сабирати будући војни и комерцијални подухвати.⁷⁴ Један од главних теоретичара овога геополитичког правца је амерички професор Еверт Долман.

Перспектива геополитике међу самосталним научним дисциплинама је осигурана, а најбољи доказ за то су перспективни правци њеног могућег развоја. Гранање једне научне дисциплине најубедљивије показује да се она фундирала у свету признатих научних дисциплина. Прихватање геополитичке анализе на престижним светским универзитетима и институтима указује на то да је изучавање геополитичких фактора неизоставно и нужно за потпуну анализу међународних односа. Геополитика проширује свој предмет истраживања, а то јој гарантује да ће у времену које долази задржати позицију науке која успешно објашњава однос просторног и политичког феномена.

⁷³ Gray C. And Sloan G.: *Geopolitics, Geography and Strategy*, Franc Cass, London 1999, p. 99.

⁷⁴ Dolman E.: *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, Frank Cass, London, 2001, p. 88.

ОСНОВИ ГЕОПОЛИТИКЕ У УЧЕЊУ ХЕЛФОРДА МАКИНДЕРА

Биограф Хелфорда Макинтера Вилијам Паркер пише да, према његовим истраживањима, Макинтер није волео да га називају геополитичарем – „Макинтер себе није видео као геополитичара, реч геополитичар заједно са речју геополитика није волео.”⁷⁵ Овим се намеће логично питање како то да човек који не воли да га називају геополитичарем постане један од најпознатијих геополитичара свих времена. О значају и утицају Макинтера можда најбоље говоре речи Француза Ремона Арона (*Raymond Aron*), у његовом већ класичном делу из међународних односа *Мир и рат међу нацијама*, где каже како је „у нашем веку Енглеz Макинтер вероватно допринео више од било кога другог популарности геополитике.”⁷⁶

Биографија Хелфорда Макинтера

Хелфорд Џон Макинтер био је типичан Викторијанац рођен 15. фебруара 1861. године у Геинсбургу (*Gainsborough*), Енглеска.

⁷⁵ Parker W.H.: *Mackinder: Geography as an aid to statecraft*, Oxford University Press, New York, 1982, стр. 147.

⁷⁶ Арон Р.: *Мир и рат међу нацијама*, оп. cit. стр. 215.

Породица Макиндер доселила се у 18. веку у Геинсбург, област Линколншир (*Lincolnshire*), из Шкотске. Он је био најстарији од шесторо деце др Драпера Макиндера (*Draper Mackinder*) и Фени Ан Хевит (*Fanny Anny Hawitt*). Хелфордов отац био је познати лекар у области Линколншир, који се посебно бавио везом између животне средине, услова живота и избијања епидемија.

Тешко је укратко побројати шта је све био Хелфорд Макиндер, али ћемо пробати да наведемо најважнија занимања/звања/активности: иновативни мислилац, истраживач, дипломата, предавач, географ, геополитичар, заступник у парламенту, просветитељ, оснивач и управник нових образовних установа. Једном речју, његов живот је био врло узбудљива прича.

После завршетка основне школе у Геинсбургу 1874. године, уписао је Епсом колеџ (*Epsom College*), који је био познат у Енглеској по катедри за природне науке, јер је његов отац очекивао да Хелфорд буде доктор медицине. Хелфорд као добар ђак осваја 1880. године стипендију за студирање физике на Оксфорду. У тим првим годинама студирања показивао је велики интерес за животињску морфологију, психологију, хемију и ботанику. Али, истовремено, поред великог интереса за природне науке, Хелфорд је био веома ангажован и у студентским друштвеним активностима. Био је члан Оксфордских армијских добровољаца (*Oxford University Army Volunteer Reserve*), са којима је одлазио на дуга маршевања по читавој територији Енглеске, што му је касније много помогло у писању о Великој Британији. На Оксфорду Макиндер упознаје Хелфорда Џорџа (*Helforda Georga*), професора војне историје, који ће остварити пресудан утицај на касније Макиндерово бављење геополитиком. Хелфорд Џорџ ће 1886. године предложити Макиндера за члана Краљевског географског друштва (*Royal Geographical Society*).⁷⁷

⁷⁷ Краљевско географско друштво, Royal Geographical Society (RGS) London,

Краљевско географско друштво је место где је Макиндер успео да афирмише своје геополитичке замисли. Макиндер је на Оксфорду стекао мултидисциплинарно образовање, за које се може рећи да је најшира могућа едукација коју је могао добити човек тога доба. Изучавао је геоморфологију, физику, географију, геологију, морфологију животињског света, а, пред сам крај свог школовања, почео је да студира право.

Школске 1884–85. године „Макиндер је почео да студира право, не занемарујући своја друга интересовања.”⁷⁸ Овај податак из Макиндерове биографије показује колико је он био свестран, препун истраживачког жара и научне радозналости.

Након дипломирања на Оксфорду 1885. године, одмах се ангажовао као предавач на вечерњим радничким школама (курсевима), које су се почеле појављивати у Великој Британији као истурена одељења великих универзитета, слично нашој форми радничких универзитета, где је почео да предаје физичку географију. Истовремено ради и као правник на пословима поморско-шпедитерског права. У јесен 1886. године Макиндер гради две каријере – правника и предавача.⁷⁹ Он сам је био велики присталица идеје да је потребно унапредити образовање нижих слојева британског друштва, посебно радничке класе.

Међутим, Макиндера наука ипак више привлачи, тако да је 1886. године без пуно жаљења напустио успешно започету правничку каријеру. Наставио је свој рад на географским истраживањима из „синтезне географије”, где је покушавао да изгради

било је врло утицајна институција у Великој Британији. Његово чланство је било шаролико, од авантуриста и истраживача до високих владиних званичника и професора универзитета.

⁷⁸ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, A&B University Press, Texas, 1987, p. 27.

⁷⁹ Ibidem, p. 29.

концепт о утицају физичке географије на човечанство.

Његов први велики рад из географије, *О предмету и проучавања и методама географије (On the Scope and Methods of Geography)*, написан је и објављен је 1887. године за Краљевско географско друштво. Био је то сасвим нови приступ географији, као науци која престаје да буде вештина која служи за нова колонијална открића (освајања). Ово његово дело имало је велики одјек у британској научној јавности и помогло је увођењу географије као самосталне науке на британске универзитете. Макиндер 1887. године бива изабран за предавача на Оксфордском универзитету, и те године креће на своје студијско путовање у Немачку, где је географија већ имала статус универзитетске научне дисциплине.

Макиндер 1889. године жени Емили Катрин (*Emile Catherine*), затим 1892. постаје први управник *University Extension College*, држи предавања на *Grecham College* у Лондону, а 1893. године учествује у оснивању Географског удружења (*Geographical Association*). Његов допринос оснивању Ридинг универзитета (*Reading University*), који је данас један од водећих британских универзитета, узима се као једно од његових највећих достигнућа.

Истинску љубав према географији Макиндер је показао организовањем истраживачке експедиције 1889. године, која је освојила други највећи врх у Африци, Маунт Кенија. Овим подухватом Макиндер је хтео да покаже да је он и практични географ⁸⁰, посебно у добу у којем се географија чврсто везивала за нова открића и рад на терену.

После повратка из Африке, он почиње да живи одвојено од своје супруге и тако ће остати до краја његовог живота. Раста-

⁸⁰ Макиндер је желео да се докаже и на пољу истраживачке географије, јер су му старије колеге често приговарале да није практични географ.

нак са женом Макиндер је тешко поднео, истиче његов биограф Брајан Блует, тако да је овај догађај оставио мучан ожиљак на његов приватни живот.

Универзитетска каријера Хелфорда Макиндера креће узлазном путањом након успешног завршетка афричке експедиције. Наиме, 1900. године он постаје директор Оксфордске школе географије (*Oxford School of Geography*) и истовремено држи предавања из економске географије на познатој Лондонској школи економије (*London School of Economics, LSE*), где од 1903. године постаје директор и остаје на тој функцији све до 1908. године.

Политичка и њословна каријера

Хелфорд Макиндер спада у ретке научнике који су своје научно-теоријске концепте покушали да остваре и у политичкој пракси. Из претходних редова видимо да је он за живота остварио каријеру за више успешних људи.

Његов политички ангажман био је увек на једној линији, *империјалној*. Слично као и у својим научним радовима, Макиндер је покушавао да продужи живот британској империји, чије сунце је почело да залази. Он је раније од осталих уочио тај залазак, користећи пре свега „геополитички дурбин”.

Свој политички ангажман он започиње у Либералној партији „као либерални империјалиста”.⁸¹ Његова активност у Либералној партији не траје дуго. Наиме, као кандидат ове партије у Лемингтону на изборима 1900. године није успео да избори место у Парламенту. После избора долази до све већег неслагања између њега и руководства Либералне партије, нарочито око тарифне реформе. Макиндер 1903. године даје оставку на

⁸¹ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, op. cit, p. 140.

своје чланство у Либералној партији и придружује се конзервативцима. Као кандидат Конзервативне партије на изборима за Доњи дом Парламента, у јануару 1910. године, био је изабран за заступника испред изборне јединице Глазгов. Као заступник у британском парламенту Макиндер остаје све до 1922. године, када је изгубио изборе од противкандидата из Лабуристичке партије.

Хелфорд Макиндер није успео да оствари већи политички утицај у британском парламенту, па је у периоду пре Првог светског рата покушао да се етаблира и у пословном свету. Његов најважнији пословни подухват тицао се *Electro-Bleach Company*, где се ангажовао 1914. године. Компанија се бавила производњом хемијских састојака за бељење текстила и папира. Рад компаније је прекинут избијањем Првог светског рата и она је укључена у ратну индустрију, тако што је почела да производи бојне отрове.

Након избијања Првог светског рата, Макиндер повећава своје активности у јавности. Посебно је значајан његов рад у Шкотској у прикупљању добровољаца за фронт, као и оснивање *National Savings Scheme*. Међутим, најзапаженији је његов одлазак у царску Русију 1919. године, где је као високи британски комесар требало да помогне организацији Белог покрета и да усклади његове операције са помоћи интервенциониста у борби против бољшевика.

Након повратка из Русије, 1920. године, био је изабран за председника *Imperial Shipping Committee (ISC)*. Поразом на изборима 1922. године није се више кандидовао за заступника у Парламенту. Од 1925. до 1931. године био је управник *Imperial Economic Committee*. Почетком Другог светског рата Макиндер одлази на југ Енглеске, где је са двоје даљих рођака дочекао и крај живота, 6. марта 1947. године.

Интелектуално наслеђе

Породица Хелфорда Макиндера није спадала у нарочито богате, али је била високо образована за то доба. Макидеров отац доктор Драпер, поред медицинске праксе, успешно се бавио и медицинском географијом⁸², посебно истражујући утицај животне средине на избијање разних епидемија. Макиндер је одрастао уз гувернанту која је била Францускиња, тако да је још у детињству научио француски језик. Ово знање ће му много значити у каснијим истраживањима. Са мајчине стране, на Макиндера је посебно утицао његов ујак Џејмс Хевит (*James Hewitt*), који је живео у Колумбији и пуно путовао по далеким земљама.

Његов отац је очекивао да Хелфорд постане лекар и зато га је уписао на Епсом колеџ, који је у Великој Британији био познат по катедри за природне науке. Образовање у области природних наука биће веома важно за његова каснија географска и геополитичка истраживања. Методологија која се крајем 19. века користила у хуманистичким наукама била је аналогна методологији у природним наукама јер је то било доба снажног утицаја помодног дарвинизма на све научне области.

Макиндеров родни град Геинсбург (*Gainsborough*) „био је један од најпожељнијих централно-енглеских градова за живот”⁸³. Град и његов развој били су искључиво везани за луку на реци Трент, а преко ове реке трговало се директно са Балтиком. Међутим, значај ове унутрашње речне луке опада после изградње железничке пруге 1849. године. Овај локални догађај снажно ће утицати на Макиндерову перцепцију развоја копненог железничког саобраћаја и значаја изградње мреже железничких путева за савлађивање великих простора.

⁸² Ibidem, p. 15.

⁸³ Ibidem, p. 7.

Писање најважнијих дела

Макиндер је, поред свог врло активног професионалног, друштвеног и политичког ангажмана, налазио времена и за писање научних радова. Своја највећа дела он је написао између 1900. и 1943. године. Пре овог периода, у којем је написао најпознатија дела, важно је споменути један његов рад који није био велик по обиму, али је за развој и положај географије у британској науци био револуционаран, а то је чланак „О предмету проучавања и методу географије” из 1887. године.⁸⁴ Овим радом Макиндер је први пут скренуо пажњу британске научне јавности на себе, која је до тада на географију гледала као на сервис за прекоокеанска освајања. Он износи тезу о *новој географији* (*New Geography*), „као мосту између природних и друштвених наука.”⁸⁵ Овај авангардни научни чланак постаје пролог целокупног Макиндеровог научног опуса.

За потребе нове оксфордске школе географије, он је 1902. године написао књигу *Британија и британска мора* (*Britain and British Seas*). Ова књига представља прототипско дело из регионалне географије и референцу која се није могла избећи у каснијим радовима из регионалне географије.

Британско Краљевско географско друштво било је централно истраживачко место тог доба, приступачно за младе научнике и њихове концепте. Макиндер је добро користио могућност коју му је ово друштво пружало за пласирање властитих идеја.

У зиму 1904. године, под окриљем ове институције, он представља свој најпознатији концепт, по којем ће постати светски познат геополитичар – *Географска осовина историје* (*The*

⁸⁴ Овај научни чланак је први пут публикован у *Cambridge Review*, марта 1887. године.

⁸⁵ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, op. cit., p. 43.

Geographical Pivot of History).⁸⁶

Након овог, тзв. осовинског чланка, следи неколико његових мање познатих класичних географских радова: *Рајна (The Rhine)*, 1908. године, и *Осам лекција о Индији (Eight Lectures on India)*, 1910. године.

После успешне експедиције на Маунт Кенија, Макиндер пише два чланка о овој афричкој авантури, који су били добро примљени и од шире публике. Комплетни записи о овој експедицији објављени су тек 1991. године у књизи *Први усјон на Маунт Кенија (The First Ascent of Mount Kenya)*. Након што је изабран за заступника у британском Парламенту, Макиндер је написао више политичких чланака за *Глазговски весник (Glasgow Herald)*, о питањима везаним за Први светски рат.

Након завршетка Првог светског рата Макиндер 1919. године разрађује и проширује чланак „Географска осовина историје” и прави ратну верзију осовинске концепције, коју представља у књизи *Демократски идеали и реалност (Democratic Ideals and Reality)*. Ова књига је резултат еволуције идеје изложене у тзв. осовинском чланку (*Pivotal paper*) из 1904. године, а настала је под снажним утицајем резултата тек завршеног Првог светског рата и до тада невиђених страхота. Она представља подршку идеји колективне безбедности кроз Друштво народа, а подржава и право народа на самоопредељење. Бива прихваћена и као нека врста приручника британске делегације у Версају за цртање граница „нове” послератне Европе. Међутим, оно по чему је овај рад специфичан јесте *хартленд теорија (Heartland theory)*.⁸⁷ На-

⁸⁶ Овде се нећемо детаљније бавити овим делом, јер је оно централна тема овог рада.

⁸⁷ Овај термин – *хартленд (Heartland)* најисправније би било превести као *централни њосјор*, али се још преводи као *срце света, средишња земља, срце койна*.

име, Макиндер врши преформулацију *осовинске теорије* (*Pivotal theory*) у *харџленд теорију*. Ова књига је најобимније Макиндерово дело, али, ако га узмемо са чисто концепцијског аспекта, оно представља само дораду чланка-концепта из 1904. године.

Задњу модификацију своје основне концепције, изложене у чланку „Географска осовина историје”, Макиндер чини у јеку Другог светског рата, 1943. године. Познати амерички часопис за међународне односе *Сиџлни џослови* (*Foreign Affairs*) затражио је од већ остарелог Макиндера да објасни како је време утицало на његов глобални геополитички концепт изложен у ранијим радовима. Важно је рећи да је почетком четрдесетих година 20. века интересовање за Макиндерове радове нагло порасло, нарочито у САД. Разлог је био експанзија немачке међуратне школе геополитике (*geopolitik*), предвођене генералом Хаусхофером, који је био верни следбеник Макиндеровог учења.

На самом почетку чланка, који ће назвати „Савршени свет и победа мира” (*The Round World and the Wining of the Peace*), Макиндер каже да је био питан да ли је његов „стратегијски *Heartland* *концеџи*” изгубио на значају у условима модерног ратовања.”⁸⁸ Касније, у самом чланку, Макиндер је тврдио да не само да његов стратешки концепт није изгубио на значају већ и да се додатно потврдио и доказао у историји.

„Савршени свет и победа мира” је последњи рад из геополитике који је написао Хелфорд Макиндер пре своје смрти. Макиндер умире 6. марта 1947. године, у предвечерје Хладног рата, када се његов глобални геополитички концепт најснажније потврдио у хладноратовској *сиџраџеџији обуздавања* (*containment strategy*) Џорџа Кенана (*George F. Kennan*).

⁸⁸ Mackinder H.: *Round World and the Wining of the Peace*, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defence University Press, Washington, DC, 1996, p. 195.

Доктрина койнене моћи у делу „Географска осовина историје”

Макиндер је основу свога геополитичког учења изнео на предавању „Географска осовина историје”, одржаном у Краљевском географском друштву 25. јануара 1904. године. Ово предавање је касније у форми научног чланка публиковано у угледном британском часопису *Географски журнал* број 23.⁸⁹

Те зимске ноћи Макиндер је изложио своју револуционарну идеју о крају епохе коју он назива „епохом Колумба и која је трајала последњих четири стотине година.”⁹⁰ Епоха Колумба подразумева потпуну доминацију поморске моћи западне Европе на планетарном нивоу, која траје од првих прекоморских открића Колумба (*Colombo*), Васка де Гаме (*Vasco da Gama*) и осталих великих помораца, па до задњих експедиција Нансена (*Nansen*) и Скота (*Scott*) на Арктику и Антарктику.⁹¹

Макиндер у овом чланку пише: „уобичајено је говорити о великим географским истраживањима као о нечему што је практично завршено. У Европи, Северној и Јужној Америци, Африци и Аустралији, тешко да се може наћи место где би се могли побости кочићи у земљу и истаћи право власништва на ту парцелу.”⁹²

⁸⁹ *The Geographical pivot of History, Geographical journal* 23, (Reprinted, *The Scope and Methods of geography and Geographical pivot of History*, RGS, London, 1969, p. 421-437).

⁹⁰ Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional Papers), *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996, p. 175.

⁹¹ Макиндер мисли на експедиције с краја 19. и почетком 20. века светски познатих поларних истраживача, Норвежанина Фритјофа Нансена (*Fridtjof Nansen*) и Британца Роберта Фалкона Скота (*Robert Falcon Scott*).

⁹² Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional papers),

Макиндер је поделио читаву историју света на три геополитичка раздобља:

1. *„Ейоха ѿре Колумба*. У њој народи који припадају периферији Евроазије, на пример Римљани, живе под сталном претњом да буду освојени од сила осовинског региона. За Римљане су то били Германи, Хуни, Алани, Параћани итд. За средњовековну екумену то је Златна хорда.
2. *Ейоха Колумба*. У том раздобљу представници унутрашњег или маргиналног полумесеца крећу у освајање непознатих територија планете и при томе нигде не наилазе на озбиљан отпор.
3. *Ейоха ѿсле Колумба*. Више не постоје неосвојене земље. Динамичке пулсације цивилизација осуђене су на сукоб, увлачећи све народе на земљи у свемирски грађански рат.”⁹³

Свет постаје затворени политички систем у планетарним размерама, модерним речником речено, свет постаје глобализован. Макиндер је први геополитичар који геополитичке процесе анализира из глобалне перспективе. У таквом затвореном (глобалном) политичком систему долази до промене односа снага – од поморске моћи, чији је представник Велика Британија, у корист затвореног осовинског региона Евроазије, који контролише Русија, као најважнија копнена сила. Ова промена равнотеже моћи, према Макиндеру, наступа након револуције у технологији транспорта копном, то јест након што је Русија изградила Транссибирску железницу, која је интегрисала огромна пространства Евроазије.

Макиндер у тзв. осовинском чланку још развија своју рани-

Democratic Ideals and Reality, op. cit., p. 175.

⁹³ Дутин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућности Русије*, op. cit., стр. 53.

ју тезу о „новој географији”, то јест о новој улози географије, сматрајући да је дошао крај схватању географије какво је било у 19. веку – као практичне дисциплине која служи за открића и освајања. Макиндер пише да „географију треба свести на брижљиви преглед и филозофску синтезу.”⁹⁴ Овај став о другачијој улози географије он је већ раније образлагао и заступао у својим настојањима да географија у Великој Британији постане универзитетски предмет. Међутим, Макиндер овде иде даље у својој анализи, када каже како се „може уочити покушај да се са одређеном дозом извесности утврди веза између најуопшteniјих географских и историјских појава. По први пут можемо осетити извесне реалне сразмере у међусобном односу између догађаја који се одигравају на светској сцени и доћи до формуле која ће овако или онако изразити одређене аспекте географске условљености светске историје.”⁹⁵ Он је имао намеру да прикаже „историју човечанства као део живота светског организма.”⁹⁶ Ове Макиндерове ставове његови критичари су злонамерно искористили да би га сврстали међу геополитичаре са изразитим географско-детерминистичким приступом. Макиндер улогу и значај физичко-географског (природног) фактора прихвата условно, и то се нарочито види у његовој тврдњи да „иницијативу испољава човек а не природа, али управо природа у највећој мери врши контролу.”⁹⁷ У трагању за везом између географије и историје искристалисао се његов метод за геополитичку анализу – поглед на историју човечанства из географске перспективе.

⁹⁴ Mackinder H.: *The Geographical Pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 175.

⁹⁵ Ibidem, p. 176.

⁹⁶ Ibidem, p. 176.

⁹⁷ Ibidem, p. 176.

Историја геополитичких односа између западне Европе и Азије по Макиндеровом учењу

Макиндер прави историјски преглед формирања народа и националних држава у западној Европи.⁹⁸ Према његовој анализи, „Европа и европска историја су појаве које су потчињене Азији и њеној историји, јер је европска цивилизација у великој мери резултат вековне борбе против азијских упада.”⁹⁹ Ово је била врло храбра теза у времену када суверено доминира „евроцентризам” у британској науци и друштву. Доказе за ову геополитичку конструкцију Макиндер тражи у истраживању физичке географије Русије, односно простора Евроазије, који је у том периоду контролисало Руско царство. Макиндер је делио велики руски простор на север и југ, наводећи да „на југу влада дуго сушно лето. Такав климатски режим има за последицу покривеност северних и северозападних области шумама чији се честари понекад смењују са језерима и мочварама, док су на југу и на југоистоку непрегледне травнате степе у којима се дрвеће може видети само на обалама река. Линија која дели та два региона иде по дијагонали на североисток, почињући на северним падинама Карпата и завршавајући се пре код јужних области Урала, него на његовом северном делу.”¹⁰⁰

Макиндер посебно наглашава важност евроазијске степе, која представља највећу равницу на свету, и која се простире од „мађарске пусте”¹⁰¹ па све до пустиње Мали Гоби у Манџу-

⁹⁸ Макиндер западну Европу географски одређује као полуострвску Европу.

⁹⁹ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 177.

¹⁰⁰ Ibidem, p. 178-179.

¹⁰¹ Мађарска пуста је простор на којем се завршава западни крак евроазијске степе, испод обронака Карпата.

рији, у укупној дужини од 4000 миља. Степа је, иако прошарана мрљама пустиња и испресецана речним токовима, простор на коме се могу наћи пашњаци који омогућавају живот номада који се крећу на коњима и камилама. Степа је била медијум¹⁰² којим су од најранијих времена јездили азијски коњаници и камилари пролазећи између Уралских планина и Каспијског језера на свом путу ка западној Европи. Најчешће су то били разни номади туранског порекла: Хуни, Авари, Бугари, Хазари, Печенези, Кумани, Монголи.

Под утицајем сталних упада из централне Азије, формирале су се модерне европске нације, сматра Макиндер. Како је наводио, „већи део савремене историје (*западне Европе – примедба Ж. Б.*) може се написати као коментар промена које су директна или индиректна последица тих упада. Врло вероватно су Англи и Саси управо тада били приморани да пређу море и да на Британским острвима оснују Енглеску. По први пут су Франци, Готи и житељи римских провинција били принуђени да стану раме уз раме у бици на Каталаунским пољима имајући пред собом заједнички циљ борбе са Азијцима, и тако су нехотично створили савремену Француску.”¹⁰³ Руси су били приморани да избегну на север, у шуме које су одузимале предност азијским коњаницима, а руска држава се развијала крчењем шума и исушивањем мочвара, плаћајући дуго данак степи коју су контролисали Татари.

Поред степе, као „медијума” погодног за копнени транспорт коњима и камилама, Евроазију, са друге стране, по Макиндеру, „карактерише веома упадљива расподела речних токова. Северне и централне реке су већином биле практично бескорисне за општење људи са спољним светом. Волга, Окс (*Аму Дарја – примедба*

¹⁰² Медијум као посредник, оно кроз шта се преноси дејство.

¹⁰³ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 181.

Ж. Б.) и Јаксарт (*Сир Дарја – њримедба Ж. Б.*) утичу у слана језера, Об, Јенисеј и Лена у хладан северни океан.”¹⁰⁴ Видимо да, иако на овом простору постоји доста великих пловних река, ниједна река не повезује овај огромни простор са отвореним морима.

Од свих азијских упада у Европу, према Макиндеру, највећи утицај остварила је монголска инвазија у 13. веку, која је имала континенталне размере. Међутим, оно што је посебно карактеристично за инвазије азијских номада јесте да су се покретљивост и моћ њихове државе завршавали чим би се на рубовима степе појавиле шуме или мочваре. Промена рељефа – прелазак равнице у планине обрасле шумом – стварала је природну препреку за номадски начин кретања коњима и камилама.

Западну Европу, према Макиндеровој концепцији, поред азијских номада, са севера угрожавају и поморци Викинзи¹⁰⁵, који користе другачији начин кретања, а самим тим имају и другачији утицај. Утицај њихове „покретне државе” ширио се на територијама непосредно уз воду, и „тако се десило да је седентарно становништво Европе било уклештено између Азијаца-номада са истока и морских разбојника који су надирали из три правца.”¹⁰⁶ Ове две „стихије”¹⁰⁷, које су угрожавале полуострвску Европу, нису биле противне једна другој.

Уклештеност западне Европе у средњем веку између номадско-копнене и викиншко-поморске „стихије” изазива, према Макиндеру, здраву и снажну реакцију, која пробија ову опкољеност и креће у неизвесну поморску авантуру. Поморске авантуре наро-

¹⁰⁴ Ibidem, p. 183.

¹⁰⁵ Макиндер у својим ранијим радовима Викинге назива *џоморским разбојницима* или *морским вуковима*.

¹⁰⁶ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 182.

¹⁰⁷ Мисли се на копнену и на поморску стихију.

да западне Европе историја је забележила као велика географска открића¹⁰⁸.

Геополитика експанзија поморске и копнене моћи

Стешњеност западне Европе у средњем веку Макиндер овако описује: „не треба заборавити да је Европа у средњем веку била уклештена између непроходног песка на југу, неистраженог океана на западу, ледених области или бескрајних шума на северу и североистоку, док јој је на истоку или југоистоку претила изузетна покретљивост номада.”¹⁰⁹ Ову географску и историјску блокаду народи средњовековне Европе пробијају серијом великих прекоморских путовања, од којих је посебно значајно проналажење поморског пута за Индију око Рта добре наде у 15. веку. Макиндер је сматрао да је пловидба Васка де Гаме дуж афричке обале у Индију један од најважнијих догађаја у историји западне цивилизације. Наравно, и остала открића Колумбовог доба су од великог значаја за каснију европску доминацију планетом. Поморска открића и освајања су неутралисала стратешку предност копнене моћи, то јест осовинског региона у Евроазији, коју су имали становници степе.

Прекоморска открића омогућила су експанзију западне Европе на територије Новог света уз готово безначајан отпор. Поред освајања нових континената, важно је било заузимање и стратешких позиција на приобалном рубу Евроазије. Из тих поморских база вршио се снажан стратешки притисак на цен-

¹⁰⁸ Велика географска открића означавају раздобље у историји од половине 15. до половине 16. века.

¹⁰⁹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 188.

трални, то јест осовински регион Евроазије. Таквим притиском, поморске државе спречавале су велике центрифугалне акције номадских народа из унутрашњости Евроазије.

Макиндер закључује да западна Европа мења доминантни начин мобилности, то јест стратешки се оријентише на прекоморску пловидбу. Кретање копненим путевима у западној Европи било је развијено само у време док је Римска империја владала тим простором. Римски путеви у средњем веку незауостављиво пропадају, тако да је кретање по њима било попуно ишчезло све до 17. века, када се почињу обнављати. Народи западне Европе нису имали други избор него да постану поморци и да се упусте у неизвесну поморску авантуру, која превазилази дотадашњу обалну навигацију и пловидбу у територијалним водама. Макиндер је супротстављао поморску мобилност копненој, када је тврдио да је „преваљивање раздаљина површином океана представљало природну супротност кретању на камилама и коњима, практикованом унутар континента”.¹¹⁰ Пробијањем блокаде, западна Европа прави „нове Европе” на освојеним просторима Северне и Јужне Америке, Аустралије, супсахарске Африке и Јапана, који чине ареале намењене експлоатацији и трговини, и ове новоосвојене територије постају простор „недостижан за копнене државе Евроазије.”¹¹¹

Према његовом запажању, „Европљани постају поморци и на овај начин праве узвратну реакцију народима степе.”¹¹² Контрола над светским морима и океанима даје Европи могућност да не-сметано доминира над приобалним ободом Евроазије. Европска поморска сила од 15. века држи у блокади унутрашњи копнени део Евроазије.

Макиндер у својој концепцији наглашава и једну другу врсту

¹¹⁰ Ibidem, p. 187.

¹¹¹ Ibidem, p. 188.

¹¹² Parker W.H.: *Mackinder: Geography as an aid to statecraft*, op. cit., p. 150.

експанзије, када каже да „док су поморски народи западне Европе својим бродовима опасивали површину океана на путу у удаљене земље и разрезивали данак житељима океанског приобаља Азије, Русија је организовала козаке, и изашавши из својих северних шума, узела под контролу степу, поставивши своје номаде насупрот номадима Татарима. Продор руских коњаника на исток кроз читаву Азију био је догађај бременим политичким последицама у подједнакој мери као и савлађивање Рта добре наде, иако та два догађаја нису била ни у каквој међусобној вези.”¹¹³

Руска освајања Сибира и борбе против Сибирског каната започели су козаци Јермака Тимофијевића (*Ермак Тимофеевич*), које је унајмила трговачка фамилија Строганов, која је добила дозволу од руског цара за експлоатацију рудника соли у уралским планинама.

Козаци су били пионири руског освајања Сибира, а за њима су ишли сељаци и остали насељеници, који су оснивали насеља на просторима које су до тада контролисали азијски номади. На почетку су то биле „козачке станице”¹¹⁴, које су биле лоциране уз обале великих река, да би, на крају, на тим просторима ницали градови који су се развијали америчком брзином.¹¹⁵

Временом су насељеници мењали изглед крајолика, степе су постајале оранице посејане пшеницом и другим пољопривредним културама. Царска Русија је захваљујући козачким продирањима преузела контролу над осовинским регионом. Русија је, према Макиндеровом тумачењу ових догађаја, „заменила Монголску империју.”¹¹⁶

¹¹³ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 188.

¹¹⁴ Козачке насеобине на обалама великих река, као рецимо Дњепар, Дон, Терек, Кубан итд.

¹¹⁵ Макиндер као пример наводи развој града Одесе на обали Црног мора.

¹¹⁶ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers),

Подела света на велика географска подручја

Оно по чему је Макиндеров геополитички концепт, који је дат у чланку „Географска осовина историје”, остао упамћен јесте географска подела света на три велика стратешка региона. Полазиште поделе је *осовински регион* (*Pivot area*), који је центар његове географске шематизације, и тај регион, који представља само језгро Евроазије, налази се под контролом Русије. Око њега се, у облику концентричних кругова, шире *унутрашњи или периферни полумесец* (*Inner or Marginal Crescent*), који чине „Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина.”¹¹⁷ Најудаљенији од своје географске осовине је *спољни или острвски полумесец* (*Outer or Insular Crescent*), који сачињавају „Велика Британија, Јужна Африка, Аустралија, Сједињене Државе, Канада и Јапан.”¹¹⁸

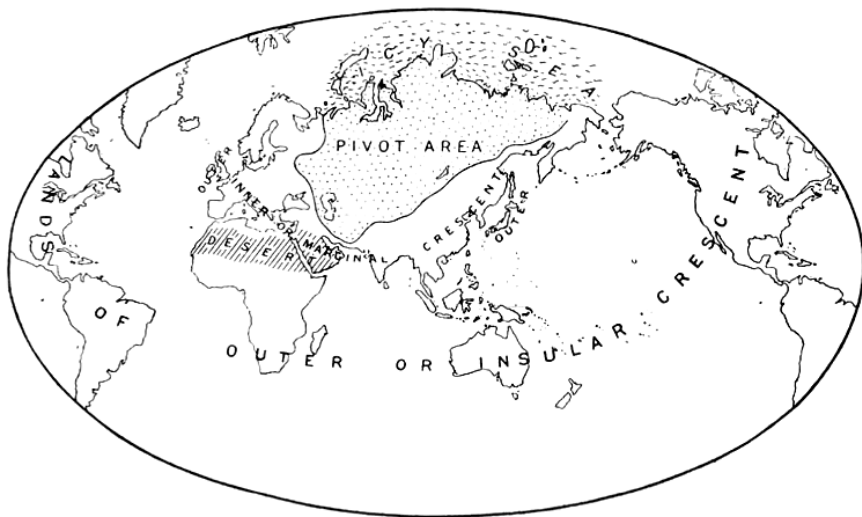
Овај „концентрично-хијерархијски” поглед на свет, у чијем центру се налази замишљена „осовина историје” и око које се врти читава историја човечанства, има следеће основне карактеристике:

- Осовински регион је изразито судбински везан за копно;
- Спољашњи или острвски полумесец је судбински везан за море;
- Унутрашњи или периферни полумесец налази се под снажним утицајем друге две зоне и судбински је везан и за копно, и за море.

Democratic Ideals and Reality, op. cit., p. 191.

¹¹⁷ Ibidem, p. 191.

¹¹⁸ Ibidem, p. 191.

Карта 3 – Природни размештај светске моћи из 1904. године
Карта преузета из Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in:
(Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 190.

Централни положај, по овој Макиндеровој географској шеми, најповољнији је, али „централност је релативан појам који у сваком конкретном географском контексту може да варира. Међутим, са планетарне тачке гледишта, у центру света лежи евроазијски континент”¹¹⁹, а у његовом средишту *осовински рејон*, који је најповољније географско полазиште за контролу света. Макиндер на следећи начин дефинише *осовински рејон* Евроазије: „његове централне или северне области обухватају 9 милиона квадратних миља и преко два пута су веће од територије Европе. Међутим, он нема погодне водене токове који воде у океан, иако је, с друге стране, изузев субарктичких шума, у целини погодан за кретање свих могућих номада. Западно, јужно

¹¹⁹ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућност Русије*, op. cit., стр. 48.

и источно од те зоне налазе се погранични региони у облику широког полумесеца који су доступни са мора. У складу са физичком структуром, број тих области износи четири и није од мале важности то што се оне у принципу подударају са сферама ширења четири велике религије, будизма, браманизма, ислама и хришћанства.¹²⁰

Осим наведеног његовог дескриптивног одређивања, Макиндер још пише да *осовински реион* има централну позицију на евроазијском континенту, слично централној позицији коју Немачка има у Европи. Прецизније одређивање ареала *Географске осовине историје* Макиндер даје у својим мапама.

По његовом учењу, кључна физичко-географска црта *осовинског реиона* јесте да је потпуно недоступан (недостижан) са мора, јер ниједна његова велика река не долази до отвореног мора. Поморске силе су директно на *осовински реион* до појаве авијације могле утицати само онолико колики је био домет њихове бродске артиљерије.

Због наведених карактеристика, овај се регион, сматра Макиндер, увек чини интересантним за сваку силу која жели да оствари планетарну доминацију, јер је он, по његовом геополитичком концепту, „природно седиште светске моћи.”¹²¹

Унутрашњи или периферни полумесец се налази између ова два супротна пола, тако да је под сталним утицајем и копнене, али и водене стихије. Цивилизације које настају на рубу Евроазије, по Макиндеру, спадају у „потамски стадијум”¹²² цивилизације, а то су цивилизације које настају на обалама великих река

¹²⁰ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 186.

¹²¹ Ibidem, p. 190.

¹²² Макиндер користи израз *јошамске цивилизације*, док се у литератури чешће среће термин *флувијалне цивилизације*.

које се уливају у отворена мора.

Унутрашњи или периферни полумесец је простор који је до данас најгушће насељен простор на свету. На њему се дешавају најдинамичније промене и процеси у људској историји. Макиндер периферни полумесец тачније одређује од *осовинској реиона*, набрајајући државе које припадају овој зони, наравно у границама са почетка 20. века.

Сиољни или остјрвски полумесец је потпуно спољна зона у односу на евроазијски континент, и то не само у географском, већ и у културном и политичком смислу. Као што је *осовински реион* недоступан воденим путем, тако је *остјрвски полумесец* недоступан копненим путем. Ове две геополитичке целине су се развијале потпуно физички одвојене једна од друге. Међутим, до контакта ипак индиректно долази преко *периферној полумесеца*, који је класична мостовско-контактна зона између сила копна и сила мора.

Макиндер у контексту глобалног геополитичког распореда поморских и копнених сила користи пример руске продаје Аљаске, како би показао „да је у руској политици фактичко правило да се не влада прекоморским територијама, исто као што за Британију важи да влада над океанским просторствима.”¹²³

Поред ова три велика простора, Макиндер је посебно анализирао још један регионални простор. За регион који назива „зоном пет мора”¹²⁴ (данашњи Блиски исток), Макиндер наводи како се „у њој у извесној мери спајају својства како пограничне, тако и централне области Евроазије. То је зона без шума, прошарана пустињама, тако да је сасвим одговарајућа за животну

¹²³ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 191.

¹²⁴ Мисли се на следећа мора: Средоземно море, Црвено море, Персијски залив, Црно Море, Каспијско море.

активност номада. Својства пограничне области у њој се могу пратити по линијама морских залива и река које се уливају у океан и тиме је чине доступном поморским државама.”¹²⁵ Поред номадског начина живота, тај простор је био погодан за разне облике приобалне пловидбе. Дobar пример дуализма овог региона су Сарацени, који су захваљујући номадском, али и поморском начину живота, успешно контролисали тај простор. Блиски исток до данас плаћа данак свом сложенем геополитичком положају, где се сударају *Бехемоти* и *Левијатан*.

Харџленд теорија

Харџленд теорија (*Hartland theory*) је најзначајнија Макин-дерова геополитичка концепција, у којој су сабране све његове идеје и промишљања о глобалним политичким процесима. Представљена је 1919. године у књизи *Демократски идеали и реалности* (*Democratic Ideals and Reality*), која је Макиндеров најобимнији рад. Бави се геополитичким и геостратешким питањима. Макиндер је имао циљ да ова књига постане геостратешки приручник за британску делегацију на Париској мировној конференцији 1919. године, који би јој дао јасне смернице за послератну (ре)композицију света. Ова Макиндерова намера није била усамљена, јер су и друге савезничке силе имале у својим делегацијама на Париској мировној конференцији научнике, посебно географе, чија је улога била значајна око цртања државних граница у послератној Европи. У питању је била опипљива и продуктивна помоћ академске заједнице спољним политикама држава победница у Првом светском рату, мада се њен знача-

¹²⁵ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 186.

јан утицај испољавао и код стварања новог послератног међународног поретка. Тако се, рецимо, у америчкој делегацији на Париској мировној конференцији, коју је предводио председник Вудро Вилсон (*Woodrow Wilson*), налазио и познати геополитичар Исаја Бовман (*Isaiah Bowman*), док је у француској делегацији један од главних сарадника за територијална питања био Видал де ла Блаш. Интересантно је поменути да је у делегацији Краљевине Србије у Паризу био Јован Цвијић, познати српски (политички) географ и оснивач антропогеографске школе у Србији и Југославији. Макиндер није био члан делегације, али је у фебруару 1919. године понудио британском Министарству иностраних послова споменуто књигу. У редовима који следе видећемо да су неке од Макиндерових идеја, које су представљене у овој књизи, директно уткане у послератно устројство света, посебно Европе.

Књига *Демократски идеали и реалности* није одмах након појављивања постала чувена по својим идејама већ је требало да прође неко време како би победничка еуфорија у Великој Британији спласнула и како би се направила разлика између важних и неважних дела о међународним односима.

Концепције које су дате у овој књизи више су биле присутне у практичној спољној политици него у академској јавности. Подсетимо се да је она доживела два издања након 1919. године, и то у САД, а не у Великој Британији. Први репринт је урађен 1942. године у Њујорку, а увод за ово издање написао је познати војни историчар Едвард Ерл (*Edward Earle*), док је други репринт урађен 1944. године, пред савезничко искрцавање у Нормандију. Како су САД добијале све значајнију улогу на међународној сцени, све је више постојала потреба за радовима који су се бавили глобалном геополитичком анализом, а у тој области Макиндер је био неизоставан.

Суштински гледано, *харџленд теорија* није донела ништа ново у поређењу са оним што је објављено у чланку „Географска осовина историје”. Макиндер у уводу књиге као ауторску напомену наводи следеће: „ова књига каква год била њена вредност, није само резултат грозничавих размишљања током Великог рата¹²⁶; идеје на којима је заснована, биле су у главним цртама објављене пре више од десетак година. У свом раду ’Географска осовина историје’, прочитаном пред Краљевским географским друштвом 1904. године, дао сам основне појмове о светском острву и хартленду.”¹²⁷ Концепцијски посматрано, *харџленд теорија* била је само ратна дорада тзв. осовинског чланка, прилагођена историјском контексту краја Првог светског рата. Међутим, Макиндер развија и нове геополитичке ентитете, као што су *свејско острво* (*World Island*), затим, уместо осовинског региона користи неологизам *харџленд* (*Heartland*), а посебно је интересантна његова концепција *шамџон-гржава* (*Buffer states*) у источној Европи. Сви побројани термини које Макиндер користи у својим радовима ушли су у класични геополитички вокабулар, тако да је данас тешко и замислити неку глобалну геополитичку анализу без њих.

Свејско острво

Свејско острво (*World Island*) је један од најзначајнијих геополитичких ентитета које је Макиндер развио у свом учењу.

¹²⁶ Велики раџ је термин који је коришћен пре Другог светског рата за Први светски рат, због до тада невиђених размера и страха које је произвео. Међутим, резултат Другог светског рата ставио је последице Првог светског рата у други план.

¹²⁷ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. XXIII.

Светско осірво претходи термин *Евроазија*, која је дефинисана у тзв. осовинском чланку. Макиндер термин *Евроазија* користи како би означио највећу копнену масу на свету која је од стратешког значаја за светску доминацију. Евроазија настаје, по њему, географском симбиозом Европе и Азије, кроз њихову непрестану историјску интеракцију; она је симбол копнене моћи у геополитици. Евроазију Макиндер уобличава као концептуалну платформу на којој развија геополитичку доктрину копнене моћи. За Евроазију се води непрестана борба између копнене и поморске моћи. Њу сачињавају два континента – Европа и Азија, а ако Европу посматрамо чисто физичко-географски, она није ништа друго него западни рт Азије. Он на специфичан начин оцртава границе Европе, тврдећи да јужну границу Европе (Евроазије) не чини Средоземно море већ Сахара, то јест северна Африка, „пошто баш та пустиња одваја беле људе од црних”.¹²⁸ Оваквим ставом, Макиндер је Евроазији припојио и северни део афричког континента, што је посебно значајно за његово касније дефинисање *светско осірва* као највеће светске копнене масе. У тзв. осовинском чланку Макиндер се бавио дефинисањем појма Евроазије, и у вези тога он каже – „појам Евроазије који на тај начин добијамо, подразумева земље опасане ледом на северу и испресецање рекама, укупне површине 21.000.000 квадратних миља”¹²⁹. Везивање геополитичке судбине северне Африке са судбином Евроазије пресудно је за обликовање појма *светско осірва*, који се изводи из појма Евроазије. *Светско осірво* као највећу копнену масу на планети сачињавају три континента – Европа, Азија и Африка, то јест, Евроазија + Африка.

¹²⁸ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 183.

¹²⁹ Ibidem, p. 186.

Макиндер образлаже због чега користи појам *свејско острво* и зашто тај појам није раније заживео у географији. По његовим речима, „један од разлога због којег поморци никада нису схватили концепт који је изражавао назив светско острво је тај што нису могли да плове око њега. Ледени покривач, око 2.000 миља у пречнику, плута на површини поларног мора и једном од својих ивица налаже на плићак дуж северне обале Азије. Према томе, за обичајне поморске сврхе овај континент није острво.”¹³⁰ Макиндер затим пажљиво истражује како су светски познати поморци доживљавали копнену масу коју он назива *свејским острвом*, па каже да су га и стари Грци називали острвом, односно „светом”, те да се након великих географских открића у 15. веку оно назива „старим светом”, за разлику од Северне и Јужне Америке који се називају „новим светом”. Поморци га у својим картама, тврди Макиндер, уцртавају као континуално копно, континент. За разлику од Евроазије, *свејско острво* је Макиндер знатно прецизније дефинисао и поводом тога је констатовао – „размотримо на тренутак пропорције и односе овог великог острва које тек однедавно опажамо. Оно је постављено бочно у односу на Северни пол. Мерећи од Северног ка Јужном полу дуж средишњег азијског меридијана, прво наилазимо на неких 1.000 миља ледом окованог мора све до северних обала Сибира, затим на 5.000 миља копна све до јужног краја Индије, а потом преко 7.000 миља мора све до леденог покривача антарктичког копна. Али, мерећи дуж меридијана који пролази Бенгалским заливом или Арабијским морем, Азија мери с краја на крај тек неких 3.500 миља. Од Париза до Владивостока има близу 6.000 миља, док од Париза до Рта Добре наде, има отприлике исто толико. Све ово море се протеже на сферичној површини планете

¹³⁰ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 45.

која има нешто више од 26.000 миља у обиму”¹³¹.

Овако одређеним *свејским острвом*, у поглављу књиге *Демокрайски идеали и реалноси*, са насловом *Гледишће поморца*, Макиндер у ствари жели да укаже на то да код народа поморске и копнене цивилизације постоје различита схватања највеће копнене масе кроз људску историју. Поморци *свејско острво* посматрају као копно које треба опловити и управо из тог разлога оно им више личи на полуострво него на острво које је са свих страна окружено морем, јер „да нема леда који блокира пловни пут око копна, практични поморци би већ одавно говорили о великом острву употребљавајући неки сличан назив, јер оно обухвата нешто више од петине укупног распона њиховог океана.”¹³²

Након концептуалног интегрисања Европе, Азије и Африке у јединствену геополитичку реалност – *свејско острво*, Макиндер анализира међусобни однос *свејској острва* и преосталих континената на свету, па се долази до конструисања својеврсне галаксије *свејској острва*, тако да „сва три такозвана нова континента у погледу пространства представљају тек сателите ’старог’ континента. Постоји један океан и он покрива девет дванаестина површине планете, постоји један континент – *свејско острво* – које покрива две дванаестине површине планете, и постоји мноштво мањих острва, где Северна и Јужна Америка представљају два највећа, која сва заједно заузимају преосталу дванаестину површине.”¹³³

Видимо да у овој геополитичкој галаксији *свејској острва* Макиндер остаје при ранијој концепцији великих географских подручја из 1904. године. *Свејско острво* као најважније тело

¹³¹ Ibidem, p. 46.

¹³² Ibidem, p. 46.

¹³³ Ibidem, p. 47.

те галаксије заузима највећу површину и централну позицију, а његови сателити се налазе у орбити која се поклапа са *свољним* или *осирвским* *полумесецом* из тзв. осовинског чланка. Макин-дер додатно образлаже важност *свејској осирва* у односу на његове сателите и демографским чиниоцима, па каже да „више од четрнаест шеснаестина целокупног човечанства живи на великом континенту, док приближно још једна шеснаестина живи на острвима уз његову обалу, у Британији и Јапану, а свега једна шеснаестина светског становништва живи на мањим континентима.”¹³⁴

За њега *свејско осирво* представља и највећу и најбогатију поморску базу на свету, а суштина поморске моћи, према његовом схватању, лежи у вредности њених поморских база. Он тврди да је „поморска моћ у суштини питање избора одговарајућих база, лако употребљивих и безбедних.”¹³⁵ Макиндер користи историјску аналогију како би показао да је поморска моћ од античких времена¹³⁶ па до прве глобалне поморске доминације Велике Британије увек суштински везана за безбедност и богатство матичне базе. Он наводи како „сваку особеност поморске силе можемо да проучимо на примеру британске историје током последња три века, али матична база, продуктивна и безбедна, представља суштинску ствар на коју су се надовезале све остале.”¹³⁷ Поморске базе имају пресудан значај за поморску моћ и зато Макиндер поставља кључну геостратешко-безбедносну дилему западног света – „шта ако велики континент, читаво *свејско осирво* или бар његов већи део, у неком будућем времену, по-

¹³⁴ Ibidem, p. 49.

¹³⁵ Ibidem, p. 28.

¹³⁶ Макиндер врло илустративно анализира поморску моћ античке Грчке и римску контролу над Средоземним морем.

¹³⁷ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 41.

стане јединствена, уједињена база поморске силе.”¹³⁸ Тиме би, сматра Макиндер, остале поморске базе „биле далеко надмашене у градњи бродова и расположивом броју помораца.”¹³⁹

Комплетна Макиндерова геополитичка анализа копнене масе Европе, Азије и Африке као јединственог великог острва, тј. *свејској острва*, изводи се ради закључка да је *свејско острво* највећа, најбогатија и најсигурнија глобална поморска база и да, у поређењу са њом, све друге поморске базе имају другоразредни значај.

Зато Макиндер, као припадник народа чија је земља у то време највећа поморска империја, закључује да се мора спречити „да највећи део великог континента може једног дана да се нађе под влашћу једног центра, како би послужио као база за изградњу непобедиве поморске силе”¹⁴⁰. Доминацију поморских сила, по Макиндеровом учењу, чека изазов на мору ако дође до геостратешког интегрисања *свејској острва*.

Осовински харџленд

Харџленд је нови појам који Макиндер уводи 1919. године, заправо он је редефинисани назив за „природно седиште светске моћи”¹⁴¹, како Макиндер назива *осовински реџион*. Овај појам је обележио целокупно Макиндерово геополитичко учење као *харџленд теорију*.

Суштински, Макиндер не мења своју геополитичку поставку

¹³⁸ Ibidem, p. 49.

¹³⁹ Ibidem, p. 51.

¹⁴⁰ Ibidem, p. 51.

¹⁴¹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 190.

из тзв. осовинског чланка, он је само дорађује у складу са новим историјским реалностима на крају Првог светског рата. *Харџиленд* је увећани осовински *реџион*, који је кључан за контролу над *свејским осџрвом*. Њега Макиндер тачније дефинише у односу на осовински *реџион*, који уопште физичко-географски није одредио.

Харџиленд је дефинисан на неколико начина, а један од најчешћих јесте наглашавање његове физичко-географске изолованости од отворених мора и океана, а тиме и његове недоступности са њих (из њиховог правца). Затим, повезивањем његове судбине са функцијом и утицајем сливова највећих евроазијских река. У том смислу, Макиндер је наводио да „северни обод Азије представља неприступачну обалу, оковану сталним ледом изузев уског воденог пролаза који се ту и тамо отвара дуж обале током краткотрајног лета, захваљујући топљењу локалног леда формираног током зиме између насуканих санти и копна. Случај је хтео да међу највећим рекама на свету три од њих – Лена, Јенисеј и Об – теку ка северу до ове обале, и да су на тај начин потпуно одсечене од општег система пловних путева којег чине океан и пловни речни токови. Јужно од Сибира се налази други регион бар исте укупне величине, са басенима који се одводњавају у слана језера која немају везу са океаном, и такви су басени река Волге и Урала, које утичу у Каспијско море, као и Окса (*Аму Дарја – џримедба Ж. Б.*) и Јаксарта (*Сир Дарја – џримедба Ж. Б.*) који се уливају у Аралско језеро. Географи обично описују ове басене у унутрашњости копна као 'континенталне'. Узети заједно, региони који се одводњавају ка Арктику или унутар континента обухватају готово половину Азије и четвртину Европе и образују велику, непрекинуту територију на северу и у средишту континента.”¹⁴² Макиндер оваквим приступом жели

¹⁴² Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 55.

да простор *харѝленда* окарактерише као сувоземни, са којег је излазак на отворена мора унутрашњим пловним путевима немогућ, као и пенетрација спољашње поморске силе пловним путевима у њега.

Други начин дефинисања *харѝленда* јесте кроз чисто физичко-географске карактеристике, па у том смислу Макиндер каже како „север, средиште и запад хартленда чине равнице, које се дижу тек стотинак метара изнад морског нивоа. У том највећем равничарском региону на свету налазе се западни Сибир, Туркестан и басен Волге, на европској страни је венац Уралских планина, и мада има велику дужину, нема висину која би била значајна, и завршава се непуних 300 миља северно од каспијске обале, остављајући широк пролаз из Сибира у Европу.”¹⁴³ Овако описану равницу Макиндер назива великом низијом, којој на југу додаје простор који назива иранска висија.¹⁴⁴

Такође је важна подела *харѝленда* на основу вегетације на северни, шумски, и на јужни, степски појас. Северни појас је дакле велики шумски појас, који се протеже од Балтика па до Манџурије, и њега Макиндер још назива и зеленим појасом, јер га покрива зимзелени тип флоре са боровима и јелама.

Јужни појас чини отворена област ниже надморске висине обрасла густом травом, где дрвеће расте само уз обале великих река, и ово је простор који се назива степом. Овај степски појас се простира од Манџурије на истоку па до Мађарске на западу. Јужни – степски појас има већи историјски и геостратешки значај него северни, шумски појас, јер је степа била „море” евроазијских номада, то јест, како је већ раније наведено, степа је била кључни медијум номоса земље којим су се кретали камилари и

¹⁴³ Ibidem, p. 55.

¹⁴⁴ Иранска висија обухвата простор данашњег Ирана, Авганистана и западни део Пакистана.

коњаници. Степа је била пресудна и за трговачку комуникацију између Европе и Азије преко познатог „Пута свиле”, који губи стратешки и комерцијални значај након открића прекоморских путева од Европе до Азије у 15. и 16. веку и почетка Колумбове епохе. У модерно доба, степа је била веома погодна за изградњу трансконтиненталне железнице, тако да је њен геостратешки значај константно присутан кроз историју.

Мада у књизи *Демократски идеали и реалности* има више простора посвећеног дефинисању *харџленда*, прецизна анализа и одређивање граница *харџленда*, као и *осовинској региону*, узалудан је посао. Макиндер *харџленд* уобличава као стратешки концепт без чврстих и јасно дефинисаних граница.

Макиндер пише да „хартленд у стратегијском погледу, сада обухвата Балтичко море, пловни ток средњег и доњег Дунава, Црно море, Малу Азију, Јерменију, Персију, Тибет и Монголију. Унутар њега се, према томе, налазе Брандербург-Пруска и Аустро-Угарска, као и Русија... Постоји једна физичко-географска околност која га на сликовит начин повезује у једну целину – читав овај простор, све до ивице иранских планина које се дижу над жарком Месопотамијом, зими покрије снег. Линија која показује просечну температуру смрзавања за цели месец, протеже се од рта Нордкап у Норвешкој право на југ, надамак норвешке обале читавом њеном дужином, па поред Данске, преко средишње Немачке до Алпа, а од њих на исток развођем балканских планина. Залив Одесе и Азовско море сваке године мрзну, као и већи део Балтичког мора. Усред зиме, ако би могли да посматрамо са месеца, сагледали бисмо хартленд у његовом пуном распону као огромни бели штит.”¹⁴⁵ За овај стратешки регион Макиндер користи неколико назива – осовински, централни, евроазијски и северни *харџленд*.

¹⁴⁵ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 78.

Јужни харйленд

Поред претходно дефинисаног евроазијског харйленда, Макиндер дефинише и афрички или јужни харйленд као још једну стратешку област у оквиру *свејскої острва*. Ову територију Макиндер је сместио у део афричког континента јужно од Сахаре, а при њеном дефинисању користио је сличне физичко-географске параметре као и код северног харйленда. Наиме, Макиндер овде полази од сличних природних особина ове области, од њених главних река Нигера, Замбезија и Конга, као и сливова тих река, који немају приступ отвореном мору „јер су потпуно одсечени од океана, попут река у Сибиру.”¹⁴⁶ Народи овога простора такође су судбински везани за сливове његових највећих река, као и у случају простора северног харйленда. Јужни харйленд, слично степском појасу у Евроазији, има своје отворене равнице под пашњацима, које се протежу од области Судана, поред тропских шума Гвинејског залива и басена реке Конго, па до пашњака јужне Африке. Појас тропских шума се простире око екватора, али не иде читавом ширином континента него оставља травнати појас висоравни уз обалу Индијског океана, који омогућава да афричка равница има непрекинуту травнату зону од супсахарске саване до јужноафричких пашњака.

На северу се налази Сахара, која, слично арктичкој области у Евроазији, прави велику природну баријеру која одваја јужни харйленд од Средоземног мора. Међутим, ова област јужног харйленда није никада била насељена номадима који су се кретали на коњима и камилама. Становници јужног харйленда нису располагали оним степеном мобилности којим су располагали становници евроазијских степа. Говорећи о томе, Макиндер запажа да, „иако је овај огромни простор, који се протеже

¹⁴⁶ Ibidem, p. 58.

непрекидно од Судана до Рта добре наде, завичај антилопа, зебри и других крупних биљоједа који одговара зони дивљих коња и магараца у степама северног хартленда, јужноафрички домо-роци нису користили никакве теретне животиње, а покушаји да се зебра припитоми нису били успешни.”¹⁴⁷ Афрички номади, без развијеног транспортног система, лишени су било какве нападачке активности према другим становницима *свејскої осїрва*. Без озбиљне мобилности они постају предмет освајачких активности азијских и арапских коњаника и камила, који користе афричке равнице како би проширили своју власт и на територије јужног *хартленда*.

Карта 4 – Шест „природних региона” Мекиндеровог *свејскої осїрва*
Карта преузета из Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 59.

¹⁴⁷ Ibidem, p. 60.

Макиндер, у свом целокупном учењу, простору Блиског истока даје посебан значај, и он је, по његовој оцени, стратешка спона или мост који даје неопходни континуитет *свјетском остврву*. Тај простор је „прелаз између северног и јужног хартленда. Отуда се може приметити да северни и јужни хартленд, заједно са Арабијом између њих, чине широк травнати појас за прелаз људи на коњима и камилама од Сибира, преко Персије, Арабије и Египта.”¹⁴⁸

Међутим, Блиски исток, а посебно Арабија, нису у историји играли само улогу стратешког прелаза између Евроазије и Африке. Историја је помно забележила развој Сараценске империје, када су становници Арабијског полуострва контролисали простор огромних димензија, који се простирао „од Гибралтарског до Малајског мореуза, односно од капије Атлантика до капије Пацифика.”¹⁴⁹ Сараценска империја на почетку је била искључиво копнена сила, да би се ширењем из арабијске пустиње смело упустила и у поморску авантуру и то у Медитерану и у басену Индијског океана. Тек је Венеција истиснула сараценску флоту из Медитерана, а португалска флота након опловљавања Рта добре наде из вода Индијског океана. Иако је поморска компонента сараценске моћи била превладана поморским силама западне Европе, коначан удар сараценској империји задала је турска копнена сила, која се спустила из северног хартленда. Макиндер је на примеру сараценске империје развијао универзално правило за сваку силу која претендује на глобалну доминацију. Он сматра да је Сараценима недостајао кључни ресурс за трајање њихове доминације, то јест да „на матичној територији нису имали довољно људи.”¹⁵⁰ Од исте „болести” болују и сва остала номадска царства кроз историју.

¹⁴⁸ Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 60.

¹⁴⁹ Ibidem, p. 68.

¹⁵⁰ Ibidem, p. 68.

Спиритије шампон-зона

Макиндер у својој теоријској поставци из 1919. године источну Европу укључује у састав *харџленда*. Он, додуше, као што је већ речено, није тачно омеђио овај простор, али је западну границу *харџленда* одредио као простор између Балтичког и Црног мора. Источна Европа је улазила и излазила из стратешких пројекција *харџленда* у Макиндеровим радовима. У чланку „Географска осовина историје” из 1904. Источна Европа није била у саставу *харџленда*. С друге стране, у књизи *Демократијски идеали и реалност* из 1919. године она постаје кључна област за контролу над *харџлендом*, да би у чланку „Савршени свет и победа мира”, из 1943. године, поново била изостављена из *харџленда*.

Источна Европа у *харџленд* теорији има улогу капије кроз коју се улази у *харџленд* и она је полазиште Макиндрове стратегије за превласт запада над копненим силама Евроазије. Колики значај Макиндер даје источној Европи, можда се најбоље види кроз његов троделни слоган који гласи:

Ко влада источном Европом доминира хартлендом,

Ко влада хартлендом доминира светским острвом,

Ко влада светским острвом доминира светом.¹⁵¹

Макиндер источну Европу у стратешком смислу посматра као бојиште између две највеће копнене силе на Великом континенту, Немачке и Русије. Тај геостратешки простор, који данас обухвата модерне источноевропске државе, у време уобличавања *харџленд теорије* био је подељен између Германа и Словена. И управо у том историјском сукобу, према Макиндеровом схватању, лежи прави узрок издијања Првог светског рата. До трајног мира у Европи

¹⁵¹ Ibidem, p. 106.

може доћи, сматрао је Макиндер, само ако се реши ово горуће стратешко питање између два велика континентална дива. Како запажа, „неопходно је да имамо на уму да се на истоку (*мисли се на источну Европу – примедба Ж. Б.*) налазе кључеви трајног мира, мада су битке које су одлучиле Први светски рат вођене на западу.”¹⁵² Иза ове Макиндерове забринутости за структуру међународних односа у Европи после Првог светског рата налазе се искључиво стратешки разлози који се тичу (неопходности) доминације поморске моћи над *свејским остврвом*. Источна Европа је на почетку Првог светског рата била подељена између два државна система царске Немачке, Аустроугарске и царске Русије. Крај Првог светског рата доноси нове могућности за стратешко преуређење источне Европе – немачко царство је срушено након неуспеха немачке војне машине на западном фронту, док је царска Русија након 1917. године утонула у револуционарну анархију и грађански рат. Макиндер је такво стање на терену видео као непоновљиву прилику да се на простору источне Европе формира „кордон” нових самосталних држава, које ће трајно решити питање односа између две највеће континенталне силе. Прилика да се такав поредак изгради на терену била је Версајска мировна конференција. Због тога Макиндер књигу *Демократски идеали и реалности* већ у фебруару 1919. године предочава британском Министарству иностраних послова као стратешки оквир за будуће обликовање послератне Европе на Париској мировној конференцији. Према Макиндеровој стратешкој поставци, источну Европу треба поделити између независних држава које неће улазити ни у немачки, ни у руски државни систем, већ ће саме чинити трећи самостални државни простор. Тај простор између немачке и руске државне целине у геостратешком смислу је *шамјон-зона* (*buffer zone*), која обухвата негерманске народе у

¹⁵² Ibidem, p. 108.

појасу између Балтика и Црног мора. Ову *шамјон-зону*, по Макинדרовој концепцији, попуњавају следећи народи: Пољаци, Чеси, Словаци, Мађари, Срби, Хрвати, Словенци, Румуни, Бугари и Грци. Ови народи самостално не могу, према његовом схватању, играти значајнију улогу у новом послератном европском поретку, али повезани у један стратешки низ (кордон), могли би да имају пресудну улогу у обуздавању и контролисању копнене моћи на великом континенту.

Тампон-зону треба да чине независне државе, међусобно упоредиве по снази, које се „готово сигурно неће удруживати за било који циљ осим одбране, а с друге стране, оне се и толико разликују било од Немаца или од Руса да им можемо веровати да ће пружити отпор ма којој организацији било ког од два велика суседа, која би настојала да прерасте у империју источне Европе.”¹⁵³

Сличан облик државног уређења источне Европе је усвојен на Париској мировној конференцији, која је прихватила право народа на самоопредељење као један од темељних принципа формирања нових држава на развалинама пропалих европских царстава. Самоопредељење народа источне Европе уклапало се у Макиндерову „виталну потребу” за кордоном независних држава између Немачке и Русије. Тампон-зона у источној Европи била је бараж против интегрисања моћи евроазијских копнених сила, које би се реализовало било кроз експанзију стожерне земље преко источне Европе у зону *унушрашњеј или њериферној њолумесеца* (фактички, реч је о потенцијалном руском ширењу ка западу и југу) или кроз експанзију из централне Европе ка срцу великог континента (хипотетичко немачко ширење ка истоку). Према Макиндеровом учењу, простор источне Европе треба да добије улогу у складу са његовим стратешким значајем „јер би његово запоседање могло да омогући или пак спречи

¹⁵³ Ibidem, p. 121.

глобалну доминацију једне силе”.¹⁵⁴

Тампон-зона у источној Европи је посматрана и кроз улогу „санитарног кордона” према комунистичкој Русији, али је њена функција у идеолошком запречавању комунизма тек другоразредна у односу на њену геостратешку улогу. На крилима овог кордона независних држава у источној Европи налазе се два морска басена, који су кључни правци за евентуални прекоморски продор копнених сила – Балтички и Црноморски басен. Управо из тих разлога, Макиндер сматра да је потребно да млада пољска држава добије коридор до балтичке обале, иако ће се тиме нанети трајна штета будућим односима између Немачке и Пољске.

Макиндер стратегију „тампон-зона” препоручује и у борби против комуниста након Октобарске револуције. Наиме, он је крајем 1919. године и почетком 1920. године боравио у Русији као високи комесар у оквиру британске мисије која је помагала антибољшевичке снаге на челу са царским генералом Дењикином. Након повратка из Русије, Макиндер је био уверен да ће бољшевици победити Бели покрет и предложио је британској влади да са осталим савезницима хитно направи „тампон” („бараж”) око бољшевичког језгра које се, према његовом схватању, већ поклапало са територијом *хартленда*. Тај ланац тампон-држава требало је да обухвата следеће територије/државе: Белорусију, Украјину, Јужну Русију, Грузију, Јерменију, Азербејџан и Дагестан. Британска влада није прихватила овај Макиндеров предлог. Игром случаја или не, распадом СССР-а крајем 20. века настале су државе у готово истим границама које је предлагао Макиндер пре седамдесет година.

Из наведеног би се могло закључити да је стратегија тампон-зона коју је Макиндер развио у *хартленд теорији* заживела у

¹⁵⁴ Ibidem, p. 121.

периоду између два светска рата, а колико је била успешна да одигра предвиђену улогу, можда је најбоље показала историја након немачког напада на Пољску 1. септембра 1939. године, што је био повод за Други светски рат. Након Другог светског рата, тампон-зона је померена на запад јер су државе источне Европе биле у саставу комунистичког блока. Са крајем Хладног рата и изласком држава источне Европе из совјетске сфере, у академским круговима на западу поново се оживљава Макин-дерова стратегија тампон-зона. Тако и „стварање тампона према савременој руској држави најочитије се огледа у ширењу Север-ноатлантске алијансе на исток.”¹⁵⁵

Леналенд и средишњи океан

Макиндер је имао намеру да његово геополитичко учење постане корисно, то јест примењиво за политичаре, државнике и све оне који доносе битне одлуке у Великој Британији. Зато је пристао да напише чланак за престижни амерички часопис *Свољни йослови* (*Foreign Affairs*) у јеку Другог светског рата. Чланак „Савршени свет и победа мира”, који је Макиндер написао 1943. године, био је његов задњи рад из геополитике и представља ажурирање његовог промишљања о светској стратегији. Интересантно је споменути да је предлог да Макиндер напише овај чланак дошао од једног од најпознатијих америчких геополитичара Исаије Бовмана, који је у то време био у редакцији часописа *Свољни йослови*. Иначе, и остали Макиндерови радови су доживели „другу младост” у Америци пред и током Другог светског рата.

¹⁵⁵ Будимир Ж.: *Макрорегионално геополитичко структурирање света: актуелности Макиндрове хариленд концепције*, Национални интерес бр. 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 235.

Карта 5 – Промене граница харџленда 1904, 1919. и 1943. године
Карта преузета из Cohen S.: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003.; p. 18.

Чланак „Савршени свет и победа мира” Макиндер започиње питањем које су му поставили амерички новинари – „да ли је стратешки концепт хартленда изгубио на важности у условима модерног ратовања.”¹⁵⁶ Међутим, погрешно би било закључити из овога питања да је чланак само апологија ранијих схватања, јер он у овом раду додаје нове димензије своме учењу. Макин-дер и даље остаје на темељима који су дати у *харџленд теорији*, али сада, за разлику од концепције из 1919. године, у духу са актуелним геостратешким контекстом, не сматра више источну Европу најважнијим стратешким простором за контролу над *харџлендом*. Наиме, Макиндер 1943. године по трећи пут реде-финише простор *харџленда*. Он не сматра да је то одступање од раније концепције него да је *харџленд* првенствено стратешки

¹⁵⁶ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 195.

концепт који не дозвољава прецизно дефинисање граница на мапи (видети карту 5).

Макиндер овај пут не додаје простору *харџленда* нове стратешке области него простор источно од велике сибирске реке Јенисеј одваја од *харџленда*. Ту нову стратешко-географску целину Макиндер назива *леналенд* (*Lenaland*), по централној реци те области, Лени. Простор *леналенда* треба сагледавати у општем геостратешком контексту СССР, који је посебно дошао до изражаја у току Другог светског рата. Макиндер је сматрао да се *харџленд* у потпуности поклапа са границама СССР, осим у његовом далекоисточном делу. *Харџленд* је отворен са запада, што се потврдило у првим данима немачке инвазије на СССР, када се Црвена армија једва одржала у западној области, али Макиндер у позадини западне границе *харџленда* види да је „широка равница хартленда расположива за одбрану по дубини и стратешко повлачење. Далеко назад, ова равница претвара се у природне бастионе створене уз помоћ неприступачне арктичке обале, дивљине леналенда иза Јенисеја, и руба планине Алтај ка Хинду Кушу, подупрте пустињом Гоби, Тибетанском и Иранском висијом.”¹⁵⁷

Област *леналенд* Макиндер дефинише као неприступачну и сурову територију источно од реке Јенисеј, где се налазе планине, долине и висије скоро потпуно прекривене четинарском шумом. Он наводи да је „леналенд Русија територија од три милиона и три четврт квадратних миља, али са популацијом од свега шест милиона, од којих је скоро пет милиона насељено дуж трансконтиненталне пруге од Иркутска до Владивостока. Остатак ове територије насељен је просечно једним становником на три квадратне миље. Територија је богата природним ре-

¹⁵⁷ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., pp. 199-200.

сурсима, дрвеном грађом, воденим потенцијалом и минералима који су скоро нетакнути.”¹⁵⁸ Макиндер је овај простор источног Сибира искључио из *харџленда* и сврстао га у стратешку зону *унуџраишњеї или џериферної џолумесеца* тј. у приобални простор. Тиме је знатно појачана зона поморских сила и ослабљена зона копнених сила.

Харџленд је Макиндер сместио западно од реке Јенисеј и назвао га је *харџленд-Русија*, „чији се простор шири 2.500 миља северно и јужно, и 2.500 миља источно и западно. И који садржи четири милиона и четврт квадратних миља и популацију од више 170 милиона.”¹⁵⁹ Овако одређени *харџленд* био је знатно умањен у односу на осовински регион и обухватао је чисто степско-шумски појас језгра Евроазије.

Као противтежу совјетском *харџленду*, Макиндер уводи још један интересантан геополитички појам – *средишњи океан* (*Midland Ocean*).

Средишњи океан, према Макиндеру, обухвата „Северни Атлантук са зависним морима и речним базенима.”¹⁶⁰ У стратешком погледу, овај концепт обухвата три елемента: „мостобран у Француској, ушанчен аеродром у Британији и резерву радне снаге, агрокултуре и индустрије у источном делу САД и Канаде.”¹⁶¹ Макиндер овим концептом осмишљава/ствара геополитичку подлогу за настанак атлантске заједнице, која ће постати главни ослонац поморских сила у току Хладног рата. Поморска моћ овим добија неопходну копнену надоградњу коју ће касније Џефри Слоан (*Geoffrey Sloan*) исправно назвати „амфибијско тројство” и поводом ње констатовати да „положај ова

¹⁵⁸ Ibidem, p. 198-199.

¹⁵⁹ Ibidem, p. 199.

¹⁶⁰ Ibidem, p. 204.

¹⁶¹ Ibidem, p. 204.

три елемента значи да се ослонац моћи још једном померио на запад (ка САД – *йримедба* Ж. Б.).”¹⁶²

Чланак „Савршени свет и победа мира” доноси геополитичку скицу поретка света после Другог светског рата, који се чврсто заснива на систему глобалне равнотеже снаге, коју Макиндер формулише на основу поделе света на велика географска подручја. Већ смо споменули да се главна подела између поморске и копнене силе конкретизује на простору *харџленда* и *средишњеї океана*, а затим се још издваја и простор *монсунских земаља* (*Monsoonal lands*), који обухвата Индију и Кину, и који се поклапа са раније дефинисаним простором *унуїрашњеї или марїиналної йолумесеца*. Као посебну геостратешку јединицу Макиндер помиње и копнене масе супсахарске Африке и Јужне Америке, која се граничи са басеном Јужног Атлантика и која у процесу глобалне равнотеже снага може играти самосталну улогу. Посебну јединицу сачињава и простор који се протеже од Сахаре преко централно-азијских пустиња, да би се на крају спојио са територијом *леналенда* и Арктичког круга. Тај огромни непрекинути појас Макиндер одређује као *зону йразнина* (*Mantle of Vacancies*), и он игра улогу баријере која дели највеће народе света (види карту 6).

Свој задњи геополитички рад Макиндер завршава закључком да ће се СССР појавити као освајач Немачке и „да ће тиме морати задобити ранг најмоћније копнене силе на свету. Штавише, постаће сила у стратешки најјачој дефанзивној позицији.”¹⁶³ Али оно што је посебно значајно у овој Макиндеровој геополитичкој анализи тиче се његове прогнозе да ће СССР по први

¹⁶² Geoffrey Sloan, „Sir Helford J. Mackinder: The Heartland Theory Then and Now“ in Colin Gray, Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy*, p. 34.

¹⁶³ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 201.

пут у историји Евроазије постати „гарнизон попуњен посадом довољном и по броју и по квалитету.”¹⁶⁴

Из наведеног се може закључити да је Макиндер у овој геополитичкој анализи чврсто остао код система равнотеже снаге на глобалном плану. Совјетском Савезу је дао ранг суперсиле у истом рангу као и САД. Немачка је главна претња светском миру и, према његовој концепцији, њено обуздавање потребно је поверити СССР и западним савезницима. *Хартленд* је и даље кључна област за контролу Евроазије, али са искључиво дефанзивним карактеристикама. Ту мисао је поткрепио тврдњом да је „хартленд највећа природна тврђава на земљи.”¹⁶⁵

Карта 6 – Макиндеров глобални концепт равнотеже снага из 1943. године

Карта преузета из Cohen S.: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003.; p. 17.

¹⁶⁴ Ibidem, p. 201.

¹⁶⁵ Ibidem, p. 201.

Макиндер је 1943. године још гајио оптимизам да ће СССР и САД остати савезници и после Другог светског рата. Међутим, након његовог окончања, ипак је дошло до неизбежног глобалног супарништва између САД и СССР по класичном геополитичком обрасцу сукоба мора и копна. Можемо закључити да је Макиндеров став о савезништву САД и СССР више био део ратне дипломатије него његово истинско геостратешко убеђење.

Утицај револуције у трансијорним технологијама на глобалну геополитичку равнотежу

Фразу индустријска револуција сковали су у Великој Британији посетиоци из Француске у 18. веку, да би је разликовали од политичке револуције која се пре тога десила у њиховој земљи. Овај термин, најкраће речено, подразумева одлучујући напредак у начину коришћења технологије. Највећи проблем преиндустријског времена био је недостатак енергије, јер су једини извори енергије, којих је било у великим количинама, били ветар и вода, са којима су садејствовале снаге мишића животиња и људи.

До индустријске револуције дошло је крајем 18. и почетком 19. века у западној Европи, која је тада била најбогатији део света. Процес индустријализације започиње на тлу Велике Британије, која је била најразвијенија држава западне Европе, захваљујући, пре свега, великим налазиштима угља. С друге стране, главне техничке проналаске тога доба, као рецимо парну машину, патентирали су управо британски научници. Парна машина, поред масовне употребе у индустријској производњи, највише се користила као погонски агрегат у паробродима и локомотивама.

Пре индустријске револуције, транспорт копном зависио је од животињске снаге, а на води углавном од „милости” ветрова. Изумом пароброда поморске силе учвршћују своју превласт на мору, јер путовање постаје знатно брже и сигурније. Ратни бродови постају знатно ефикаснија оружја, а трговачки бродови превозе све више људи и робе. Да би се боље искористиле могућности пароброда, који постаје симбол пловидбе у индустријској епохи, велике индустријске државе граде и вештачке водене путеве, како би још више унапредиле пловидбу¹⁶⁶. Поморске државе индустријском револуцијом само су повећале своју покретљивост и осигурале превласт на мору.

Међутим, истовремено са развојем поморског саобраћаја долази и до револуције у технологији транспорта копном. Већ смо поменули да је копнени саобраћај у западној Европи у преиндустријском периоду био на веома примитивном нивоу. Још горе стање је владало на азијском континенту, док Русија готово да није имала друмску саобраћајну мрежу, сем нешто мало путева у њеном западном делу.

До промене долази тек након развоја прве употребљиве локомотиве 1825. године, што доводи до експанзије железничког саобраћаја. Пруге у западној Европи граде се невероватном брзином, па настаје права револуција железничког саобраћаја. До 1850. године постављено је 24.000 километара шина и то већином у Великој Британији, а од 1850. до 1870. године изграђено је још 80.000 километара.

Макиндер је био фасциниран утицајем железнице на простор, а разлог је било и његово лично искуство још из детињства. Његов биограф Брајан Блует (*Brian Blouet*) каже да „клица његове идеје о утицају железнице долази из родног Геинсбурга.

¹⁶⁶ Суетски канал, који је отворен 1869. године, и данас има велики стратешки значај.

Та мала лука на реци Трент доживела је прави економски бум до отварања железничке линије Манчестер–Шефилд–Линконшир 1849. године. Развој Геинсбурга почео је да опада након што је транспорт роба почео да се одвија директно железницом до морске луке Гримсби, а не реком Трент. Геинсбург и његов значај као речне луке били су релативизован изградњом железнице.”¹⁶⁷

Макиндер је врло рано схватио значај железнице за модерну индустријску државу, која је са њом добијала велику предност у погледу превоза људи и роба копном, као и могућност да ефикасно политички и административно уједини/контролише властити простор. Такође, не треба сметнути с ума ни улогу железнице у трговини и експлоатацији природних богатства, која су сада много приступачнија. Захваљујући овом напретку, држава постаје све присутнија у свакодневним пословима.

Макиндер је посебно у погледу трговине давао предност железничком транспорту. Према његовом запажању, „када је у питању трговина, не треба заборавити да у поморској трговини, ма како то био јефтин начин превоза, роба обично пролази четири фазе: произвођач, лука примаоца, где је четврта фаза малопродајно складиште, док железница на континенту робу превози директно од произвођача до складишта увозника.”¹⁶⁸

Међутим, он истиче да са глобалног аспекта у овој првој фази развоја железничког саобраћаја у западној Европи железница игра још увек другоразредну улогу. До правог преокрета долази тек након што је Русија изградила трансконтиненталну железничку линију, то јест након што је изграђена и отворена Транссибирска пруга 1904. године. Макиндер је забележио да је „између 1866. и 1900. године Русија изградила преко 30.000

¹⁶⁷ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, op. cit, p. 115.

¹⁶⁸ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 189.

миља железничких пруга, а за време периода од 1893. до 1897. године, нове железничке линије су грађене просечно 1.625 миља годишње.”¹⁶⁹ Изградња Транссибирске железнице представљала је један од најамбициознијих градитељских подухвата 19. века, и она је до данас остала најдужа железничка линија на свету (видети карту 7). Макиндер је свестан да је то ипак само једна железничка магистрала, која лако може бити угрожена, међутим, он пророчки најављује како ће „читава Азија до краја овога века бити прекривена железничком мрежом.”¹⁷⁰

Карта 7 – Транссибирска железница
Карта преузета са <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Transsibirska>

¹⁶⁹ O'Hara S., Heffernan M., Endfield G.: *Halford Mackinder, The Geographical Pivot and British Perceptions of Central Asia*, у: *Global Geostrategy, Mackinder and defence of the West*, Frank Cass, London, 2005, p. 98.

¹⁷⁰ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 189.

За Русију је изградња железничке саобраћајне мреже од виталног значаја за модернизацију државе која се спрема да игра водећу улогу у светској политици. Образлажући руска настојања, Макиндер наводи примере различите мобилности две водеће државе 19. века – „руска армија у Манџурији је одлично сведочанство мобилне копнене моћи, као што и Британија у Јужној Африци представља пример велике поморске државе.”¹⁷¹ Интересантно је да су обе империје управо у овим њиховим удаљеним деловима водиле кључне ратове за очување властите целовитости – Русија са Јапаном од 1904. до 1905. године, а Велика Британија у Јужној Африци Бурски рат од 1899. до 1902. године. У сваком случају, нова технологија транспорта копном даје осовинској држави, то јест Русији, изванредне могућности да властити простор и његове потенцијале искористи за задовољавање статуса светске силе.

Макиндер посебно указује на природни потенцијал руског простора и поводом тога наводи да су „територије Руског царства и Монголије тако неизмерне, а њихов потенцијал у погледу становништва, житарица, памука, горива и метала тако неизрачунљиво велики, да је то неизбежно велики економски свет који ће се развијати, више или мање издвојен и неприступачан океанској трговини.”¹⁷² Ова његова ресурсна анализа треба да се схвати у контексту доба у којем он живи, јер ера мотора са унутрашњим сагоревањем и нафте као главног енергента тек долази. Макиндер у својим радовима увек полази од претпоставке да је природно богатство државе важно, али да је оно тек један предуслов државне моћи, јер је потребна организација и иницијатива људи која ће тај потенцијал ваљано искористити.

¹⁷¹ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 189, p. 191.

¹⁷² Ibidem, p. 191.

Индустријска револуција донела је промене не само у саобраћају и привреди него и у политичкој и економској организацији државе. Улога државе драстично се мења захваљујући новим технологијама у транспорту и комуникацијама. Пруге и телеграф учинили су државу свеприсутном и незаобилазном у свакодневним пословима. Индустријализација омогућава да се из осовинског региона уздигне моћна и организована копнена сила, која ће бити способна да експлоатише природне ресурсе и искористи геостратешку предност положаја у коме се налази.

Револуција у технологији транспорта на почетку 20. века не може се свести само на железнички саобраћај, посебно јер је ово време када започиње ера авијације¹⁷³, а возило са мотором СУС постаје све присутније и поузданије транспортно средство. Железница, према Макиндеровом учењу, остаје примарни носилац развоја мобилности осовинске државе, јер даје могућност да се сви ресурси *харџленда* интегришу и искористе за стварање светске империје, док развој других видова транспорта може само додатно оснажити покретљивост и моћ осовинске државе.

Промена глобалне равнотеже снага

Према Макиндеровом геополитичком концепту, највећи и најважнији резултат откривања пута у Индију преко Рта добре наде „представљало је повезивање западне и источне приобалне пловидбе око Евроазије, па макар и таквим околним путем да би се у извесној мери неутрализовала стратешка предност централног положаја степских житеља путем притиска на њих

¹⁷³ Први лет браће Рајт изведен је месец дана пре Макиндеровог излагања у Краљевском географском друштву (RGS).

из залеђа.¹⁷⁴ Опасивањем Евроазије поморским путем, затим изградњом поморских база на њеном приобалном делу и коришћењем предности поморске трговине из које је копнени осовински регион искључен, дошло се до стратешке предности поморских држава.

Према Макиндеровом схватању, то је било прво нарушавање светске равнотеже снага у историји. Геополитичка доминација се са евроазијских копнених империја преместила на поморске државе полуострвске Европе. Ова промена равнотеже моћи у 15. веку створена је, пре свега, захваљујући другачијој технологији транспорта и општој технолошкој супериорности поморских држава. Технологија транспорта морским путевима током четири века има премоћ над копненим саобраћајем. Способност да се интегришу широки простори између удаљених држава захваљујући јединственом океану давала је поморцима неухватљиву предност над житељима копнених држава. Као најутицајнија и најважнија поморска држава епохе Колумба јавља се Велика Британија. Реч је о типичном примеру трговачке државе и нације морепловаца, која, захваљујући контроли над светским морима и океанима, остварује до тада невиђену глобалну доминацију. Британци су могли да се несметано посвете поморским пословима због свог острвског положаја, а да се не исцрпљују у сталним сукобима који су се дешавали на европском континенту. Велика Британија у тим сукобима учествује само ако се на европском континенту наруши равнотежа снага, ради њеног обнављања. За нашу анализу је посебно важно успешно коришћење снаге паре за развој новог типа пловила, то јест развој индустријске технологије транспорта паробродом. Макиндер о овом индустријском напретку поморских држава каже како се

¹⁷⁴ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 187.

„чинило да су пароброди и Суецки канал повећали покретљивост великих поморских држава у поређењу са копненим.”¹⁷⁵

Међутим, као што смо претходно навели, према Макиндеровом схватању, почетком 20. века долази до промене глобалне равнотеже снаге у корист копнених сила услед напретка у транспортним технологијама. По његовом запажању, „железница је углавном играла помоћну улогу у океанској трговини. Но, сада трансконтиненталне железнице мењају стање ствари у великим копненим државама, тако да оне нигде не доносе такву корист као у затвореним централним областима Евроазије, на чијим се широким просторствима не може наћи ниједно дрвно ни камен подесан за градњу. Железнице у степи чине невиђена чуда пошто су директно замениле коња и камилу, што значи да је овде прескочен неопходан стадијум развоја путева.”¹⁷⁶

Интегрисање непрегледних евроазијских просторстава уз помоћ трансконтиненталних железничких пруга, сматра Макиндер, даје шансу осовинском региону, који је под контролом Русије, да пробије пограничну блокаду поморских сила и почне са изградњом сопствене флоте којом би изазвао поморску доминацију Велике Британије.

Железница, према Макиндеровом учењу, враћа ранији глобални стратешки значај *харџленду*, као и мобилност изгубљену у 15. веку, посебно јер је у питању нови вид железнице, који спаја просторе континенталне величине и који нацијама на тим просторима даје до тада невиђену покретљивост.

Геополитички постулат који је до тада важио – да је „поморска моћ суштинска ако се жели остварити глобална премоћ”¹⁷⁷ – доведен је у питање. Овај постулат се много пута доказивао

¹⁷⁵ Ibidem, p. 189.

¹⁷⁶ Ibidem, p. 189.

¹⁷⁷ Blouet B.: *Helford Mackinder: A Biography*, op. cit, p. 109.

тврдњом да копнене државе практично не могу остварити светску доминацију већ само регионалну. Међутим, стављање под јединствену државну управу *харџленда* и његово интегрисање железничким саобраћајем дају Русији моћ која све више врши „притисак на Финску, Скандинавију, Пољску, Турску, Персију, Индију и Кину... Поремећај односа снага осовинске државе, изражен у њеној експанзији на пограничној територији Евроазије, омогућава коришћење непрегледних континенталних ресурса за изградњу флоте. Захваљујући томе, пред нашим очима ускоро ће се појавити светска империја. То се може десити ако Немачка пожели да се прикључи Русији као савезник.”¹⁷⁸

Макиндер наведеном тезом даје одговор на кључно питање британске спољне политике с почетка 20. века – ко је главни изазивач британске империје? Да ли је то Русија, стари британски ривал из 19. века, или уједињена Немачка, која је постала велика индустријска сила у срцу Европе. Макиндер је тврдио да ће највећа претња у будућности долазити од оног ко буде контролисао стратешки осовински регион у срцу Евроазије. Осовински регион у будућности може да буде под контролом једне државе или савеза више држава. Макиндер је највише страховао од могућег савеза две велике континенталне државе – Немачке и Русије.

Након упозоравања на поремећај дистрибуције моћи у корист осовинске државе, он показује шта треба радити да се то спречи, па каже „ето зашто претња таквог савеза мора гурнути Француску у загрљај великих поморских држава, и тада ће Француска, Италија, Египат, Индија и Кореја створити тако снажну заједницу у којој ће морнарица пружити подршку армији, што ће на крају присилити савезнике осовине на развој сопствених копнених снага, спречавајући их да сконцентришу

¹⁷⁸ Mackinder H.: *Geographical pivot of History*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 191-192.

сву моћ на мора.”¹⁷⁹

Макиндер у својим радовима отворено каже да се „не сме дозволити стварање светске копнене империје”¹⁸⁰, а, ако до тога дође, потребно је спречити стварање велике морнарице копнених сила.¹⁸¹ Ова геостратегија посебно долази до изражаја за време Хладног рата, када се Совјетски Савез у потпуности поклапао са Макиндеровим „пивотом света” и који је са својим конвенционалним копненим снагама био знатно јачи од поморских држава, док маритимна компонента моћи Совјетског Савеза није никада имала величину главних западних ривала, тако да доминација поморских држава није никада озбиљно доведена у питање. Макиндер је такође тачно проценио улогу Француске у светској политици, која је била главни савезник поморских сила у обуздавању немачке (континенталне) претње у оба светска рата.

¹⁷⁹ Ibidem, p. 192.

¹⁸⁰ Ibidem, p. 191.

¹⁸¹ Макиндер мисли како на ратну тако и на трговачку морнарицу.

ДРУГАЧИЈИ АНГЛО-АМЕРИЧКИ ГЕОПОЛИТИЧКИ КОНЦЕПТИ

Р ади потпунијег и прецизнијег разумевања утицаја Макин-деровог геополитичког учења на савремену англо-америчку геополитику, нужно је посебно представљање концепција Алфреда Мехена и Николаса Спајкмана, који су заједно са Макиндером направили теоријски оквир класичног англо-америчког геополитичког учења. Алфред Мехен је творац доктрине поморске моћи и он је стварао у истом времену када и Макиндер. Он и Макиндер имају готово иста полазишта у својим анализама, али развијају две дијаметрално супротне геополитичке доктрине. Међутим, оно што је заједничко и Мехеновој доктрини *поморске моћи* и Макиндеровој доктрини *коинене моћи* јесте глобални геополитички приступ. Макиндер у својим радовима помиње Мехена и његову доктрину поморске моћи. С друге стране, Спајкмановим учењем добијамо креативну синтезу Макиндеровог и Мехеновог концепта, иако се сам Спајкман никада није изјашњавао о својим геополитичким узорима. Међутим, анализом његовог геополитичког опуса лако се могу идентификовати концепције које су му послужиле за развој његове „интегративне” геополитичке теорије.

Опуси Мехена, Макиндера и Спајкмана представљају три стуба англо-америчке класичне геополитике и не могу се ра-

зумети један без другог. Они су оставили неизбрисив траг на потоњи развој англо-америчке геополитике и геостратегије, али и на развој геополитичке мисли уопште. Зато је нужно, да би се ваљано схватили глобални геополитички проблеми, учења ове тројице англо-америчких геополитичара третирати заједно.

Мехенова доктрина поморске моћи

Синоним за таласократски приступ геополитици представља опус америчког поморског официра и угледног научника Алфреда Мехена. Он је, готово истовремено када и Макиндер, конципирао своју геополитичку и геостратегијску доктрину. Полазио је од истих основа као и британски научник, али је долазио до дијаметрално супротних закључака, о којима ће речи бити нешто касније.

Алфред Тејер Мехен (*Alfred Thayer Mahan*) рођен је 27. септембра 1840. године у Вест Поинту у САД. Алфредов отац Денис био је професор на чувеној Војној академији у Вест Поинту, тако да је имао изузетну интелектуалну потпору/позадину за грађење властите каријере у науци. Ипак, Алфред није у потпуности следио очев пут, већ је 1856. године уписао Поморску академију у Анаполису, где је дипломирао 1859. године. Започео је професионалну каријеру као поморски официр управо у Анаполису, али је убрзо, од 1861. године, служио у морнарици Уније током америчког Грађанског рата као официр на неколико бродова. На командним дужностима у америчкој морнарици Мехен је остао све до 1885. године, када је постао члан новооснованог Поморског ратног колеџа у Њупорту. Управо је боравак на Колеџу Мехену дао могућност да се касније профилише као један од најплоднијих и најзначајнијих стваралаца из области поморске

стратегије, то јест теорије поморске моћи. У том контексту га је чак и чувени Пол Кенеди (*Paul Kennedy*) означио као „референтну тачку и полазну основу за било који рад о поморској моћи.”¹⁸²

Боравећи на Поморском колеџу, на којем је дужност председника обављао у два наврата, Мехен је стекао светску славу објављујући своја дела из чувене трилогије о поморској моћи. У њу спадају следеће књиге: *Утицај поморске моћи на историју 1660–1783* (*The Influence of Sea Power upon History 1660-1783*), *Утицај поморске моћи на француску револуцију и царство* (*The Influence of Sea Power upon French Revolution and Empire*) и *Поморска моћи и њен утицај на рат из 1812* (*Sea Power and its Relations to the War 1812*). Поред ових књига, Мехен је публиковао и велики број других дела и научних чланака, од којих је, са геополитичке тачке гледишта, најзначајнија књига из 1900. године – *Проблеми Азије и њихов утицај на међународне политике* (*The Problems of Asia and Its Effect upon International Policies*). Мехен је, поред професионалне дужности, обављао и низ других важних задатака од интереса за САД, а такође је добио и неколико почасних доктората са престижних светских универзитета.¹⁸³

Постављајући теоријске основе поморске моћи, Мехеново стваралаштво се у потпуности уклопило у историјски период прекоморске експанзије САД, која се испољавала куповином Аљаске (1867), успостављањем контроле над Самоом (1889),

¹⁸² Sumida J. T.: *Inventing Grand Strategy and Teaching Command – The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*, The Woodrow Wilson Center Press Washington D.C and The Johns Hopkins University Press Baltimore and London, 1997, p. 1.

¹⁸³ Мехен је, између осталог, био један од америчких делегата на Међународној мировној конференцији у Хагу 1899. године и члан Стратејског већа министарства рата САД током Шпанско-америчког рата 1898. године. Због великих академских достигнућа, Универзитети у Харварду, Јејлу, Колумбији, Оксфорду, Кембриџу и Дармуту доделили су му почасне дипломе-докторате.

припајањем Хаваја (1898) и преузимањем Порторика, Филипина и Гуама после победе у рату над Шпанијом (1898).¹⁸⁴ Мехен је пружио доктринарна објашњења и основе наведеној експанзији, што му је донело одговарајуће (високо) место у америчком друштву.

Ипак, саму суштину Мехеновог учења представља схватање светске историје као „непрекидне борбе за контролу мора.” У складу са тим ставом, основна идеја Алфреда Мехена садржавала се у тези да је контрола поморских комуникација, којима се одвија трговина, „била и да ће наставити да буде кључ светске моћи.” Изучавајући историју, пре свега британску, Мехен је закључио да су географски положај и друге карактеристике дали Британији константну предност у односу на супарнике. На основу таквих разматрања из бројних британских историјских примера, Мехен је закључио да је поморска моћ пресудна у формирању укупне моћи једне нације и да контрола над морима и кључним тачкама на поморским комуникацијама обликује историју и судбину света.

Користећи се таквим закључком, Мехен је поставио питање које се тиче чинилаца који доносе преимућство у контроли над морем и елемената поморске моћи. И већ у првом делу из чувене трилогије о поморској моћи, *Утицај поморске моћи на историју 1660–1783*, Мехен разматра који су то најважнији елементи поморске моћи који утичу на опредељење различитих народа да се окрену ка мору или од мора. Констатујући да море представља најлакшу и најјефтинију комуникацију за размену роба, те да се због тога најфреквентније руте морају контролисати, Мехен истиче да је море природно велико средство комуникације. Као другу битну карактеристику за поморску трговину

¹⁸⁴ Зарић, И. „‘Моћ мора’ у геополитици и геостратегији САД – утицај идеја Алфреда Мехена”, *Национални интерес*, број 3/2009, стр. 133.

Мехен истиче луке. Он наглашава значај лука које представљају полазну основу за развој трговине морем, међутим, „у ратно време потребно је развити јаку ратну флоту која би штитила луке, као и комуникације, да би се трговина уопште могла развијати.” Овде се види и један од најважнијих мотива које Мехен истиче у својим радовима, а то је да је трговина у ствари основна делатност, а да се ратне флоте развијају само у циљу заштите трговачких могућности.¹⁸⁵ Из наведеног материјала се издвајају две основне (хипо)тезе које се прожимају кроз готово целокупан Мехенов геополитички опус, то јест (хипо)тезе које детаљније приказују Мехеново схватање поморске моћи. Прва гласи да комбинација поморске трговине, прекоморских поседа и приступа страним тржиштима ствара национално богатство и у највећој мери одређује величину и значај нације у глобалним оквирима. Друга (хипо)теза везана је за војностратегијске аспекте поморске моћи, и у њој Мехен наводи да *владање морима* (*Command of the Sea*), које се огледа кроз војнопоморску супериорност у акваторији, представља основни предуслов за остваривање поморске моћи.¹⁸⁶

На основу тога Мехен је истакао значај шест елемената поморске моћи, групишући их у две категорије: физичко-географске и друштвено-политичке, спајајући на тај начин политику и географију, иако сам никада није користио термине попут *геополитике* и *геостратегије*.

Као први елемент из тзв. групе физичко-географских Мехен наводи географски положај. Он истиче да повољнији географски положај имају државе које нису приморане да бране своје

¹⁸⁵ За детаљније погледати у Зарић, Иван: *Ушлицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостратегију*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2010.

¹⁸⁶ Ibidem, стр. 57.

копнене границе или да врше експанзију копном. Такође, Мехен истиче да географски положај може бити такав да „намеће концентрацију или дисперзију поморских снага”¹⁸⁷. Анализом положаја САД и њиховог изласка на два океана долази се до две кључне карактеристике америчке географске позиције: она је извор велике слабости у погледу одбране и узрок енормне експанзије.

Географски положај, како наводи Мехен, „пружа посебну предност у случају да земља има излаз на отворено, тј. *велико море (high sea)*. Ова карактеристика јој пружа могућност за лакше одвијање трговине и коришћење комуникација. Међутим, он истиче да немају ни сва мора исти значај, наглашавајући важност два мора кроз историју – Средоземног и Карипског. У погледу Карипског мора, заједно са Панамским каналом, који је тада био у процесу планирања и изградње, Мехен је сматрао да за САД оно представља својеврсни *intermarium* и основицу за остваривање превласти у западном Атлантику. Такође, САД су много ближе Карипском мору него друге велике силе и због тога не смеју да дозволе превласт било коме над овом облашћу. Таква ситуација би била директно уперена против америчких интереса.¹⁸⁸

Други елемент поморске моћи, према Мехену, јесте *физичко-географска складносћ (physical conformation)*. Мехен овај чинилац посматра као комплексан, укључујући у њега климу и оријентацију људи ка мору или од њега. Анализирајући овај чинилац, Мехен уочава да је море једна од граница државе, и да, уколико омогућава лакши прилаз, даје и већу могућност за

¹⁸⁷ Mahan, A. T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Dover Publication, New York, 1987, p. 29.

¹⁸⁸ Ibidem, p. 33.

односе са другим државама.¹⁸⁹ Ипак, да би постојала оријентација људи ка мору, Мехен наглашава да држава мора да поседује и бројне луке које представљају изворе снаге и благостања, али које, уколико нису адекватно брањене, представљају и извор слабости у рату. Као један од одређујућих фактора за оријентацију људи ка мору или од мора Мехен наводи и физичке услове, користећи се примерима Француске и Британије. Наиме, он наводи да добри природни и физички услови неће довести до оријентације људи ка мору, дајући пример Француске, док ће супротна ситуација, дакле лоши природни услови, као у Британији, окренути становништво ка трговини и самим тим ка мору. У оваквим Мехеновим ставовима присутна је несумњива сличност са геодетерминистичким схватањима античких мислилаца, који су на основу географског положаја одређивали карактере народа.

Везано за овај елемент поморске моћи, Мехен истиче и да „када море не само да чини границу, или окружује, већ пресеца једну земљу на два или више делова, његова контрола постаје не само пожељна, него и витално обавезна.”¹⁹⁰ Такав физички услов или даје и јача поморску моћ нације или чини државу немоћном.¹⁹¹

Последњи од елемената поморске моћи из групе физичко-географских је *величина територије*. Међутим, Мехен сматра да „није укупан број квадратних миља које држава поседује,

¹⁸⁹ Ibidem, p. 35.

¹⁹⁰ Ibidem, p. 40.

¹⁹¹ Пример за овакве тврдње Мехен види у Италији, везано за њено поседовање острва Сардиније и Сицилије. Као витални интерес Мехен истиче обавезу контроле акваторије између копна и острва, наводећи да је неопходно развијати ратну флоту како држава не би била угрожена. Аналогно Италији, наводи и примере Велике Британије, везане за Ирску, и Шпаније у време када је контролисала делове Европе, Атлантика и Средоземља.

него дужина обалне линије и карактер њених лука (*чиницац – примедба Ж. Б.*) који треба разматрати. У складу са овим треба рећи да, ако су географски и физички услови исти, величина морске обале је извор снаге или слабости судећи према томе да ли је популација велика или мала.¹⁹² Мехен, на основу свог искуства из Грађанског рата, закључује да „поморска моћ никада није играла већу или одлучнију улогу него у сукобу који је одредио да ће курс светске историје бити модификован постојањем једне велике нације, уместо неколико ривалских држава на северноамеричком континенту.”¹⁹³ Мехен је овде извео закључак који ће се током 20. века у потпуности обистинити, када је САД, као поморска сила, преузела водећу улогу у светској политици. Овај Мехенов закључак посебно је интересантан због чињенице да САД у то време нису ни биле одређиване као таласократска држава, чак и пре уласка САД у ред највећих светских сила.¹⁹⁴

Први од друштвено-политичких елемената поморске моћи које Мехен разматра јесте *број становника*. Везујући однос броја становника са величином територије и правећи аналогију на том плану, он истиче да није важан само укупан број становника, него и оних који су окренути ка мору.¹⁹⁵ Мехен у контексту овог

¹⁹² Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit, p. 43.

¹⁹³ Ibidem, p. 44.

¹⁹⁴ Детаљније видети у Кенеди П.: *Усход и пад великих сила – економска промена и раширање од 1500. до 2000. године*. Слична разматрања о креирању САД као велике силе изнео је и Џон Миршајмер у свом капиталном делу *Трагедија полиитике великих сила*, али је он критиковао Мехенове ставове о поморској моћи и стављао нагласак на копнену моћ, чиме би се, у геополитичком смислу, могао сматрати заговорником теза Хелфорда Макиндера. За детаљније погледати – Миршајмер, Џон: *Трагедија полиитике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2009.

¹⁹⁵ Mahan, A. T.: *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, op. cit., pp. 44-45. Под оријентацијом ка мору Мехен подразумева становништво које,

запажања назива део популације који је ангажован на тзв. помоћним пословима у бродоградилиштима, лукама и другим привредним секторима у поморству *сјајаћом моћу* (*staying power*) или резервом, која може да има стратешку превагу у евентуалним сукобима.¹⁹⁶ Анализирајући саме Сједињене Државе, он је закључио да су оне у то време имале недовољан број људи окренутих ка мору који би их направили великом поморском нацијом, која би касније имала могућност да као таква оствари глобалну доминацију.¹⁹⁷

Настављајући са друштвено-политичким елементима, Мехен се бави анализом *националној карактјера*. Као прву неопходну карактеристику овог елемента он је истакао склоност ка трговини, која је одувек била кључна за нације које су постајале поморске силе. Користећи се историјским примерима, и наводећи случајеве Шпанаца и Португалаца с једне стране као негативних, и Енглеза и Холанђана с друге стране, као позитивних примера, Мехен је нагласио да су битне карактеристике менталитета¹⁹⁸, али да је значајан и начин коришћења нових богатстава, који је и довео до разлике у стварном и фиктивном богатству наведених држава. Истичући као најбољу карактеристику склоност ка тр-

на посредан и непосредан начин, зависи од мора кроз наведене две хипотезе о трговини и производњи.

¹⁹⁶ Неопходно је напоменути да Мехен запажа да технолошка достигнућа битно утичу на смањење значаја резерве, али да је њихов значај као позадине трајног карактера због могућности да се производно надоместе капацитети који су уништени у сукобима. За детаљније видети Зарић, Иван: *Ушцај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку іеойолиііку и іеосііраііііју*, op. cit., стр. 54–68.

¹⁹⁷ Mahan, A. T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit., p. 49.

¹⁹⁸ Ibidem, p. 50. Мехен је истакао као позитивне карактеристике смелост, предузимљивост, темпераментност, стрпљивост, ентузијазам и интензивни национални осећај.

говини и предузетништву, Мехен је закључио да је „тенденција да се тргује, укључујући потребу производње нечега чиме би се трговало, најважнија национална карактеристика за развој поморске моћи.”¹⁹⁹ У том смислу, он истиче и неопходност постојања ентузијазма, јер би претерана опрезност, ако постане национална одлика, водила ка спутавању експанзије. Поред наведеног, Мехен је, као савременик колонизације, сматрао да је формирање тзв. *здравих* колонија позитивно за поморску моћ, али да је за развој самих колонија карактер колонизатора од кључног значаја.²⁰⁰

Као последњи од елемената поморске моћи, Мехен је анализирао *карактер владе*. Наиме, он је запазио да поједини облици власти битно утичу на стварање поморске моћи, као и да се она може стварати и у демократским и у ауторитативним облицима владавине. Ипак, као погоднији облик владавине за развој поморске моћи Мехен је истакао демократски, јер је у ауторитативним режимима проблематична истрајност у стварању поморске моћи. Он је, користећи се историјским примерима Француске и Енглеске, навео да је позитиван или негативан утицај владе за развој поморске моћи суштински важан. У мирнодопским условима, утицај владе се огледа кроз омогућавање привредног раста развијањем поморске моћи, док су за рат битни – одржање морнарице и њених институција, помагање здравог духа и активности, као и обезбеђивање адекватних резерви људства и бродова.²⁰¹

Иако дефинисани крајем 19. века, отада је дошло до огромног развоја технологије, Мехенови елементи поморске моћи и данас

¹⁹⁹ Ibidem, p. 53.

²⁰⁰ Зарић И.: *Утицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку теорију поли-
тике и историје*, op. cit., стр. 64–65.

²⁰¹ Mahan, A.T.: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, op. cit., p. 82.

имају вредност, јер њихова суштина није промењена већ само појавни облици.

Одмах по објављивању прве књиге из трилогије поморске моћи, Мехенови списи су постали део обавезне литературе у свим водећим морнарицама света, укључујући царску немачку и јапанску флоту. Његова теорија коришћена је и за објашњење неуспеха немачке морнарице у Првом светском рату²⁰², а оцењује се да је она по први пут у пуном капацитету искоришћена од стране Јапана током напада на Перл Харбур 7. децембра 1941. године. Данас је Мехенова теорија посебно актуелна у Кини – „највећи значај за развој кинеске поморске моћи имао је генерал Лиу Хуађинг (Liu Huaqing), који се неретко назива кинеским Мехеном, захваљујући изузетној идејној блискости Лиуових смерница за развој националне поморске моћи, превасходно њене војне компоненте, са Мехеновом концепцијом поморске моћи.”²⁰³

Мехен је у САД почео да остварује посредан утицај преко Теодора Рузвелта (*Theodore Roosevelt*), америчког председника са којим се познавао из периода боравка на Поморском ратном колеџу. Можда најзначајнији плодови тог утицаја јесу стварање тзв. *Велике беле флоте* (*Great White Fleet*) и наглашавање стратегијског значаја Панамског канала, који је у то време био у фази планирања и изградње. Мехен је у својим радовима посебну пажњу посветио значају Хаваја. Управо је кроз наглашавање значаја Панамског канала и Хаваја Мехен скренуо пажњу на

²⁰² Детаљније о овоме у Livezey W.: *Mahan on Sea Power*, University of Oklahoma Press, Norman, 1981.

²⁰³ Зарић И. и Будимир Ж.: *Кинески концепти поморске моћи и војне способности као инструменти за геостратегијско надметање у Индо-Пацифику*, Зборник радова Геостратегија Индо-Пацифика: велики полигон глобалног сучељавања, Институт за међународну политику и привреду и Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2024, стр. 98.

чињеницу да постизање и одржавање поморске доминације на глобалном нивоу захтева контролу над стратешки важним тачкама на морима и океанима.²⁰⁴

Међутим, Мехенов геополитички опус најзначајније је исказан/демонстриран кроз конципирање тзв. *сџрајџеије* *анаконде* и дефинисање тзв. *сџорне зоне*.

Креирање стратегије анаконде код Мехена представљало је логични наставак тзв. *друје фазе* стварања САД као светске силе, назване још и *ексџанзија САД њо њаралели*, која је представљала реализацију Мехенове доктрине. Ту стратегију Мехен је конципирао на примеру и достигнућима америчког генерала Уније, из добра Грађанског рата, Џорџа Меклилана (*George B. McClellan*) и његовог принципа блокаде, заснованог на запречавању/баражирању непријатељских територија са мора и дуж приобалне линије са циљем стратегијског исцрпљивања.

Мехен је управо Меклиланов концепт применио на глобалном нивоу у складу са ставовима да је моћ државе дефинисана статусом поморске силе, извлачећи закључак да је неопходно спречити могућег непријатеља у постизању поморске моћи. У складу са тим, Мехен је оценио да се под контролом таласократских сила морају налазити приобаља на сопственој територији уз покушај „откидања” таквих територија непријатеља од његове копнене масе.

Овакав став довео је до тога да Мехен закључи да континенталне масе непријатеља, за које у свом тумачењу Мехеновог

²⁰⁴ За војностратегијски део Мехеновог учења погледати Мехен А. Т.: *Поморска сџрајџеија*, Војноиздавачки завод ЈНА, Војно дело, Београд, 1960. За истицање значаја Хаваја и анализу војностратегијског положаја тог архипелага погледати у Mahan, Alfred Thayer: *Hawaii and our future of Sea Power*, Forum, March 1893. За Мехенов приказ поморске стратегије погледати и у Зарић, И.: *Ушњицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку њеополиџику и њеосџрајџеију*, *op. cit.*, стр. 68–80.

учења Дугин сматра евроазијске земље – Русију, Кину и Немачку – треба стезати у прстеновима „анаконде” (видети карту 8).

Карта 8 – стратегија анаконде

Карта преузета из Дугин А.: *Основи іеойолиїтике – іеойолиїїчка бугуїностї Русије*, ор. cit., стр. 57. На карти су црном бојом обележене области у Евроазији које се налазе под стратешком контролом атлантизма, а стрелице показују векторе геополитичког притиска.

Како оцењује Александар Дугин, ова стратегија коришћена је током Првог светског рата у подршци Антанте тзв. белом покрету на периферији Европе, која је служила као одговор на склапање мира бољшевичке Русије са Немачком. Такође, Дугин налази примену „анаконде” и у Другом светском рату на просторима средње Европе и у војно-поморским операцијама против Немачке, Италије и Јапана. Трећа примена исте стратегије, према Дугину, нарочито је јасна и одиграла се током Хладног рата сукобљавањем САД и СССР на глобалном нивоу, то јест на нивоу о којем је у геополитичким теоријама расправљано од краја 19. века.

Циљ стратегије „анаконде” у америчкој спољној политици био је међусобно повезивање приобалног појаса, на основу чега је касније Александар Дугин закључио да „основне линије стратегије НАТО, као и других блокова усмерених на обуздавање СССР – АСЕАН, АНЗУС, ЦЕНТО – представљају директан развој основних теза адмирала Мехена, који се на основу тога може назвати интелектуалним оцем читавог савременог атлантизма.”²⁰⁵

Како је већ раније речено, дело Алфреда Мехена са најизразитијим геополитичким карактером било је посвећено Азији. Мехен је, изучавајући Азију, закључио да је то подручје најнестабилније у светским оквирима и да ће наставити да егзистира као такво, иако има велике могућности за трговину. Са геополитичке тачке гледишта, он је оценио да Азија представља простор на којем постоје и постојаће вечити сукоби копнене и поморске моћи, идентификујући Русију као главну претњу и препреку поморским силама у остварењу глобалне доминације. Он је Русију описао као огромну целовиту површину земље, са централним положајем у Азији и геостратегијским вектором продора ка југоисточним деловима Азије, преко Авганистана и пустиња источног Туркменистана и Монголије.²⁰⁶

Управо на основу тих закључака Мехен поставља основну тезу америчке геополитике и геостратегије (владајућу у целом 20. веку) о постојању Русије као главне препреке остварењу глобалне доминације САД. У том смислу, он уводи и термин *сиорне зоне* (*debatable and debated ground*), описујући ову област као зону константних геополитичких притисака копнених сила са севера (Русија) и поморских сила са југа (САД, Јапан и В. Британија).

²⁰⁵ Ibidem, стр. 59.

²⁰⁶ A. T. Mahan, *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, Little Brown, Boston, 1900, pp. 24-28.

Тако дефинисану спорну зону Мехен смешта између 30° и 40° северне географске ширине и њоме обухвата Суец, Палестину, Сирију, Месопотамију, већи део Персије и Авганистан, Јерменију, Тибет и велики део долине реке Јангцекјанг, заједно са Јапаном, који је, иако изван континента, укључен у поменућу зону.²⁰⁷ Унутар спорне зоне, он је идентификовао и неколико градова који имају изузетан значај за остваривање премоћи у Азији: Мосул, Багдад, Техеран, Исфахан, Херат, Кабул, Кандахар и кинеске Пекинг, Шангај, Нанкинг и Ханкоу.²⁰⁸

Зарад „обуздавања” копнене Русије, Мехен је предлагао и формирање неформалног савезништва поморских сила, које су имале интересе у том региону и које би у складу са наведеним циљем креирале маритимну стратегију. Његов став је ишао чак до предлагања стварања нове државе, која би контролисала „излазе из простране територије у спољашњи свет” и која би се налазила у области између Црног мора, Персијског залива, Црвеног мора и Леванта.

Анализирајући светске континенте, Мехен је оценио да су Европа, Америка, Африка и Аустралија као територије заокружене и да свака промена граница унутар њих неће имати значајне последице по међународну трговину и универзалне услове везане за ту трговину. Међутим, истовремено је истакао и да једино Азија остаје у том смислу неодређена, али само у оном делу континента који се налази између територија које контролишу Русија и Британија.²⁰⁹ Мехен је посебно истицао контролу оних области које се протежу око долине реке Јангценгјанг, која је битна за контролу целокупне спорне зоне. Иако су ове мисли

²⁰⁷ Ibidem, pp. 21-22.

²⁰⁸ Ibidem, p. 22.

²⁰⁹ Мора се узети у обзир да је Мехен ове радове писао у време када су се делови данашње Кине, на јужном делу Азије, налазили под контролом Британије.

написане пре више од једног века, ситуација у наведеној области се и данас може посматрати на исти начин.

Такође, Мехен је тврдио и како је неопходно извршење одређених припрема да би САД могле активније да наступају на међународном плану. У том контексту истакао је као есенцијалне тзв. *припрему одлучности* (*preparation of purpose*) и *припрему моћи* (*preparation of power*). Припрема одлучности САД за значајан наступ на међународном плану се, по Мехену, састоји од „менталног и моралног процеса, који резултује у убеђењима о добром и лошем, из чега следи свесно усвајање правца акције – формирања политике – генерално уопштене, али дефинисане у циљу.”²¹⁰

Друга припрема, припрема моћи, усмерена је на материјално деловање и састоји се од два елемента, који су у корелацији: а) обезбеђења снага и б) смањења обавеза и одговорности, у сваком погледу и обиму.

Дакле, Мехен је географску област између 30 и 40 степени северне географске ширине, спорну зону, схватио не само као просту статичку територију већ као својеврстан трансгресионо-регресиони фронтнијер дуж кога осцилују амбиције таласократских и телурократских сила и који ће дугорочно представљати област константних сукоба и притисака са значајним исходима на светском нивоу.

Из свега наведеног може се закључити да је Мехен посебну пажњу у креирању своје доктрине, али и у целом научном опусу, посветио поморској моћи. Иако на први поглед делује да су геополитички најизразитије/најрепрезентативније Мехенове концепције, попут *сиратије* и *анаконде* и *сјорне зоне*, свој фокус имале изван тог схватања значаја поморске моћи,

²¹⁰ А. Т. Mahan, *The Problem of Asia and Its Effect upon International Policies*, op. cit, pp. 169-170.

суштинским посматрањем Мехеновог опуса може се закључити да су и те концепције у складу са ставовима о значају мора за светску геополитику. Уколико се такво наглашавање значаја мора/океана у Мехеновим делима узме у обзир, како закључује Зарић, Мехенов неизречени слоган могао би да гласи: *Ко влада морима, њај доминира светом*.²¹¹

Можда овај неизречени Мехенов слоган у најбољој мери исказује разлику у схватањима Мехена и Макиндера, иако су обојица пошли од истих основа. Макиндеров закључак о значају *харџленда* и копнене моћи, у комбинацији са железницом, и насупрот томе, Мехенов увид о значају мора и поморске моћи, представљали су најзначајнији теоријско-доктринарни темељ у англо-америчкој геополитичкој мисли током целог 20. века. Иако на први поглед врло различити, њихови ставови биће вешто комбиновани/усклађени и употребљени приликом конституисања трећег „стуба” англо-америчке геополитике – концепције Николаса Спајкмана.

Спајкманова геополитичка концепција – значај римленда

Николас Спајкман (*Nicholas Spykman*) спада међу најзначајније теоретичаре геополитике у историји те научне дисциплине. Погоотово је његово учење имало велики утицај и одјек у англо-америчкој геополитичкој мисли.

Николас Спајкман није рођен у САД већ је амерички држављанин холандског порекла. Рођен је 1893. године у Амстердаму, а професионалну каријеру започео је као дописник, прво на Бли-

²¹¹ Зарић, И. „‘Моћ мора’ у геополитици и геостратегији САД – утицај идеја Алфреда Мехена”, *op. cit.*, стр. 179.

ском истоку (1913–1916), потом на Средњем истоку (1916–1919) и на крају на Далеком истоку (1919–1920). Иако је био успешан као спољнополитички дописник, каријеру је усмерио ка професорском позиву. Спајкман је докторирао већ 1923. године на Универзитету Калифорнија, где је и започео професорску каријеру као предавач из области политичких наука и социологије. Спајкман се на Колумбији задржао у периоду од 1923. до 1925. године, одакле одлази на чувени Јејл. На Универзитету у Јејлу, 1935. године, постао је шеф Катедре за међународне односе и директор Института за међународне студије, заузимајући тако једно од престижнијих професорских/истраживачких места у овој научној области.

Током своје професорске каријере Спајкман је објавио више научних радова, од којих су за међународне односе и геополитику најзначајнији „Географија и спољна политика” (*Geography and Foreign Policy*) и „Географски циљеви у спољној политици” (*Geographic Objectives in Foreign Policy*).²¹² Међутим, најзначајнији део Спајкмановог геополитичког истраживања публикован је у књигама: *Америчка стратегија у светској политици: Сједињене Државе и равнотежа снага* (*America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*), из 1942. године, и *Географија мира* (*The Geography of the Peace*), из 1944. године.²¹³

Једна од битних карактеристика Спајкмановог схватања међународне политике тицала се његовог наглашавања важности географије за међународне односе. Спајкман је истицао знача-

²¹² Текстови су објављени у часопису *The American Political Science Review*, и то „Geography and Foreign Policy“ 1938. године и „Geographic Objectives in Foreign Policy“ 1939. године.

²¹³ За детаље о биографији Николаса Спајкмана погледати у Gearoid O' Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Space*, Routledge, London, 1996, pp. 50-51.

јан утицај географских појава и чинилаца на развој целокупне људске цивилизације, истовремено избегавајући да се одреди као геодетерминиста који би преувеличавао значај географског фактора. Држећи се таквог приступа, Спајкман је, поред тзв. класичног географског чиниоца и његовог утицаја на политику држава, издвојио и низ друштвено-географских фактора. Међу те факторе, који испољавају утицај на генералну политику (сваке) државе, сврстао је економску структуру земље, густину насељености, етнички састав, облик власти, индивидуалне ставове министара спољних послова, истичући како комбинацијом наведених фактора настаје (уобличава се) спољна политика.²¹⁴ Уз поклањање дужне пажње свим наведеним факторима, Спајкман је, ипак, примат дао географском чиниоцу, за који је сматрао да пресудно утиче на креирање националне политике, превасходно због своје сталности, истичући при томе значај величине, облика и положаја државе.

У интерпретацијама класичних геополитичких теорија, Спајкман се сматра научником који је, у значајној мери, комбиновао и спојио Мехеново и Макиндерово учење. Иако је у одређеној мери користио сазнања поменуте двојице геополитичара, Спајкманов опус је показивао и одређена одступања у односу на њихова дела, пре свега узимајући у обзир одређене специфичне факторе. Један од таквих примера је и величина државе, коју одређује као потенцијал, наглашавајући да тај потенцијал зависи превасходно од величине обрадиве земље. Даље анализирајући географске елементе, Спајкман процењује да је, по облику, идеално за државу да буде у облику савршеног круга, са свим подручјима једнако удаљеним од владе која се налази у центру, додајући и да тај облик даје најкраћу могућу дужину

²¹⁴ За детаљније погледати у Spykman N. J.: „Geography and Foreign Policy“, I, *The American Political Science Review*, Vol. XXXII, No.1, February, 1938.

границе. Дакле, Спајкман је на другачији начин сагледавао проблем/тему величине и облика територије у односу на то како су томе приступили Мехен и Макиндер. У истом правцу је тумачио и положај државе као географски фактор. Он је истакао да се значај положаја државе „у односу на екватор, океане и копнене масе одређује наспрам центара моћи, конфликтних подручја и праваца комуникација, док положај у односу на непосредне суседе дефинише позицију у погледу могућих непријатеља, одређујући тако и основне проблеме територијалне безбедности”.²¹⁵

Изучавајући елементе који утичу на националне политике, то јест на креирање спољне политике, Спајкман је закључио да је моћ државе, то јест „способност да наметнете своју вољу другима” (како је он схватао моћ) кључна у међународним односима. Тако схваћену моћ Спајкман је, пре свега, посматрао као географски условљену, на основу чега је издвојио најбитније факторе који је одређују, уз војну силу коју је одредио као круцијалну. У најбитније факторе или чиниоце моћи сврстао је следеће елементе/феномене: површина територије, природна граница, број становништва, постојање или одсуство рудног блага, економски или технолошки развој, финансијска моћ, етничка сродност, ниво социјалне интеграције, политичка стабилност и национални дух.²¹⁶

Овакав приступ комбиновању географских са политичко-економским и друштвеним елементима још један је доказ у прилог тезе о Спајкману као теоретичару који је извршио специфичну, макар и делимично оригиналну синтезу Мехено-

²¹⁵ Spykman N. J.: *Geography and Foreign Policy, I*, op. cit., p. 34 у Вуковић Н.: *Лојка империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op. cit., стр. 76.

²¹⁶ Дугин А.: *Основи геополитике – Геополитичка будућности Русије*, op. cit, стр. 64–65.

вог и Макиндеровог учења, уз дистанцирање од географског детерминизма.

Ипак, иако је Спајкман комбиновао учења Мехена и Макиндера, његово схватање међународне политике не може се оквалификовати као пуки геополитички еклектицизам. Он није у тој мери наглашавао значај поморске моћи као Мехен и креирао је донекле другачији концепт од Макиндеровог, посматрајући тзв. Стари свет (Евроазију, Африку и Аустралију) као три простране области:

1. *харџленд* северног континента;
2. опкољавајуће тампон-зоне (*encircling buffer zone*) са рубним морима и
3. забачене (*outlaying*) континенте Африку и Аустралију.²¹⁷

Уочава се да је Спајкман, у значајној мери, преузео део концепта *харџленда* од Макиндера, али се посредством даље анализе може закључити да је за њега *харџленд* имао другачије значење. Спајкман је под овом облашћу сматрао пределе „арктичког океана на доле према окружујућем планинском ланцу који почиње у Европи са Карпатима и укључује балканске и анадолске, иранске и авганистанске заравни на Блиском истоку. Одавде функцију „препреке“²¹⁸ преузима висија Памира, Тјен Шан ланца, Алтај и висоравни Монголије и Сибира, источно од језера Бајкал.”²¹⁹

Прихватајући Макиндерово одређење *харџленда*, Спајкман је паралелно изразио и одређене резерве према истој тој обла-

²¹⁷ Spykman N. J: *America's Strategy in World Politics, The United States and the Balance of Power*, New York, Harcourt, Brace, 1942, p. 180.

²¹⁸ *Barrier function*.

²¹⁹ Spykman N. J: *America's Strategy in World Politics, The United States and the Balance of Power*, op. cit, у Вуковић Н.: *Логика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op. cit., стр. 101.

сти, заправо способностима *харџленда* у процесу „стварања светске империје”. Овакве ставове Спајкман је изнео у књизи *Географија мира*, пре свега због анализа тадашње руске економије и географије, на основу којих је закључио да нема јасних знакова да би *харџленд* могао да буде центар светских комуникација, мобилности и потенцијала моћи (*power potential*).²²⁰

Уместо закључка који би био у сагласности са Макиндеровим ставовима, Спајкман је оценио да је центар економских потенцијала и могућности Русије лоциран у западном делу земље, западно од Урала, и да се у том делу Русије налази најважнији део пољопривреде и већина индустрије. Он је оценио да је *харџленд* веома слабо саобраћајно повезан и да су читаве области, попут „Авганистана, Тибета, Синкјанга и Монголије региони без пруга, практично без аутомобилских путева, и са само неколико вијугавих караванских праваца најпримитивније врсте”.²²¹

Анализирајући и посматрајући *харџленд* на такав начин, уз потпуно уважавање његовог значаја у глобалним разматрањима, Спајкман ипак издваја једну другу област као пресудну за обликовање светске политике. У књизи *Америчка стратегија у светској политици: Сједињене Државе и равнотежа снага* он кључну геополитичку зону у међународним односима смешта између центра евроазијске копнене масе и периферних поморских праваца.²²² У ову, како сам каже, тампон-зону, Спајкман укључује „западну и источну Европу, земље заравни Блиског истока, Турску, Иран, Авганистан, Тибет, Кину, источни Сибир и три полуострва Арабију, Индију и Бурму – Сијам.”²²³

²²⁰ Spykman N. J.: *The Geography of the Peace*, op. cit, у Вуковић Н.: *Лојика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op. cit., стр. 101.

²²¹ Ibidem, стр. 102.

²²² Ibidem, стр. 102.

²²³ Spykman N. J.: *America's Strategy in World Politics*, у Вуковић Н.: *Лојика*

У другој књизи, *Географија мира*, Спајкман ову тампон-зону назива *ободном земљом (Rimland)*. Та „нова” област од кључне важности у међународној политици, према Спајкмановом схватању, представља посредни регион, постављен између *харџленда* и граничних мора, који функционише као тампон-зона у сукобима Бехемота и Левијатана. Спајкман опажа и да су се у зони *римленда* развиле све велике цивилизације света, изузимајући Египат, Картагину, као и цивилизације Суматре и Јаве.²²⁴

Оваквом перцепцијом и валоризацијом утицаја *римленда* на светску политику Спајкман опонира Макиндеровом ставу о директном супарништву копнене и поморске моћи у чистом облику, оцењујући да се управо у области *римленда* реализују различите врсте безбедносних аранжмана са циљем стварања одговарајућих облика равнотеже снага, како ниједна „страна” не би превладала у тој области, чиме би остварила могућност стварања светске империје. Дакле, супротстављајући се Макиндеровом наглашавању *харџленда* и апострофирајући значај *ободне земље*, Спајкман из Макиндеровог чувеног троделног слогана изводи свој, који гласи:

*Ко контролише римленд влада Евроазијом;
ко влада Евроазијом контролише судбине светца*²²⁵

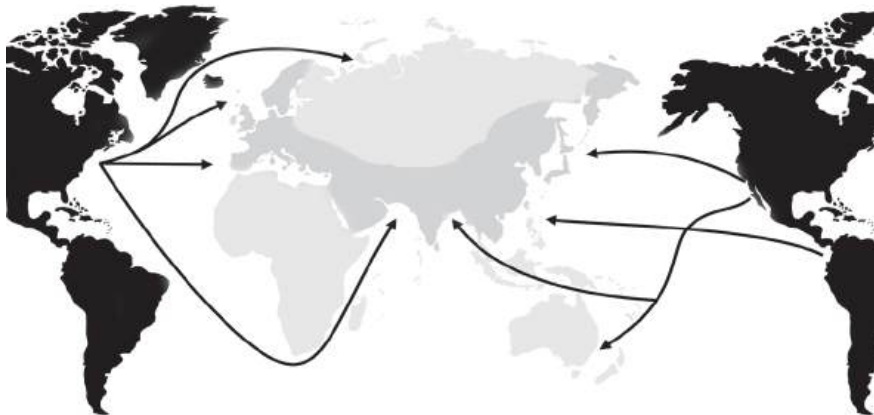
Управо је истицањем *римленда* и ове „формуле” за постизање планетарне надмоћи Спајкманов опус постао препознатљив у историји и теорији геополитике.

империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика, op. cit., стр. 102.

²²⁴ Вуковић је издвојио и да се у *римленду* налазе две најбројније нације савременог света (Кина и Индија), технолошки најразвијеније нације западне Европе и сировински богати региони Азије. За детаљније погледати Вуковић Н.: *Лоика империје* – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика, op. cit., глава 3.

²²⁵ Spykman N. J.: *The Geography of the Peace*, op. cit, p. 43.

Овом „формулом” Спајкман најбоље осликава спој ставова Мехена и Макиндера, то јест поморског и копненог приступа у геополитичком и геостратегијском смислу, на извешан начин спајајући Шмитовог *Бехемоти*а и *Левијатана* као два најбитнија и незаобилазна фактора у борби за доминацију и премоћ на планети. Међутим, Дугин сматра да оваквим ставом Спајкман није дао ништа ново него да је његово учење представљало само нијансирање у односу на Макиндера, јер су и за Макиндера исте области биле од стратешког значаја за контролу континената.²²⁶

Карта 9 – Опкољеност Старог света

Карта преузета из Spykman N.: *America's Strategy in World Politics*, op. cit., p. 180. Ободна земља, то јест *римленд*, на мапи је означен тамносивом бојом.

Ипак, у геостратешком смислу Спајкманов концепт се од Макиндеровог, али и Мехеновог, разликује у једној кључној одредници. Мехен и Макиндер су развили своје геостратегијске концепције уз апострофирање значаја само једне димензије моћи, док је Спајкман разрадио оно што се, савременим речником, може назвати концептом интегрисане моћи. Настављајући

²²⁶ За детаљније опсервације погледати у Дугин А.: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, op. cit. 63 – 67.

разраду концепата претходне двојице теоретичара, он је уочио да би глобална доминација могла бити остварена само уколико се примени принцип комбинованог приступа копненој и поморској моћи, то јест принцип њихове интегрисане употребе.

Заговарајући концепт интегрисане моћи, Спајкман је инсистирао на глобалном присуству САД као неопходном услову за спровођење интереса те силе на планетарном нивоу. Он је посебно имао на уму присуство зарад спровођења концепције балансирања у кључној области за светска питања, *римленду*. Иако је значајан део тог свог учења базирао на концепту поморске моћи и њеним дериватима, по узору на адмирала Мехена, Спајкман је такође немали део свог опуса посветио тези о утицају копнене моћи. У том контексту истакао је да је „ток рата од 1939. разјаснио да поморска и ваздушна моћ морају обе бити посматране као инструменти за постизање одлука на земљи. Пошто ни бродови ни авиони не могу функционисати без копнених база, одређујући фактор увек ће бити снага тих база.²²⁷ Дакле, он је, на основу војних операција и дешавања током Другог светског рата, оценио да је, у циљу постизања геополитичке супериорности на глобалном нивоу, неопходно правилно комбиновати све чиниоце/инструменте/димензије моћи.

Сумирајући Спајкманову геополитичку и геостратегијску концепцију, можемо уочити неколико кључних тачака које обликују схватања овог угледног теоретичара. Он је велики значај у својим анализама посветио географском фактору, који је посматрао као један од пресудних за креирање међународне политике. Услед таквог схватања географског фактора, а користећи Мехенове и Макиндерове геополитичке доктрине, он је издвојио област коју је назвао *римленд*, чија је контрола кључ за остваривање глобалне доминације. Креирајући америчку,

²²⁷ Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace*, op. cit., p. 46.

или боље речено англо-америчку глобалну стратегију, засновану на оваквим постулатима²²⁸, у области *ободне земље*, Спајкман је заговарао реализацију политике равнотеже снага у тој области кроз спречавање уједињења Евроазије у јединствену непријатељску силу против САД, као лидера англо-америчке коалиције. У циљу остваривања наведеног стратешког циља, Спајкман је предложио за САД улогу „светског балансера, која као крајњи резултат обезбеђује неспорни глобални примат за Америку”, где се под балансирањем, у Спајкмановом схватању, а како наводи Вуковић, подразумева активна војна и дипломатска партиципација на рубовима Евроазије, стварање регионалних равнотежа снага и безбедносних аранжмана и војно-политичко фокусирање на зону *римленда*.²²⁹

Узимајући у обзир изложено, може се оценити да је Макиндерово учење имало изузетан утицај на Спајкманове идеје. Иако је Спајкман истицао значај Римленда као одлучујуће области у међународној политици, несумњиво је показивао велико интересовање за концепт Макиндеровог *харџленда*, на основу којег је касније и креирао своју доктрину. На послетку, значајан утицај Макиндеровог схватања геополитичких појава на Спајкмана, а тиме посредно и на целокупну англо-америчку геополитичку мисао током друге половине 20. века, може се видети и из извођења дводелног слогана о значају *римленда* који је Спајкман

²²⁸ Овде је неопходно уочити да је Спајкман заговарао неопходност англо-америчке сарадње на стратешком нивоу, коју је заснивао на заједничким интересима, те да је у својим разматрањима америчких политика на глобалном нивоу посебно место давао В. Британији, као најзначајнијем савезнику. За детаљније о Спајкмановом схватању англо-америчких односа у овој сфери погледати у Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace*, op. cit. стр. 40-58.

²²⁹ Вуковић Н.: *Лојика империје – Николас Спајкман и савремена америчка геополитика*, op. cit., стр. 124. Посебно погледати интересантан схематски приказ сублимата Спајкманове геополитичке доктрине на истој страни.

извео као противтезу раније изреченом Макиндеровом слогану о значају *харџленда*. Тиме се, на додатни начин, потврђује несумњив утицај који је Макиндер извршио на све научнике који су се бавили геополитиком, без обзира из ког дела света долазили.

УТИЦАЈ МАКИНДЕРОВЕ ТЕОРИЈЕ НА САВРЕМЕНУ АНГЛО-АМЕРИЧКУ ГЕОПОЛИТИЧКУ МИСАО

Брајан Блует, водећи биограф и познавалац научног опуса Хелфорда Макиндера, изнео је једну смелу тврдњу „да је из геополитичке перспективе, 20. век био, ако се узму Први светски рат, Други светски рат и Хладни рат, борба да се спречи остварење Макиндеровог предвиђања да ће једна сила да преузме контролу над Евроазијском копненом масом и тиме створи могућност за контролу над целим светом.”²³⁰ У редовима који следе покушаћемо да укажемо на значај Макиндерове теорије у англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли од њеног настанка све до данас.

Харшленд теорија у англо-америчкој геополитици на почетку 20. века

Макиндер је своју геополитичку концепцију први пут представио британској јавности након завршеног Бурског рата

²³⁰ Blouet B.: *Geopolitics and Globalization*, Reaktion Books, London, 2001, p. 11.

(1899–1902), који је отворио многа питања одбрамбене политике британске империје, као и питање њене позиције у свету на почетку 20. века. Наиме, у Великој Британији се након Бурског рата, на неколико империјалних конференција, покушала да одреди стратегија према новим геополитичким изазовима који су се појавили у свету. Ту се пре свега мислило на појаву нових сила у Европи након уједињења Немачке и Италије, затим на све јачу улогу САД у светским пословима, као и на све интензивнија настојања царске Русије да издије на топла мора. Било је неопходно створити стратешки одговор на све ове изазове које је доносио 20. век, то јест било је нужно јасно дефинисати главну стратешку претњу.

Макиндерово дефинисање британских геостратешких циљева није спадало у две доминантне „школе стратешког мишљења” у Великој Британији. Прва „школа” је највећу претњу видела у уједињеној Немачкој, поморској иницијативи адмирала Алфреда фон Тирпица (*Alfred von Tirpitz*) (тзв. линија Хамбург) и стварању немачке империјалне флоте, као и у немачком копненом продору железницом према Блиском истоку (линија Берлин–Багдад).

Друга „школа” стратешког мишљења је најзначајнију претњу видела у царској Русији, главном ривалу Велике Британије током 19. века. Краљевско географско друштво у Лондону, под чијим је покровитељством Макиндер изложио своју геополитичку концепцију, било је такође подељено око тога шта је главни британски изазов у 20. веку.

Макиндер је главни геостратешки изазов Велике Британије врло јасно и директно одредио – *поједино је не дозволиши једној сили или коалицији више сила да преузме контролу над осовинским регионом, а затим и над целом Евроазијом и да на тај начин створи могућности искоришћавања неуређених ресурса*

ове континенталне масе за стварање нејобедиве флоте. Реакције на овакво Макиндерово схватање глобалних стратешких проблема биле су врло оштре. Интересантно је поменути да је прву критику концепције изрекао Макиндеров сарадник Лео Ејмери (*Leo Amery*), који је Макиндеру замерио да је потпуно занемарио појаву и утицај ваздушне моћи. Наиме, браћа Рајт (*Wright brothers*) извела су свој први лет авионом 39 дана пре Макиндеровог предавања 25. јануара 1904. године у Краљевском географском друштву и тиме започели еру авијације. Ејмери је исто тако сматрао да ће индустријска база бити главно мерило моћи државе у 20. веку, знатно важније од њеног географског положаја.

Када се анализира перцепција Макиндрове концепције у круговима политичке и научне елите Велике Британије, може да се закључи да је та елита била свесна њеног постојања, али да, с друге стране, није могла отворено да је прихвати јер је та концепција узимала у обзир и опадање британске моћи.

То најбоље сведочи меморандум британског Министарства спољних послова из 1907. године, чији је аутор дипломата Ири Кроу (*Eyre Crowe*), у коме се наводи да је „генерални карактер енглеске спољне политике одређен њеним непроменљивим географским положајем океанског крила Европе, који Енглеска чини као острвска држава са огромним бројем прекоокеанских колонија, чије постојање и опстанак неодвојиво зависе од поседовања премоћи на светским морима. Огромна зависност наше државе од поморске надмоћи најбоље је описана у класичном делу капетана Механа. Ову зависност и значај данас нико и не спори. Поморска моћ је знатно 'потентнија' него копнена моћ.”²³¹ Међутим, не треба на основу овог званичног акта британског

²³¹ Gooch G. P.: *British Documents on the Origins of the War 1898 – 1914*, HMSO London 1922, vol 3, p. 402.

Министарства иностраних послова погрешно закључити да је Макиндрова осовинска теорија имала маргиналан утицај на стратешко одређење британске спољне политике, јер је читав низ међународних споразума које је Велика Британија потписала у првој деценији 20. века (са Јапаном – 1902. године, Француском – 1904. године, и Русијом – 1907. године) доказ настојања да се спречи могућност да једна сила постане доминантна над целим евроазијским копном.

Несретна околност за осовинску теорију је и њена појава у предвечерје Руско-јапанског рата, у којем је тријумфовала јапанска поморска моћ над највећом копненом силом на свету. Било је то први пут да је нека азијска држава победила европску силу, а пошто је царска Русија била образац евроазијске копнене моћи, руски пораз је представљао директан и емпиријски заснован удар на осовинску теорију. Критичари Макиндровог учења једва су дочекали овакав развој догађаја како би негирали његову основну тврдњу да се на почетку 20. века завршава епоха Колумба, то јест епоха таласократске супремације. На неки начин, тријумф јапанске морнарице је одбранио владајућу англо-америчку стратешку парадигму.

На почетку Првог светског рата осовинска концепција није се чинила веродостојном јер се највећа копнена сила, царска Русија, борила на страни западних (маритимних) савезника, али након Октобарске револуције 1917. године, када је закључен Брест-Литовски мировни споразум између Немачке и Русије, којим је Русија изашла из Првог светског рата, Макиндрово учење о глобалном сукобу између мора и копна постало је много кредибилније. Победа маритимних савезника над кајзеровом Немачком и самоизолација Русије након бољшевичке револуције уверили су Макиндера у тачност његових тврдњи, као и у то да осовинску теорију треба озбиљније образложити.

Макиндерово учење у Друіом свейском райу

Након Првог светског рата Макиндерово учење није остварило највећи утицај на англо-америчку стратешку мисао, како би се иначе очекивало, него на геополитичке концепције пораженог непријатеља. Захваљујући интересовању немачких геополитичара за Макиндерово учење, оно се поново вратило и у англо-америчку геополитичку и геостратешку мисао. Главни присталица Макиндеровог учења између два светска рата био је немачки генерал Карл Хаусхофер.

Генерал Карл Хаусхофер је одбранио докторат из географије након Првог светског рата и постао главни промотер и теоретичар немачког међуратног геополитичког правца. Хаусхофер је оснивач Института за геополитику у Минхену, који је постао носилац идеје да је потребно направити ревизију Париског мировног споразума, који је Немачкој наметнуо неправедни мир. Основна теза Хаусхоферовог учења јесте да је Немачкој потребно вратити контролу над немачким говорним подручјем у централној Европи. Он је сматрао да Немачка може постати светска сила само ако се успостави континентално савезништво са СССР, и ако након тога крене на прекоморску експанзију на територије старих империјалних сила Француске и Велике Британије. Хаусхоферова замисао о савезништву Немачке са Русијом произишла је директно из Макиндеровог учења.

Макиндер је у књизи *Демокрайски идеали и реалноси* написао да „када наши државници буду разговарали са пораженим противником, некакав лепршави анђелак би требало да им с времена на време шапне на ухо: Ко влада источном Европом, влада хартлендом; Ко влада хартлендом, влада светским острвом; Ко влада светским острвом, влада целим светом.”²³² Ханс

²³² Mackinder H.: *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 106.

Веигерт (*Hans Weigert*), у књизи *Сумрак њеойолийике: ѓенерали и ѓеоѓрафи*, овако коментарише Макиндерову идеју – „изгледа да тај шапат нису чули савезнички државници који су победили у Великом рату, али су га чули поражени Немци и схватили његов значај и срж.”²³³ Уистину, Хаусхофер је био један од ретких мислилаца који је у периоду између два светска рата схватио вредност и револуционарни карактер Макиндерових идеја. Док се у Великој Британији на књигу *Демокрајтски идеали и реалност* гледало као на још једну од поратних студија која се бави уређењем света након великог рата, Хаусхофер је као генерал побеђене стране након првог читања Макиндерових дела увидео њихову револуционарност и добио другог великог учитеља, поред Фридриха Рацела, који је Хаусхофера увео у геополитику.

У историји је прихваћено мишљење да је Хаусхофер остварио велики утицај на геостратешке концепције самог Хитлера преко његовог блиског сарадника Рудолфа Хеса, коме је Хаусхофер био професор и ментор. Познат је његов сусрет са Хитлером док је боравио у затвору Ландсберг 1923. године, након неуспелог Минхенског пуча. Полемике о утицају генерала Хаусхофера на самог Хитлера су честе и данас, али, ако пажљиво посматрамо његово геополитичко учење, видећемо да се његова геостратешка концепција у потпуности разликује од главних нацистичких геостратешких циљева и од Хитлерових политичко-стратешких ставова изнетих у књизи *Моја борба* (*Mein Kampf*). Хаусхофер је био велики противник немачког сукоба са СССР, о чему Брајан Блует каже како „срећом по западну цивилизацију, Хитлер није прихватио Хаусхоферово мишљење да је Макиндеров осовински чланак највећи од свих геополитичких погледа на свет.”²³⁴

²³³ Weigert H.: *Generals and Geographers*, Oxford University Press, New York – London, 1942, p. 115.

²³⁴ Blouet B.: *Global Geostrategy: Mackinder and the Defence of the West*, Frank

Хитлер је више веровао својој интуицији, која га је одвела у потпуно другом правцу, него озбиљно развијеном стратешком учењу. Према Хитлеровој концепцији, Немачкој је био неопходан *живојни њросіор (lebensraum)* на истоку, посебно да би се дошло до свих ресурсних потенцијала који су се налазили на територији под контролом СССР, како би немачка „виша раса” могла несметано да експлоатише житна поља Украјине, рудна богатства Уралских планина, нафтна поља Кавказа, шуме Сибира и све остале потенцијале Макиндеровог *харіленда*.

Макиндер је написао, у књизи *Демократиски идеали и реалност*, да је велика немачка стратешка дилема питање борбе на два фронта, источном и западном. Немачка и у току Другог светског рата има исту дилему и прави исту стратешку грешку вођењем операција на два фронта. Прва фаза нацистичке експанзије у Другом светском рату била је у складу са Хаусхоферовим учењем, посебно након потписивања пакта Рибентроп–Молотов 23. августа 1939. године, када се чинило да је Хаусхоферов (Макиндеров) концепт стратешког јединства Евроазије остварен. Претходно је Немачка 1938. године анектирала Аустрију и Судетску област и тиме је политички и државно објединила немачко говорно подручје са територија суседних држава. Споразум између Немачке и СССР пробудио је најгоре слутње које је у својој стратешкој прогнози изрекао Макиндер, а с друге стране, у том моменту је изгледало да се остварују Хаусхоферове стратешке жеље.

Резултати овог стратешког партнерства су се видели веома брзо након окупације и поделе Пољске између Немачке и СССР 1939. године. Чинило се да је немачка политичка елита научила стратешку лекцију из Првог светског рата, јер се прво са ратним операцијама усмерила на западни фронт, то јест на западну

и централну Европу, коју је до краја јуна 1940. године држала под својом контролом. Француска, Белгија, Холандија, Данска и Норвешка су биле под немачком окупацијом. Тачније, од јуна 1940. до јуна 1941. године стратешка слика Европе се приближила Макиндеровој концепцији из 1904. и 1919. године. У савезу са СССР, Немачка је доминирала континенталном Европом, а само Велика Британија није била под немачком окупацијом. Међутим, стратешко савезништво Немачке и СССР није дуго трајало. Хитлер је имао другачије планове. На реду је био напад на СССР (*операција Барбароса*) 22. јуна 1941. године, чиме се „чистоћа” сукоба копна и мора поново изгубила, јер је совјетска Русија постала главни нацистички непријатељ, и према Макиндеровом учењу, поново ушла у неприродно савезништво са маритимним силама. На почетку нацистичке кампање у СССР чинило се да све иде по плану, али, као што је генерал Хаусхофер раније предвиђао, Немачка није имала довољно ни ресурса, а ни снаге да заврши тако велики подухват који је започела. Рат на истоку није трајао кратко, како су то Хитлер и његови генерали предвиђали, Руси су зауставили офанзиву, стабилизovali фронт и започели један исцрпљујући рат. Немачка је, у ствари, имала бољи приступ ресурсима *харишленда* за време трајања пакта о ненападању са Русима него након окупирања западног дела СССР, јер је Стаљин обавезе према својим немачким савезницима у погледу извоза стратешких сировина педантно извршавао.

Након јапанског напада на америчку пацифичку луку Перл Харбур 7. децембра 1941. године, САД улазе у Други светски рат на страни савезника, а Немачка полако поново долази у незавидну стратешку позицију између западног и источног фронта. Стратешка грешка о којој је говорио Макиндер и на коју је упозоравао генерал Хаусхофер направљена је и више није било излаза.

Хаусхоферово инсистирање на томе да је одлука о рату са СССР била погубна учинила је од њега неприхватљиву особу за нацистички режим, јер је као дух подсећао на безизлазност немачке позиције. У овој раду немамо простора да се детаљно бавимо његовом позицијом у нацистичком режиму, и већ смо споменули да се он концептуално није слагао са Хитлеровим геополитичким погледима и плановима. Његов статус се мењао зависно од периода нацистичке владавине и од личних односа. До 1936. године на њега су благонаклоно гледали, посебно под утицајем већ поменутог Хеса, који је у том периоду био врло близак Хитлеру. Односи су отворено захладнели након напуштања Хаусхоферове концепције о стратешком савезништву са СССР. Положај се још више погоршао након чудног пребега Рудолфа Хеса у Велику Британију 10. маја 1941. године, непосредно пред немачки напад на СССР. Хаусхоферов однос са нацистима се додатно усложњава после неуспелог атентата на Хитлера 1944. године, када је погубљен његов син Алберхт, јер је био оптужен да је учествовао у завери. После овога генерал Хаусхофер добија статус државног непријатеља. Боље среће није био ни са савезницима, који су га убројали у истакнуте нацисте упркос његовом врло сложенем односу са нацистима. Хаусхофер није могао да издржи све те ударце судбине и рушење свих надања, тако да је заједно са својом супругом 1946. године извршио самоубиство. Историја му је и након смрти ставила још једно бreme, јер је управо он био првооптужени за нацистичку злоупотребу геополитике. Геополитика почиње да се посматра не само као псеудонаука него и као мизантропска, фашистичка теорија. Из свега наведеног можемо закључити да је генерал Хаусхофер био само жртвено јагње након Другог светског рата, јер његово геополитичко учење није било ништа другачије од учења осталих западних геополитичара из тог периода.

Поменули смо да је генерал Хаусхофер себе сматрао Макин-деровим учеником и управо је иронија судбине хтела да, захваљујући човеку кога су савезници сматрали првим стратегом нацистичког режима, оживи и Макиндерово учење у Великој Британији и САД. Наиме, након избијања Другог светског рата интерес за геополитику у САД се нагло повећао, са посебним освртом на немачке геополитичаре и стратега, па се тако посредно дошло до Макиндера и његовог схватања. Хаусхофер је Макиндера хвалио на сва уста, тако да су се Макиндерове геополитичке концепције почеле појављивати прво у ненаучним часописима, као рецимо *Life*, *Newsweek* и други, да би на крају дошло до поновног штампања његових радова. Књига *Демократски идеали и реалности* штампана је у Њујорку 1942. године, са уводом који је написао врло поштовани стратегијски аналитичар Едвард Ерл (*Edward Earl*).

На том таласу ратне америчке геополитичке „моде” излази и последњи Макиндеров геополитички рад, чланак „Савршени свет и победа мира”. Такође се појављују и нови геополитички радови, попут књиге *Геополитика: Борба за простор и моћ* (*Geopolitics: The Struggle for Space and Power*) Роберта Штрауса Хупа (*Robert Strausz-Hupe*), или студије *Генерали и географи: Сумрак геополитике* (*Generals and Geographers: Twilight of Geopolitics*) већ помињаног Ханса Веигерта. У мноштву радова о геополитици који се појављују на почетку Другог светског рата, издваја се такође помињана врло утицајна књига *Америчка стратегија у светској политици* (*America's Strategy in World Politics*) Николаса Спајкмана, која се појавила 1942. године.

Током Другог светског рата геополитика у англо-америчкој науци прелази тежак пут, од реафирмације на почетку рата до поновног негирања њене научности на крају рата. Међутим, као што ћемо видети у наредним поглављима, геополитички

приступ и анализа били су присутни и у периоду Хладног рата, иако је то раздобље и највећег оспоравања геополитике као науке. Макинדרова *харитленд теорија* у смислу глобалног сукоба копна и мора, према схватању Колина Греја, доживљава пуно остварење тек у време Хладног рата.

Ушлицај Макиндера на политику и стратегију одуздавања током Хладног рата

У чланку „Савршени свет и победа мира”, Макиндер је 1943. године најавио да ће се СССР појавити као победник над нацистичком Немачком, као и да ће стећи ранг највеће копнене силе на свету. Овакав сценарио завршетка Другог светског рата Макиндер је храбро прогнозирао пре преломне Курске битке и савезничког искрцавања у Нормандију, јер је тек након ових догађаја немачка армија прешла у дефанзиву. Он је такође сматрао да ће СССР, који је обухватао целокупну територију Хартленда, бити у „стратешки најмоћнијој дефанзивној позицији”²³⁵ и да ће по први пут у историји бити гарнизон попуњен довољним бројем квалитетног људства. Немачка је основни предмет Макиндрове анализе из 1943. године, али он је истовремено потпуно свестан и будућег статуса СССР након Другог светског рата. После победе над силама Осовине и завршетка Другог светског рата, на међународној сцени су се појавила нова ривалства.

СССР је израстао у копнену суперсилу која је платила највећу цену победе над силама Осовине, док су САД након уласка у Други светски рат трајно изашле из фазе изолационизма и постале највећа поморска и економска сила на свету. Европа је

²³⁵ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p. 201.

подељена између дојучерашњих савезника, а главна линија поделе била је у источној Европи, на територији разрушеног Рајха.

У литератури се као формални почетак новог односа (ривалитета) између дојучерашњих савезника, који је назван Хладним ратом, узима говор Винстона Черчила (*Winston Churchill*) у граду Фултону, фебруара 1946. године. Черчил је, указујући на линију раздвајања између совјетске и англо-америчке зоне утицаја, ту границу назвао *івозденом завесом*.²³⁶

Међутим, свеобухватну теоријску основу сукоба између САД и СССР, као два геополитичка поретка, осигурао је амерички отправник послова у Москви Џорџ Кенан, који је у фебруару 1946. године издиктирао комунике од 8.000 речи, у Вашингтону познат по називу *Дуји ѿелеірам* (*The Long Telegram*). Кенан је у њему разложио концепцију СССР као историјски и географски одређене силе са развијеном потребом за константним ширењем. Он је сматрао да је то стратешка²³⁷ судбина СССР и да се због тога никакви договори не смеју склапати са Москвом. Међусобна сумњичавост и антагонизам између два геополитичка поретка додатно су продубљени након објаве британске владе да не може више да помаже грчку монархију у покушају њеног поновног враћања на власт након Другог светског рата. Како би обезбедио америчку подршку за грчку монархију и како би ојачао турску позицију у преговорима са СССР око контроле над мореузима из Црног мора, амерички председник Хари Труман (*Harry S. Truman*) је 1947. године у Конгресу одржао говор у којем је изнео тезе које су постале познате као *Труманова докйрина*. Америчка администрација је вешто идеолошки

²³⁶ Тај термин је први у току Другог светског рата користио Јозеф Гебелс, министар пропаганде Трећег рајха.

²³⁷ Стратегија је као наука често у време Хладног рата имала улогу да мимикријски замени геополитички или геостратешки приступ.

искористила грчки грађански рат и дуготрајни сукоб око међународно-правног статуса Босфора и Дарданела за иницирање универзалне борбе између слободе и тоталитаризма у целом свету. У једном делу говора, Труман изјављује да, „у данашњем тренутку светске историје, скоро свака нација мора изабрати властити начин живота.”²³⁸ Главна карактеристика Труманове доктрине је замисао да САД и њени савезници морају пружити помоћ свакој држави, политичкој групацији или режиму на свету који се бори против комунизма. Овакав приступ је постао стална карактеристика америчког хладноратовског дискурса, нешто попут идеолошке формуле за све конфликте који су се дешавали у оквиру бинарног оквира Хладног рата.

Географска димензија хладноратовског сукоба представљала се кроз дуализам (сукоб) исток–запад, док је геополитичко одређење хладноратовског сукоба било неподобно, јер је геополитика након Другог светског рата прикована на стуб срама због нацистичке злоупотребе. Дефинисање сукоба је ишло кроз идеолошку призму, иако је његова права природа била испуњење Макиндеровог учења о глобалном ривалству копна и мора. Како се наводи у једној опсервацији, „геополитички посматрано, чинило се да је тек сада на светској сцени до краја у Макидеровом смислу, искристалисан сукоб између копнене (СССР) и поморске силе (САД). Овладавање евроазијским копном, односно спречавање доминације над њиме, били су принципијелни циљеви ова два геополитичка дива.”²³⁹ Иако је била јасна геополитичка природа овога сукоба, његове анализе из ракурса геополитике су изостале. Чак је у реалистичкој теорији међународних односа, у којој је геополитика много пута налазила савезника, завладао негативан став о геополитици. Новонастали однос према геополитици

²³⁸ Taylor P.: *Britain and Cold War*, Printer London, 1990, p. 29.

²³⁹ Вуковић Н.: *Логика империје*, op. cit. стр. 125.

лителици у науци о међународним односима најбоље одсликава већ поменути став водећег теоретичара међународних односа Ханса Моргентауа, који каже да је „геополитика псеудонаука.“²⁴⁰

Као што смо поменули, идеолошко-теоријска основа хладноратовског сукоба била је политика или стратегија обуздавања (*containment policy; strategy of containment*), коју је развио Џорџ Кенан. Он је свој почетни концепт, изложен у *Дујом шелејраму*, још додатно разрадио у чланку „Узроци совјетског понашања“ (*The Sources of Soviet Conduct*), који је објављен у часопису *Сиољни йослови* 1947. године. Он је подржао Труманову доктрину и њен геополитички оквир. Иако овај Кенанов чланак није класично геостратешко штиво, ускоро по објављивању постаје интелектуални темељ стратегије обуздавања СССР.²⁴¹ Према једној интерпретацији, „проширујући идеје које је развио у Дугом телеграму, Кенан је тврдио да је совјетски комунизам идеологија неприлагођене групе фанатика која је 1917. године дошла на власт и била вођена трајном несигурношћу што их је водило према уништавању свих противника и у држави, и ван државе.“²⁴² За Кенана су комунистичка опрезност и окретност „подстакнути лекцијама из руске историје, вековним мрачним биткама између номадских снага око комадића огромних неутврђених пустопољина. Овде су опрез и пажљивост, окретност и превара пожељне вредности, и њихова вредност проналази природно разумевање у руској или

²⁴⁰ Morgentau H.: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, op. cit., p. 153.

²⁴¹ Чланак „Узроци совјетског понашања“ Кенан је објавио под псеудонимом „Mr. X“, јер је већ тада био први директор водећег тела за планирање спољнополитичких акција САД, то јест Агенције за йолиитичко йланирање (*Policy Planning Staff*).

²⁴² Tuathail G., Dalby S., Routledge P.: *Увод у йеойолиитику*, op. cit. стр. 75.

оријенталној мисли.”²⁴³ Кенан са оваквим закључцима даје изразито поједностављену слику СССР, са циљем да совјетске комунисте прикаже као фанатике који имају предодређену потребу за експанзијом. Тако је СССР у Хладном рату увек представљан као природно експанзионистичка сила коју је потребно обуздати на њеним границама. Овако идеолошки поједностављена слика СССР, уз већа или мања одступања, била је присутна кроз читав Хладни рат. Глобални геополитички сукоб Лавијатана и Бехемота посматран је кроз идеолошко-теолошки приступ. Са СССР није могуће преговарати²⁴⁴, сматра Кенан, позивајући се на „политику чврстог обуздавања (задржавања) створену за супротстављање Русима са алтернативном противснагом у свакој тачки где би могли продирати према стабилном и мирољубивом свету”²⁴⁵. Овакав став је преузет као званична стратегија САД и њених савезника према СССР у првој фази Хладног рата. Стратегија се подударала са ранијим геополитичким и стратешким концепцијама Макиндера и Спајкмана. Кенан у својим радовима издваја пет главних војно-индустријских центара моћи: САД, Велику Британију, Јапан као маритимне силе, Немачку и СССР као копнене силе.²⁴⁶

Политику обуздавања чине три фундаментална принципа. Први принцип је онемогућавање, на било који начин, совјетске доминације над целином евроазијског копна. Други принцип је потреба успостављања глобалне равнотеже снага у свету. Трећи принцип је примена стратегије обуздавања у рубним областима Евроазије.

²⁴³ Kennan G.: *The Sources of Soviet Conduct* у *Увод у іеойолийіику*, op. cit. стр. 93.

²⁴⁴ Интересантно је да је овакве дубоко идеолошки непомирљиве ставове изнео један дипломата.

²⁴⁵ Kennan G.: *The Sources of Soviet Conduct* у *Увод у іеойолийіику*, op. cit. стр. 94.

²⁴⁶ Кенанова подела света неодољиво подсећа на Хаусхоферову поделу света на пан-регионе.

Први принцип политике обуздавања потпуно је у складу са Макиндеровим „геополитичким заветом” из 1904. године да се мора спречити „да највећи део великог континента може једног дана да се нађе под влашћу једног центра и како би могао да послужи као база за изградњу непобедиве поморске силе.”²⁴⁷ *Хариленд* се након Другог светског рата нашао под политичком контролом Москве, а у савезу са НР Кином формиран је највећи копнени геополитички ентитет свих времена – Сино-совјетски савез.²⁴⁸ Кенан констатује да је срж проблема у „спречавању сабирања војно-индустријског потенцијала целокупне евроазијске копнене масе под једну моћ, која прети острвским или поморским деловима глобуса.”²⁴⁹

Након завршетка Другог светског рата било је потребно реконструисати глобалну равнотежу снага у свету како не би дошло до потпуног дисбаланса у корист комунистичког блока, што је други фундаментални принцип политике обуздавања. Према Џону Гадису (*John Gaddis*), великом познаваоцу политике обуздавања, основа Кенанове стратегије била је „да се поново успостави равнотежа снага која је остала нестабилна након пораза Немачке и Јапана, и истовремене експанзије совјетског утицаја у Европи и Азији.”²⁵⁰ До нарушавања равнотеже, према геополитичком приступу, долази уколико би СССР као највећа копнена сила и његови савезници искористили неисцрпне ре-

²⁴⁷ Mackinder H.: *The Geographical pivot of History*, op. cit., p. 49.

²⁴⁸ Руско-кинески споразум, познат и као Сино-совјетски савез, потписан у Москви 14. фебруара 1950. године као уговор о тридесетогодишњем пријатељству и међусобној сарадњи, укључивао је заједничку одбрану у случају агресије на једну од земаља.

²⁴⁹ Kennan G.: *Realities of American Foreign Policy*, W.W. Norton & Company, New York, 1966, p. 65.

²⁵⁰ Gaddis J.: *Strategies of Containment: A critical Appraisal of Post War American National Policy*, Oxford University Press, New York, 1982, p. 19.

сурсе Евроазије за изградњу поморске флоте и тиме угрозили владавину поморских сила на светским морима и рубним делом Евроазије. Главна теза Макиндрове *харџленд теорије* јесте чување глобалне равнотеже снаге између силâ копно и мора, које су се најчистије дефинисале по геополитичком обрасцу након Другог светског рата.

Војни аспект стратегије обуздавања састојао се у формирању *зайречної љрсџена (containment ring)* око евроазијске копнене масе и у активној партиципацији у пружању отпора совјетском притиску на руб Евроазије. Наведени принцип се слагао са Макиндровом поделом света на велика географска подручја од којих је кључна област за контролу²⁵¹ над *харџлендом, унуџрашњи или марџинални љолумесеџ* или, како га је Спајкман назвао, *римленд*. Стратегија обуздавања у запречном прстену била је подударна и са Мехеновом *сџраџеџиџом анаконде*. У том правцу је ишла политичка, економска и војна помоћ државама које су биле изван совјетске зоне утицаја, а налазиле су се у зони од стратешког значаја за поморске силе.

Најважнији територијални циљеви СССР у првој фази Хладног рата били су у источној и централној Европи, у региону који је Макиндер назвао „тампон- зоном” (*middle tier of states*) између Немачке и Русије, углавном насељеном Словенима. Овај низ држава, који је раније раздвајао Словене од Германа, познат је и као „санитарни кордон” (*cordon sanitaire*) и потпуно је одговарао идеолошкој фразеологији Хладног рата, иако је ширу употребу добио након Првог светског рата, када су формиране независне државе на развалинама европских империја. У првој фази Хладног рата изгледало је да су се Макиндрова страховања обистинила, јер се источна Европа, као кључна стратешка област за контролу над целокупном Евроазијом, налазила у совјетској

²⁵¹ Хладноратовским речником речено „обуздавање“ *харџленда*.

интересној сфери. Подељена Европа постала је кључно бојиште стратегије обуздавања у првој фази Хладног рата, чији западни део САД политички, економски и војно подржавају у борби против могуће совјетске експанзије. Најбољи пример те подршке јесте ревитализација Западне Немачке Маршаловим планом.

Поред западног дела Европског полуострва, Кенан је 1948. начинио листу подручја која имају, у безбедносном смислу, витални значај за САД. Ту је сврстао следеће територије и нације: „Канада, Гренланд, Исланд, Скандинавија, британска острва, западна Европа, Иберијско полуострво, Мароко и западна обала Африке, земље Јужне Америке, земље Медитерана и Средњег истока, укључујући Иран, Јапан и Филипине.”²⁵² У процесу пружања активног отпора евентуалној совјетској експанзији у европском делу *зајречној њрсћена*, САД су 4. априла 1949. године формирале Северноатлантски пакт (*North Atlantic Treaty Organization – NATO*) као трансатлантску спону која је везивала западну Европу и Северну Америку, а у чијој основи се налазила концепција *аџланџске заједнице*, како ју је Макиндер 1924. године дефинисао у смислу да „западна Европа и Северна Америка конституишу у многим сврхама, јединствену заједницу нација. Ова чињеница је први пут откривена када су америчке и канадске армије прешле Атлантиски да се боре у Француској током Великог рата... У САД су најобилније падавине и најпродуктивнији угљени базени на истоку, али у Европи су на западу. Тако су запад Европе и исток Северне Америке једно другом природне допуне и брзо постају уравнотежене половине једне велике заједнице.”²⁵³

Макиндер је 1943. године увео и већ поменути геополитички

²⁵² Kennan G.: *The Sources of Soviet Conduct* у *Увог у њеоџолитџику*, op. cit. p. 30.

²⁵³ Mackinder H.: *The Nation of the Modern World: An Elementary Study in Geography and History After 1914*, George Philip, London, 1924, pp. 251-252.

појам – *средишњи океан (Midland Ocean)*, који се односио на Северни Атлантук, као и на зависна мора и речне басене. Геополитички концепт *средњеј океана* у стратешком смислу садржи три основна елемента, „мостобран у Француској, ушанчени аеродром у Британији и резерву обучене радне снаге, агрокултуре и индустрије у источном делу САД и Канаде”.²⁵⁴ Овим концептом из 1943. године Макиндер је антиципирао геополитички и стратешки темељ за касније формирани Северноатлантски пакт. Након формирања НАТО-а, који се тицао европске одбрамбене политике, било је потребно увезати *зайречни њрсћен* са новим савезништвима, како би читав *римленд* био јединствени фронт против совјетске експанзије, јер се на њему водила кључна хладноратовска борба за контролом над Евроазијом. Тако је на западу Евроазије пресудну улогу у супротстављању совјетском продору на запад Европе имао НАТО, на Блиском истоку сличну намену, мада ни близу толико значајну, имао је савез ЦЕНТО (*The Central Treaty Organization – CENTO*), у југоисточној Азији СЕАТО (*The Southeast Asia Treaty Organisation SEATO*), док су Аустралија и Нови Зеланд своје безбедносно савезништво са САД остварили преко АНЗУС (*The Australia, New Zealand, United States Security Treaty – ANZUS*). САД су захваљујући овим савезништвима²⁵⁵ на подручју евроазијског *римленда* успеле да обуздају СССР као водећу копнену силу и да јој не допусте да искористи стратешку предност контроле над *харћлендом*. У другој, каснијој фази Хладног рата, СССР је успевао да заобидје *зайречни њрсћен* и да директно или индиректно учествује у локалним ратовима у југоисточној Азији, на Блиском истоку, у Карипском базену, супсахарској Африци, али то у суштини

²⁵⁴ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, in: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit., p 204.

²⁵⁵ Ова фаза Хладног рата се често назива и фаза пактоманије.

није мењало његову геостратешку позицију. Совјетска држава је у овим подручјима у Трећем свету интервенисала насумично, селективно подржавајући неколико држава или прокомунистичких покрета, као рецимо Египат (неко време), Северну Кореју, Вијетнам и Кубу.

За ревалоризацију и реафирмацију класичних геополитичких концепата и категорија, попут *хартленда* и *римленда* у атомској ери, заслужан је Колин Греј, који је имао отворено позитиван став према Макинדרовој *хартленд теорији*. Греј сматра да се целокупни ривалитет две суперсиле „може окарактерисати као борба између хартленд суперсиле која је суштински затворена копном (*landlocked*) и суштински маритимно зависне (у безбедносној перспективи) острвске суперсиле, за контролу/ускраћивање контроле евроазијско-афричких римленда.”²⁵⁶ Греј у јеку Хладног рата пише врло утицајну књигу *Геополитика, нуклеарне ере: хартленд, римленд и технолошка револуција* из 1977. године, у којој даје традиционалну геополитичку концепцију, са следећим поставкама – „1. Контрола над светским острвом Евроазије – Африке уз помоћ једне силе, на дужи рок, значила би контролу над светом. 2. Копнена и поморска моћ сусрећу се/сударају на евроазијским-афричким римлендима и граничним морима. Контрола острвске моћи над рубним земљама и граничним морима није синоним са контролом над светским острвом, али она значи ускраћивање могуће глобалне хегемоније хартленд сили.”²⁵⁷ Побројани принципи јасно показују да је Макинדרово учење било „угаони камен” за све хладноратовске геополитичке концепције, па тако и за схватања Колина Греја, који је био један од ретких аутора који је то отворено признао.

²⁵⁶ Gray C.: *The Geopolitics of the Nuclear ERA: Heartland, Rimlands and Technological Revolution*, Crane, Russak & Company, New York, 1977, p. 14.

²⁵⁷ Ibidem, p. 15.

Посіхладнорайовски концепції геополитичкої ілурализма над йросіором Евроазије у аніло- америчкој сйрайешкој мисли

Колапс СССР оставио је САД као једину глобалну суперсилу. Био је то јединствен моменат у историји, након кога је свет ушао у „униполарну еру”. До оваког краја Хладног рата и дисолуције СССР долази у задњој деценији 20. века. Тешко је издвојити фактор који је био пресудан за победу САД и њених савезника над највећом копненом силом на свету, али се са сигурношћу може рећи да је стратегија обуздавања СССР била кључни метод спречавања хомогенизације Евроазије од стране једне силе или коалиције. Стратегија обуздавања је успела задржати СССР у копнено закључаној позицији, иако је СССР као копнена суперсила био у стратешки најповољнијој позицији. Међутим, СССР никада није у потпуности успео да непрегледне ресурсе Евроазије искористи за пројектовање своје моћи на океане. Евентуални „совјетски успех у овладавању евроазијским копном значио би паритет у поморској моћи, јер би обе суперсиле имале подједнак приступ океанима и стога способност да ускрате једна другој слободу трансконтиненталног саобраћања.”²⁵⁸

Пред сам крај Хладног рата, Колин Греј изјављује да се „стратегије могу разликовати, али принципијелни циљ политике националне безбедности САД треба да буде спречавање Совјетског Савеза да постигне делотворну хегемонију над Евроазијом.”²⁵⁹ Овај став је био (ин)директан ехо Макиндерове геополитичке замисли, изречене на размеђу 19. и 20. века. Макиндерова концепција о геостратешкој важности *свејској осйрва* за глобалну

²⁵⁸ Вуковић Н.: *Лоїика имйерије*, оп. cit. стр. 149–150.

²⁵⁹ Gray C.: *The Geopolitics of Super Power*, University Press of Kentucky, Lexington, 1988, p. 115.

доминацију била је потврђена у теорији и политичкој пракси Хенрија Кисинџера. Он је специфична личност америчке и светске политике, која је досегла значајне положаје у америчкој администрацији, као саветник за националну безбедност и државни секретар за време мандата председника Ричарда Никсона (*Richard Nixon*) и Џералда Форда (*Gerald Ford*). Кисинџер је био велики поборник политике која би спречила појаву евроазијског хегемона, и непрестано је радио на одржавању баланса на глобалном и регионалном нивоу, а све у духу реалполитике, чијих се принципа доследно придржавао.

Кисинџер је након Хладног рата написао књигу врло провокативног назива *Да ли је Америци њошредна спољна њолиџика* (*Does America Need a Foreign Policy*), где је отворено упозорио да би „непријатељски азијски блок удружујући најбројније нације света и огромне ресурсе са неким од најмарљивијих народа, био несагласан са америчким националним интересом. Због тога Америка мора да задржи присуство у Азији, и њен геополитички циљ мора остати спречавање азијског срастања у ненаклоњени блок (што се највероватније може десити под туторством једне од њених главних сила). Амерички однос према Азији је стога упоредив са односом Велике Британије према европском континенту током четири века.”²⁶⁰ Такође је интересантна Кисинџерова геостратешка анализа у његовом најпознатијем делу *Дипломаџија* (*Diplomacy*), где он сматра да свака доминација у Евроазији представља „стратешку опасност за Америку, пошто би то могло да је угрози у економском, а на крају и у војном погледу. Могућност такве претње би се морала отклонити, чак и ако би доминантна сила била благонаклона, зато што би у случају да се њене намере икада промене, способност Америке

²⁶⁰ Кисинџер Х.: *Да ли је Америци њошредна спољна њолиџика*, Београдско машинско-графичко предузеће, Београд, 2003, стр. 121.

за организовање ефикасног отпора и утицање на развој догађаја била озбиљно умањена.”²⁶¹ Кисинџер је ову анализу – препоруку написао 1994. године, и та препорука је сасвим у духу Макин-дерове концепције, изложене пре 90 година у тзв. осовинском чланку.

Међутим, ако би требало да се издвоји аутор који је у савременој англо-америчкој геополитичкој и стратешкој мисли у највећој мери рехабилитовао класични геополитички приступ, а чији је концепт најсличнији геополитичком учењу Хелфорда Макиндера, онда би то свакако био Збигњев Бжежински. Збигњев Бжежински је једна од „икона” Хладног рата и америчке политике обуздавања, посебно у завршној фази хладноратовског сукоба, јер је, слично Кисинџеру, своје геополитичке замисли покушавао да спроведе у пракси као саветник председника САД за националну безбедност од 1977. до 1981. године.²⁶² Бжежински је написао неколико значајних књига за време Хладног рата, које су биле познате по стратешком приступу. Ипак, он је своје најпознатије дело, књигу *Велика шаховска табла* (*The Grand Chessboard*), написао након Хладног рата. Ова се књига одликује нескривеним геополитичким и геостратешким приступом, и чак би се могло рећи да је написана у духу највећих класичних геополитичких анализа с почетка 20. века.

Бжежински улогу Евроазије у светској политици на прагу 21. века недвосмислено посматра кроз *харџленд теорију*, сматрајући је за „[...] шаховску таблу на којој се наставља вођење битке за светски примат.”²⁶³

У анализи глобалног значаја евроазијске шаховске табле, Бжежински се осврће и на геополитичку димензију хладнора-

²⁶¹ Кисинџер Х.: *Дипломација*, Голден маркетинг, Загреб, 2000, стр. 764.

²⁶² У администрацији председника Џимија Картера.

²⁶³ Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, *op. cit.* стр.7.

товског сукоба када каже да је „у извесном виду, сукоб између Сједињених Држава и Совјетског савеза представљао остварење најдражих теорија геополитичара: водио се између водеће светске поморске силе, која је била доминантна на Атлантику и на Пацифику, и водеће светске копнене силе која је заузимала простор у срцу Евроазије (кинеско–совјетски блок обухватао је простор који неодољиво подсећа на простор Монголског царства). Геополитичка димензија није могла бити јаснија: Северна Америка против Евроазије, а свет се добијао као награда. Победник би истински доминирао читавим светом.”²⁶⁴ Бжежински је овом изјавом након Хладног рата потврдио геополитичку природу хладноратовског сукоба, која се упорно избегавала и маскирала идеолошком димензијом.

Бжежински спроводи анализу ресурса евроазијске моћи, указујући на опасност која прети ако тим потенцијалом управља супарник. По његовом мишљењу, „Евроазија је и простор где се налази већина политички продорних и динамичких држава на свету. После Сједињених Држава, следећих шест највећих светских економија и следећих шест највећих потрошача војне опреме налази се у Евроазији. Све познате нуклеарне силе, изузев једне, и све прикривене, изузев једне, налазе се у Евроазији. Сви потенцијални и/или економски такмаци који би могли да доведу у питање амерички примат су из Евроазије.”²⁶⁵ Присетићемо се да је Макиндер у својим радовима константно инсистирао на ресурсном потенцијалу Евроазије, указујући на то да је то простор „богат природним ресурсима, дрвеном грађом, воденим потенцијалом и минералима који су скоро нетакнути.”²⁶⁶

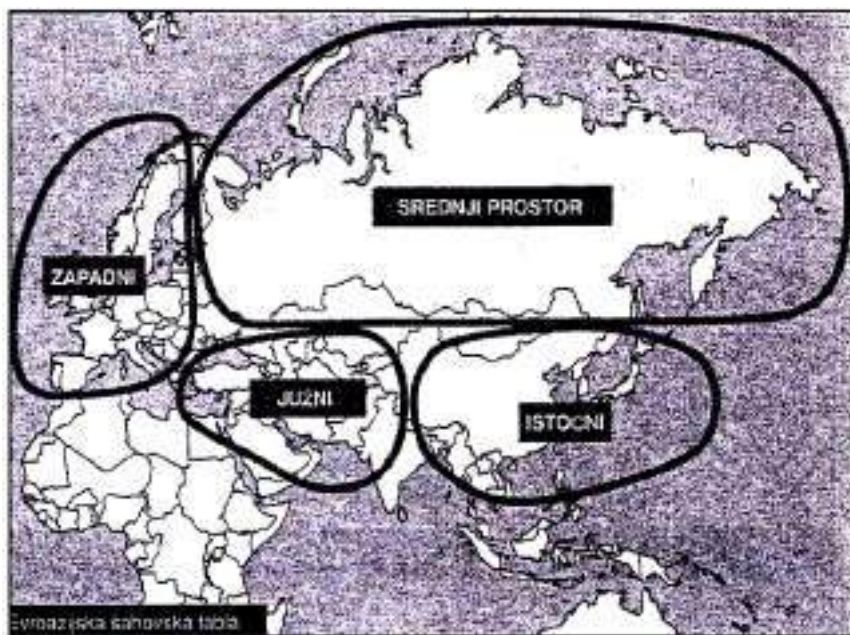
²⁶⁴ Ibidem, стр. 11.

²⁶⁵ Ibidem, стр. 11.

²⁶⁶ Mackinder H.: *The Round the World and the Winning of the Peace*, y: (Additional papers), *Democratic Ideals and Reality*, op. cit. p 199.

На срећу, сматра Бжежински, Евроазија је сувише велика да би била политички јединствена. Стратешки изазов за САД настао би ако би се све евроазијске силе сјединиле у неку коалицију, јер „кумулативно евроазијска моћ увелико превазилази америчку.”²⁶⁷ Зато Евроазија и остаје, према Бжежинском, шаховска табла на којој се води борба за светски примат.

Бжежински, слично Макиндеру, прави мапу за евроазијску геостратешку игру, делећи Евроазију на неколико географских целина (видети карту 10).

Карта 10 – Евроазијска шаховска табла

Карта преузета из Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, op. cit. стр. 37.

Бжежински започиње мапирање овог мегаконтинента тако што каже да „ова огромна чудно обликована шаховска табла

²⁶⁷ Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, op. cit. стр. 36.

– која се протеже од Лисабона до Владивостока – представља простор за игру.”²⁶⁸ Затим, он дели Евроазију на четири простора (региона), у којима се налазе главни стратешки играчи различите количине моћи на западу, истоку, у центру и на југу шаховске табле.²⁶⁹ Западни простор је територија где је америчка моћ најприсутнија и најутицајнија, и он се подудара са постхладноратовском Европом. Источни простор је најгушће насељен део евроазијске шаховске табле „а ту је седиште све моћнијег и независнијег играча.”²⁷⁰ Средњи регион, како Бжежински назива *харџленд*, смештен је „између западне и источне периферије”²⁷¹ и то је простор који је ретко насељен, организационо исцепкан и политички флуидан, који је раније заузимао главни хладноратовски ривал Америке СССР, а данас Руска Федерација. На југу ове стратешке мапе налази се анархични јужни простор, који се у потпуности поклапа са Макиндеровом „зоном пет мора”, а који има посебан значај и за западне и за источне евроазијске земље, јер је енергетски богат регион. Јужни простор је густо насељена област. У овако дефинисаном простору Бжежински прави два сценарија за будућу геостратешку игру, чији је превасходни циљ премоћ на целокупном тлу Евроазије. Први сценарио би значао америчку доминацију, али само „уколико би се средњи простор могао више приближити развојној орбити запада (где претеже Америка), уколико јужни регион не би потпао под доминацију само једне силе и уколико се исток не би ујединио на начин који би захтевао изbacивање Америке из његових поморских база.”²⁷²

²⁶⁸ Ibidem, стр. 37.

²⁶⁹ Ibidem, стр. 36.

²⁷⁰ Ibidem, стр. 36.

²⁷¹ Ibidem, стр. 36.

²⁷² Ibidem, стр. 37.

Други сценарио искључује први и подразумевао би да средњи регион одбаци запад и постане јединствени ентитет и/или успе да подведе под контролу југ или да формира савез са великим источним играчем, што би драматично угрозило „амерички примат у Евроазији. Исто би се десило и уколико би се на неки начин ујединила два источна играча. Коначно, било какво избацивање Америке од стране западних партнера из њеног седишта на западној периферији значило би аутоматски крај америчког учешћа у игри на евроазијској шаховској табли, иако би то вероватно значило и евентуално потчињавање западне периферије оживљеном играчу са средњег простора.”²⁷³ Из ова два геостратешка сценарија Бжежински изводи закључак да, иако је обим америчке хегемоније велик, његова је стратешка дубина мала и да „сама величина и разноликост Евроазије, као и моћ појединих држава, ограничава дубину америчког утицаја и опсег контроле над током догађаја.”²⁷⁴ Међутим, Бжежински у својој анализи наводи да свака од евроазијских сила пати од неких крупних недостатака да би била евроазијски хегемон. Зато је коалиција појединих држава које су лидери у својим регионима једини озбиљан кандидат за хегемонизацију Евроазије. По Бжежинском, најопаснија је могућа велика коалиција између Русије, Кине и Ирана, која би била савез који је ујединила заједничка мука. Ова коалиција, иако слична Сино-совјетском блоку, била би предвођена Кином, с обзиром на њену економску и демографску снагу. Оваква могућност се мора спречити без обзира колико она била далека и невероватна.

Бжежински у својој анализи наводи да је једини начин да би се спречила евроазијска хегемонизација (доминација) држање овог мегаконтинента у стању политичке размрвљености. Ту стратешку

²⁷³ Ibidem, стр. 37.

²⁷⁴ Ibidem, стр. 37.

фрагментацију Евроазије Бжежински назива *геополитички илу- рализам*. Према овој концепцији, држање евроазијске територије у раздробљеном стању треба да обезбеди да ниједна појединачна сила или коалиција не контролише овај геополитички простор.

САД су након Хладног рата оствариле пуни међународни примат тако што је њихова моћ директно раздељена на три периферије евроазијског континента, сматра Бжежински. Ако ово запажање Бжежинског преведемо у Макиндерову фразеологију, добијамо једначину у којој је водећа поморска сила остварила доминацију у Евроазији контролишући *унутрашњи или марџи- нални полумесец*.

Сједињене Државе, према Бжежинском, за остварење својих геостратешких циљева у Евроазији треба да предузму два неопходна корака:

- „прво, треба идентификовати геостратешки динамичне евроазијске државе које би имале снаге да изазову потенцијално значајан помак у међународној дистрибуцији моћи и открити кључне спољне циљеве њихових респективних политичких елита и могуће последице њиховог покушаја да их постигну; и треба тачно утврдити које су то геополитички критичне евроазијске државе чији положај и/или постојање има каталитичке последице на активније геостратешке играче или на регионалне услове;
- Друго, САД треба да формулишу посебну политику која би створила противтежу, кооптирала и/или контролисала сада поменуте државе, и тако сачувала и унапређивала своје виталне интересе, као и да поставе далеко обухватнију геостратегију, која на глобалном нивоу успоставља међусобну повезаност специфичнијих америчких политика.”²⁷⁵

²⁷⁵ Ibidem, стр. 41.

Бжежински затим наводи државе које на стратешкој карти Евроазије имају велики значај за САД, делећи их у две групе: геостратешке играче и геополитичке стожере. У геостратешке играче Бжежински сврстава Француску, Немачку, Русију, Кину и Индију, а међу геополитичке стожере Україну, Азербејџан, Јужну Кореју, Турску и Иран. Све побројане државе као геостратешки играчи и као геополитички стожери налазе се у Макинџеровој зони *унуїрашњеї или марїиналної йолумесеца*, који је по његовој *харїленд йеорији* бојиште за евроазијску доминацију.

У својим закључним разматрањима Бжежински наводи који су то амерички интереси у Евроазији у краткорочном, средњорочном и дугорочном периоду. Краткорочно, према Бжежинском, „амерички интерес је да се учврсти и перпетуира преовлађујући плурализам на евроазијској мапи. То захтева маневрисање и манипулисање како би се спречила појава непријатељске коалиције која би могла чак тежити томе да доведе у питање амерички примат, да и не помињем удаљену могућност да нека засебна држава почне тежити томе. На средњи рок, током претходне фазе мора се постепено стављати све већи нагласак на привлачење веома важних али и у стратегију уклопљених партнера који би могли, подстакнути америчким вођством, потпомоћи стварању кооперативнијег трансевроазијског безбедносног система. Евентуално, на много дужи рок, претходна перспектива би се могла уклопити у глобалнији систем истински заједничке политичке одговорности.”²⁷⁶ Бжежински затим наглашава да је непосредни задатак америчке геостратегије „у томе да ниједна држава или комбинација држава не достигне онај капацитет којим би се могла истиснути Америка из Евроазије и знатно умањити њена одлучујућа арбитрарна улога.”²⁷⁷

²⁷⁶ Ibidem, стр. 184–185.

²⁷⁷ Ibidem, стр. 185.

Бжежински експлицитно спомиње Макиндера само једном на почетку своје књиге, додуше као једног од најистакнутијих геополитичара који је започео расправу о евроазијској доминацији, која је предуслов за светски примат. Концепцијска блискост између ова два англо-америчка геополитичара је недвосмислена, иако њихове концепције дели скоро више деценија (скоро читав век). Макиндер је почетком 20. века профетски одредио примарни циљ англосаксонске геостратегије кроз спречавање доминације појединачне силе или коалиције над евроазијском копненом масом. Бжежински је ову Макиндерову концепцију ставио у савремени контекст постхладноратовског света, у којем су САД као највећа поморска сила тријумфовале над копненом суперсилом коју је представљао СССР. Бжежински у свом раду такође означава врло сличне географске регионе који су пресудни у евроазијској стратешкој игри, користећи само другачију фразеологију. Посебно је интересантно његово анализирање простора који је настао распадом СССР, а који се поклапа са Макиндеровим *харџлендом*. Бжежински сматра да је „крајем 1991. године распад територијално највеће државе на свету створио *црну рују* у самом средишту Евроазије. Изгледало је као кад би геополитички *осовинска земља* изненадно нестала са карте света.”²⁷⁸

Он затим признаје да „ова нова и замршена геополитичка ситуација представља највећи изазов за Америку”²⁷⁹, тако да је дугорочни амерички задатак онемогућити обнављање руске евроазијске империје која би могла спречити остварење америчког примата у Евроазији. Потпуно исти геостратешки задатак је 1904. године поставио Хелфорд Макиндер, с том разликом да је руска евроазијска империја била супротстављена британ-

²⁷⁸ Ibidem, стр. 85.

²⁷⁹ Ibidem, стр. 85.

ским империјалним циљевима у Евроазији. Бжежински у својим стратешким калкулацијама Европи додељује улогу демократског мостобрана, који је природни савезник Америке. Овакав став неодољиво подсећа на Макиндерову замисао о амфибијском тројству изнетом у његовом чланку „Савршени свет и победа мира”, где он развија концепцију стратешког мостобрана поморских сила у Француској након Другог светског рата. Бжежински је простор америчког мостобрана у Евроазији проширио на уједињену Европу након Хладног рата, која има задатак да постане снажнија одскачна даска за пројекцију америчких интереса на целокупну Евроазију.

Из свега наведеног можемо закључити да од Макиндера до Бжежинског англо-америчка геополитичка и стратешка мисао константно поставља један те исти примарни (витални) задатак – сузбијање појаве хегемона у Евроазији. У томе и јесте величина Макиндерове замисли, која је, упркос промени глобалних политичких, економских и војних услова, и даље остала једнако релевантна.

Харџленд као ѡпростор нових геополитичких изазова на ѡочешћу 21. века

Распад СССР је изазвао велику геополитичку трансформацију на читавом простору Евроазије. Контролу над *харџлендом* у највећој мери задржала је новонастала Руска Федерација. Иако „редукованих државних граница, суочена са озбиљном економском и социјалном кризом, те оружаном сепаратистичком побуном на Кавказу, руска држава је била у веома тешкој ситуацији. Али, Русија је ипак преживела ову историјску дра-

му, коју историчари са правом називају ново смутно време”.²⁸⁰ Међутим, јужни сегмент *хариленда* нашао се под контролом туцета самосталних етничких држава, насталих од бивших совјетских република. Овај део *хариленда* на почетку 21. века добија огроман геополитички значај у геостратешком надметању за доминацију над целокупном Евроазијом.

Јужни сегмент *хариленда* се у литератури најчешће назива каспијско подручје. Тај израз има знатно већи обим од оног који нам сугерише његова физичко-географска одредница. Каспијско подручје подразумева збирни геополитички појам, који обухвата три географске области: Каспијско море са обалом, простор Кавказа и централну Азију. Збигњев Бжежински, алудирајући на могуће међуетничке сукобе на том подручју, овај регион назива *евроазијски Балкан* (видети карту 11). Бжежински сматра да „у Европи реч Балкан призива слике етничких конфликта и ривалстава између регионалних великих сила. Евроазија има такође свој Балкан, али евроазијски Балкан је много пространiji, насељенији и религиозно и етнички хетерогенији.”²⁸¹

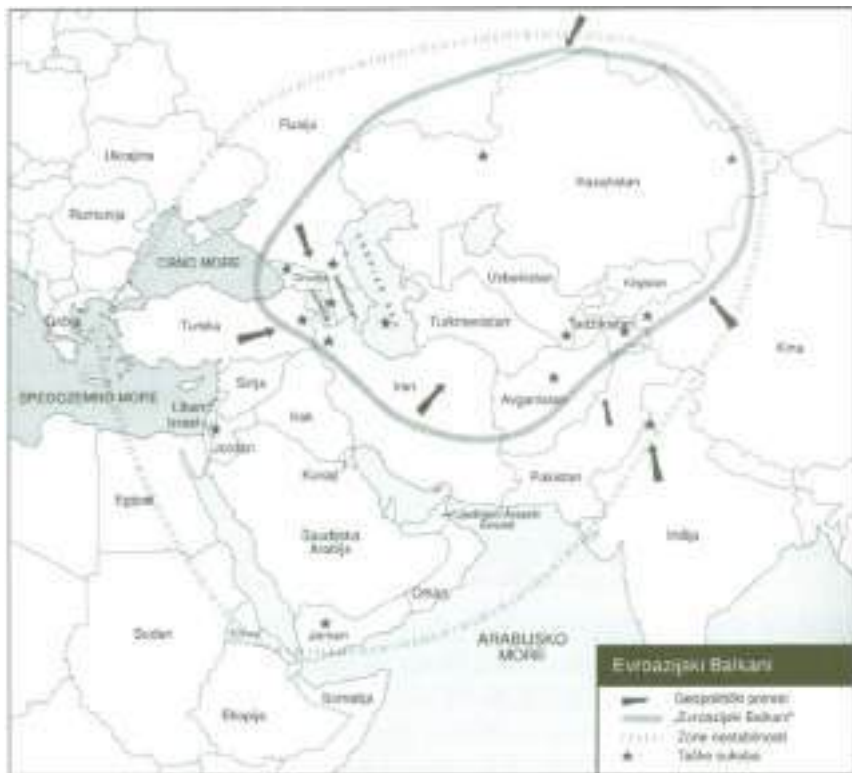
Каспијско подручје или евроазијски Балкан обухвата девет земаља насталих на развалинама совјетске империје. То су Казахстан, Киргистан, Таџикистан, Узбекистан и Туркменистан у средњој Азији, као и Азербејџан, Јерменија и Грузија на Кавказу. Овим бившим совјетским републикама може се додати још и Авганистан. Бжежински истиче да је заједничка карактеристика за читаво ово подручје након распада СССР „вакуум моћи”, као и на традиционалном Балкану, где су политички ентитети нестабилни и где локалне силе траже посредовање моћних суседа

²⁸⁰ Будимир Ж.: *Макиндеров теоретички поредок и евроазијска интеграција*, Зборник радова Србија и евроазијски теоретички просјор, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 100.

²⁸¹ Ibidem, стр. 117.

како би оствариле доминацију над регионом.

Посматрано у класичном геополитичком смислу, након распада СССР простор *харџленда* је подељен између старог и нових „станара”. Русија, као прва земља *харџленда*, и даље контролише највећи и најважнији део ове стратешке области, док је јужни део (каспијско подручје) подељен између новонасталих држава.

Карта 11 – Евроазијски Балкан и вектори геополитичког притиска према
Збигњеву Бжежинском

Карта преузета из Бжежински З.: *Велика шаховска игра*, op. cit. стр. 118.

Кавкаски део каспијског подручја имао је доминантно гранични значај кроз историју – када је утицај поморских сила и њихових савезника у *римленду* јачао, Кавказ је био тврђава усмерена ка одбрани наспрам јужних руских степа. Када би дошло до промене у односу снага копна и мора, Кавказ је постајао „караула” кроз коју се одвијао поход из срца Евроазије. С друге стране, средњоазијска степа је била маневарски простор са карактеристикама тампон- зоне. За Русију је територија средње Азије представљала и представља повољну позицију за одбрану дубине евроазијског копна од поморских сила, које се са мора, кроз *римленд* (*унуџраишњи џолумесеи*), пробијају ка језгру копна. За поморске силе, подручје средње Азије имало је дефанзивно-офанзивну улогу, која је била најприсутнија за време Хладног рата кроз *џолиџику обуздавања*.

Средњоазијски плато био је посебно значајан у време трајања једне дуге партије стратешког надметања између Русије и Велике Британије кроз цели 19. век. Ово стратешко надметање је у историји означено као *велика иџра* (*The Great Game*). Британска империја је у само средиште свог царства сместила индијски потконтинент јер јој је било битно да контролише велики лук који се протеже од Средоземља до Пацифика, али и *северни балкон* (Турску, Иран, Авганистан). С друге стране, Русија је као копнена империја желела да раздије своју „углављеност” и да поседује приступ топлим морима. Руски геополитички напори су се огледали у вишедимензионалним покушајима пробоја према Црном мору, Персијском заливу, Индијском и Тихом океану. Сукоб између царства копна и царства мора одвијао се у зонама где је њихов утицај био неизвестан и које су називане зонама *империјалној вакуума*. Русија је у периоду трајања *велике иџре* у свом продору у средњу Азију била руковођена намером да ослаби утицај Британије и осујети стварање блока азијских

држава под покровитељством Британаца, усмерених против њеног царства. Насупрот Русији, Британци су у својој јурњави за територијом у средњој Азији покушавали да од Авганистана и Ирана направе тампон-зону, којом би штитили индијски потконтинент од руског утицаја. У том контексту треба сагледавати и напоре Британаца да у више наврата покушају да освоје Авганистан. У Првом англо-авганистанском рату 1842. године британска експедиција је, након почетних успеха, била поражена. С друге стране, Берлински конгрес 1878. године зауставља даљи руски продор у средњу Азију, док истовремено започиње Други англо-авганистански рат 1878–1880. године. Руси су империјални марш у средњој Азији коначно завршили 1884. године, када Русија завршава са освајањем Туркменистана, након чега долази до коначног разграничења између Русије и Велике Британије дуж авганистанско-туркестанске границе. Ово је и задње поглавље *велике иџре* у средњој Азији, након чега обе империје улазе у Први светски рат на истој страни.

Први светски рат и Октобарска револуција (грађански рат) не мењају позиције Совјета (Русије) у средњој Азији, иако је било покушаја да се створи средњоазијска муслиманска држава уз помоћ Британаца, које је Црвена армија осујетила.

Стратешке позиције у средњој Азији остају непромењене и између два светска рата и након Другог светског рата, те до „искакања” долази тек започињањем совјетске кампање у Авганистану у последњој фази Хладног рата. Совјетско-авганистански рат од 1979. до 1989. године био је последњи покушај евроазијске копнене империје да пробије своју геополитичку „углављеност”. Ова кампања се завршила совјетским повлачењем (поразом), које је убрзало и коначни слом СССР. Овај локални рат је посебно значајан јер је он пролог за ново поглавље геополитичког надметања у каспијском подручју, које

англо-амерички аутори називају нова велика иџра (*The New Great Game*). Водећи политиколог америчке РЕНД (RAND) корпорације Грејм Фулер (*Graham Fuller*) сматра да након распада СССР „каспијско подручје, тај опскурни регион света, постаје предмет главних вести, сусрета на највишим нивоима и форума, што је до пре неколико година било незамисливо.”²⁸² Док се велика иџра одвијала између две велике силе, копнене царске Русије и поморске Велике Британије, театар те стратешке игре била је претежно „ничија земља” преддржавних творевина у средњој Азији, које су биле под племенским уређењем. Локалне силе, као што су Отоманско и Персијско царство, биле су на „болесничкој постељи”, тако да је њихово држање у великој иџри било пасивно и без значајнијег утицаја.

Нова велика иџра доноси много нових момента, али се главни актери нису суштински променили, у смислу ривалства између поморске и копнене силе. Сада су то Руска Федерација као наследница царске Русије (копнена сила) и САД као наследница Велике Британије (поморска сила). Различитост између старе и нове велике иџре открива се у неколико димензија, од којих је најважнија она геополитичка. Значај каспијског подручја у 19. веку је био претежно геостратешки, а руска и британска империја су једна другој војно парирале у функцији просторне доминације. Доминирати у овом граничном региону значило је заштити своје територије и империјалне интересе. Савремени геополитички значај каспијског подручја огледа се, осим у геостратегији, и у геоекономији, захваљујући богатству енергетских ресурса овог региона. Бжежински ту чињеницу узима као главну разлику између традиционалног и евроазијског Балкана, који је далеко важнији у економском смислу због огромних концентрација природног гаса и нафтних резерви.

²⁸² Fuller G.: *New Great Game*, Caspian Crossroads Magazine, March 1996, p. 14.

Развијене индустријске земље трагају за налазиштима ван Блиског истока, како развој њихове привреде не би зависио од снабдевања са само једног турбулентног подручја. Налазишта у каспијском подручју и њихов значај потврђују процене Америчког одељења за енергију, које предвиђају да ће се светска потреба за енергентима до 2015. године повећати за 60 одсто више него крајем претходног миленијума.²⁸³ Према до сада откривеним налазиштима нафте, у каспијском подручју се налази још 40 милијарди барела сирове нафте, што је знатно више него резерве у Северном мору и Мексичком заливу. Стручњаци сматрају да је највећи део нафтних налазишта у овом региону неистражен, тако да процене могућих резерви варирају и често се спомињу у вредности до 300 милијарди барела. Чак и ако наведене процене буду тачне, резерве нафте у каспијском подручју се ипак не могу мерити са 600 милијарди потврђених резерви „црног злата” на Блиском истоку, где се налази око 60 одсто познате светске нафте. Међутим, привредни раст азијских држава већ је произвео огромни притисак глобалних размера за истраживање и експлоатацију нових извора енергије. Стратешка контрола над каспијским енергетским резервоаром, и поред директне економске користи за оног ко је поседује, има и индиректни значај за развој најдинамичнијих привреда у зони Макиндеровог *унуїрашињеї полумесеца (римленда)*. Ту се, пре свега, мисли на ЕУ, Индију, Кину и Јапан, који сем резерви угља не располажу другим енергетским потенцијалом.

Новонастале државе у каспијском подручју болују од сличних болести које се тичу закаснеле изградње националне државе на темељима проишлим из племенских заједница, а у оквиру арбитарно повучених граница од стране совјетске власти. Само три државе на Кавказу, то јест Грузија, Јерменија и Азербејџан

²⁸³ Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, *op. cit.* стр. 118.

засноване су на стварним историјским нацијама. Резултат таквог стања јесу свепрожимајући национализми и стално присутне могућности спољашњих и унутрашњих сукоба. Збигњев Бжежински издваја три државе каспијског подручја по њиховом геополитичком значају: Азербејџан, Казахстан и Узбекистан. Према његовој геополитичкој концепцији, Азербејџан његова локација чини геополитичким стожером, односно „то је земља која се може описати као ’запушач’ који контролише приступ у ’боцу’, која садржи богатство базена Каспијског мора и средње Азије.”²⁸⁴ Азербејџан је туркофонска земља преко које теку нафтоводи према етнички блиској Турској и преко кога се жели смањити руски енергетски монопол у Европи. Међутим, Азербејџан је геостратешки рањив од Русије на северу и Ирана на југу, тако да је ова земља постала пример комбинованог геополитичког притиска поморских и копнених сила и њихових савезника. Казахстан је, према Бжежинском, штит пет независних средњоазијских држава од руског утицаја, јер се он сам граничи са Русијом, док је „Узбекистан душа буђења различитих нација у региону.”²⁸⁵ Остале три средњоазијске државе – Киргистан, Таџикистан и Туркменистан – немају самосталнију улогу у региону. Њихова геополитичка оријентација зависи од тога ко ће стварно доминирати овим регионом.

Од регионалних сила које имају геополитичке претензије на Каспијском подручју, треба споменути Турску, Иран и Кину. Утицај Турске се заснива на њеној етничко-културној блискости са народима Кавказа и средње Азије. Такође, Турска је главни савезник САД²⁸⁶ на каспијском подручју, „настављајући вишеве-

²⁸⁴ Ibidem, стр. 122.

²⁸⁵ Ibidem, стр. 123.

²⁸⁶ Турска данас игра самосталну геополитичку игру, тако да, иако чланица НАТО-а, гради стратешке односе са Руском Федерацијом.

ковну политику спречавања руске експанзије ка топлим морима. Историјски гледано, Турска је покровитељство Велике Британије из 19. века заменила америчким још половином претходног столећа.²⁸⁷ Турска себе у овом региону види као ментора туркофонских држава и улаже велике напоре да оствари политички утицај у складу са крилатицом некадашњег турског председника Тургута Озала (*Turgut Özal*) „од Јадрана до кинеског зида”. Пошто је турски утицај компатибилан са америчким, САД јачају и турски утицај у региону. Иран, иако муслиманска земља, нема такав цивилизацијски утицај у каспијском региону, пре свега зато што су муслимани у овом региону сунити туранског порекла, сем Азера и Таџика, који су шиити, али исто туранског порекла. Зато је главни смер иранске спољне политике „тихо савезништво” са Русијом.²⁸⁸

Кина у овом региону води прагматичну реалполитику, стидљиво промовишући своје интересе, додуше још увек уважавајући руски интерес у њему. Уважавање руског „блиског суседства” од стране Кине је посебно значајно ако се узме у обзир стална претња муслиманског сепаратизма у њеној западној провинцији Синђијангу, који се потхрањује исламским фундаментализмом из новонасталих држава у средњој Азији. Истовремено, Кина покушава да развија добросуседске односе са новонасталим државама, где је заинтересована за изградњу нафтовода, како би се њена привредна „жеђ” за енергентима утажила из више праваца и на тај начин умањила њена енергетска зависност од Русије.

Победа САД у Хладном рату отворила је овај регион као никад у историји поморским силама. Борба за утицај у овоме региону за САД има вишеструки значај. САД покушавају да се

²⁸⁷ Гајић С: *Нова Велика Ира*, НСПМ, Београд 2009, стр. 154.

²⁸⁸ Данас је Иран најважнији геостратешки партнер Руске Федерације на Блиском истоку.

трајно „усидре” у дубину евроазијске континенталне масе како би се остварила основа за „ширење у клин”, чиме би се трајно раздвојиле главне евроазијске регије, а њене силе спречиле да развију процесе континенталне интеграције (саобраћајне, привредне, војно-политичке), супротстављене садашњој суперсили.²⁸⁹ Позиционирање у овом региону дало би поморској суперсили стратешку предност у наступању у свим правцима где би се могао појавити озбиљан конкурент глобалној доминацији. Главни амерички ривали у азијској зони *римленда* – Иран и Кина – нашли би се у полуокружењу, док би амерички савезник и индијски такмац Пакистан добио стратешку дубину. Контрола над енергетским залихама у овоме подручју омогућила би Америци алтернативу њеној енергетској зависности од Блиског истока, као и задржавање англо-америчког примата на тржишту енергената.

Прва фаза уласка САД и њених савезника у каспијско подручје након Хладног рата обележена је капиталним улагањем у енергетски сектор. Започиње изградња нових нафтовода и гасовода, којим би се заобишле руске енергетске маршруте. Том је изградњом покушано да се трајно смањи економска и политичка зависност новонасталих држава од Русије и обезбеде линије снабдевања енергентима, које неће бити под контролом Москве. Истовремено се покушао створити геостратешки ланац туранских држава под покровитељством Турске, од Босфора до кинеских пустиња, а на бази етнокултурне блискости. Ова фаза америчког позиционирања на Кавказу и у средњој Азији траје до терористичких напада на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године, након чега долази до војне офанзиве САД у овом региону. У овој фази „Американци су хтели да обезбеде трајан утицај у подручју и надокнаде све тактичке пропусте из прве де-

²⁸⁹ Гајић С.: *Нова Велика Иира*, *op. cit.* стр. 173.

ценије овог геополитичког надметања.”²⁹⁰ Сада више нико није имао морално право да нешто приговори Американцима, који су овај тренутак искористили и за геополитичко обликовање средње Азије. Након отпочињања војне кампање у Авганистану против осумњичених за терористичке акте, владе Узбекистана, Таџикистана, а касније и Киргистана, понудиле су своју територију америчким трупам. Преко ноћи се променила безбедносна архитектура у региону, чак је и Русија пружила пуну подршку САД у борби против тероризма. Новонастале државе које су на почетку америчке офанзиве у средњој Азији пружиле безрезервну подршку САД данас су знатно суздржаније, нарочито после таласа „обојених револуција”, који је „запљуснуо” и постсовјетски простор. Неуспех „обојених револуција” у средњој Азији довео је до поновног враћања овога региона у руску геополитичку орбиту.

Примарни геостратешки циљ англо-америчке стратегије у првим декадама 21. века остаје одржавање геополитичког плурализма у каспијском подручју, где ниједна појединачна сила или коалиција не контролише овај простор.

Након распада совјетске државе и драматичне геополитичке трансформације, руска држава је сведена у границе са средине 17. века, без јасно дефинисаних националних интереса, у потпуној геостратешкој дефанзиви, и без јасних ставова према бившим совјетским републикама које су постале независне државе. Однос према „меком трбуху” *харџленда* савремена руска држава у првим годинама свога постојања није озбиљно дефинисала, могло би се рећи да је чак била и незаинтересована за овај регион. Москва је на неки начин покушала да задржи под својом контролом новонастале државе кроз Заједницу независних држава (ЗНД), која је обухватала бивше републике

²⁹⁰ Ibidem, стр. 181.

Совјетског Савеза. То је више био очајнички него стратешки потез, са циљем да се не дозволи распад испреплетене привредне структуре и да се задржи нека врста војног присуства у тим подручјима. Реинтеграција бивших република, посебно у првим годинама савремене руске државе, заснивала се на словенској етнокултурној сродности, тако да је тај процес поновног обједињавања највише био усмерен према Украјини и Белорусији. Однос према Каспијском подручју у првим годинама самосталности манифестовао се кроз умерени изолационизам и одсуство било какве стратешке замисли. До заокрета према каспијском подручју, које је означено као „блиско суседство”, долази након постављења Јевгенија Примакова (*Евгѐний Примако́в*) на место шефа владе. Западни аутори овај период/концепт руске спољне политике називају Примаковљева доктрина. Ова доктрина се огледала у агресивнијем наступу Русије у Евроазији и спречавању ширења туђег интереса у њеном суседству, које је она доживљавала као своју интересну сферу. Западни стратеги, а посебно Бжежински, не виде проблем у руској империјалној обнови, „која би била сувише скупа и која би наишла на одлучан отпор, већ, уместо тога, у стварању нове мреже односа која би ограничила нове државе и сачувала руску доминантну геополитичку и економску позицију.”²⁹¹ Руска реакција након америчке геополитичке офанзиве у каспијском подручју подразумева низ потеза управо у смеру стварања нове мреже односа, како би Москва поправила своју стратешку позицију у региону. Један од потеза је покушај континенталне интеграције кроз Шангајску петорку²⁹², којом је отпочело ново поглавље повезивања држава

²⁹¹ Бжежински З.: *Велика шаховска табла*, *op. cit.* стр. 134.

²⁹² Почетни циљ Шангајске петорке је сарадња Русије, Кине, Тацикистана, Киргистана и Казахстана на разграничењу и демилитаризацији међусобних граница.

у каспијском подручју. Шангајска петорка трансформисала се у Шангајску организацију за сарадњу (ШОС), са свим карактеристикама једне регионалне безбедносне организације. Овај вид руско–кинеског стратешког партнерства је одговор на америчко „ускакање” у ово геостратешки осетљиво подручје како би се одржала равнотежа снага.

Русија, као прва земља *харџленда*, прешла је пут од потпуне незаинтересованости за каспијско подручје након распада СССР до геостратешке „противофанзиве” којом је успела задржати кључни утицај у овом делу свог „блиског суседства”.

Макиндер је у својим радовима каспијско подручје посматрао с обзиром на параметре самога *харџленда*, не умањујући тиме његов издвојени значај. Посебно је био свестан важности контроле над овим подручјем за очување Индије, „најдражег драгуља” британске круне. Такође је био свестан да је управо средња Азија „најмекша” граница *харџленда*, преко које треба усмеравати продор поморских сила према *осовинском региону*. Он је исто тако писао о интеграционим могућностима овога региона, који би био спона између руског *харџленда*, Кине и Индије као најважнијих држава *римленда* у 21. веку. Када се овом геостратешком аспекту још дода и геоекономски значај овога региона у снабдевању енергентима водећих светских привреда, добијамо простор који је трајно укључен у велику (текућу) стратешку игру за светски примат.

ЗАКЉУЧАК

Колики је значај неког учења или теорије најбоље се види кроз утицај који су та теорија или учење остварили кроз време, као и кроз однос критике према њима. Макиндрова *харџленд теорија* представља прави пример *велике теорије* (*grand theory*), која већ више од једног века успешно постоји у геополитици и успешно одолева критици, која је и данас интензивна, једнако као и пре стотину година. Критички однос према Макиндровом учењу најчешће је резултат погрешне интерпретације, парцијалног читања и необјективног односа према геополитици уопште. Научне домете Макиндровог учења најбоље доказује чињеница да је оно надживело све своје критике. Његове идеје носе у себи један ванвременски садржај, о коме Колин Греј, као један од највећих савремених ауторитета англо-америчке стратешке мисли, каже – „скорашње критике Макиндрове теорије тврде да не постоје ’ванвременске истине’ у светској политици, и ја сам сагласан са том тврдњом, осим када је у питању хартленд теорија.”²⁹³

Макиндрово учење је несумњиво преживело тест 20. века,

²⁹³ Gray C.: *In defence of the Hartland: Sir Hakford Mackinder and his critics a hundred years on*, in Blouet B.: *Global Geostrategy: Mackinder and Defence of the West*, op. cit., p. 31.

који је био најсуровија историјска проба његових идеја. Данас је готово незамислива било каква геополитичка дискусија која не користи Макиндерову терминологију. Иако многи савремени геополитичари неће цитирати Макиндрове замисли у својим радовима, његов метод је константа у скоро свим радовима англо-америчких аутора који се баве геополитиком или геостратешком анализом, било у афирмативном или критичком смислу.

Ова књига је имала задатак да покаже да је Макиндрово „завештање” актуелно и данас у савременој англо-америчкој геополитичкој и геостратешкој мисли и да је неизоставни део сваког озбиљног промишљања на ову тему. У том смислу је било неопходно кренути од момента настанка геополитике као научне дисциплине, јер, иако Хелфорд Макиндер није терминолошки отац геополитике, сигурно јесте један од њених најзаслужнијих утемељивача.

Представљање историјског пута геополитике, од првих промишљања па кроз њен развој као систематизоване научне дисциплине до савремених геополитичких учења било је неопходно због још увек негативног става у домаћој научној јавности према њој. Представљени су „очеви” утемељивачи геополитике као научне дисциплине и најважнији геополитичари све до данас. Кроз различита дефинисања геополитике покушали смо указати на предмет и метод ове научне дисциплине. Укратко је описана рецепција геополитике као науке (научне дисциплине) у српској/југословенској научној заједници. Такође су скицирани и правци будућег развоја геополитике као научне дисциплине. У овом делу књиге намеравали смо да покажемо да је геополитичка анализа само један начин изучавања међународних односа и да нема потребе да се доживљава толико контроверзном.

У другом поглављу представили смо основе Макиндровог геополитичког учења као творца доктрине копнене моћи. На

почетку поглавља дали смо биографију Хелфорда Макиндера, указујући на његову свестраност и положај који је имао у британском друштву. Затим смо покушали да представимо основе Макиндеровог учења кроз његова три кључна геополитичка рада, са посебним освртом на геополитичке реалности које Макиндер разрађује у својим радовима. Чланку „Географска осовина историје”, као полазишту целокупног Макиндеровог геополитичког опуса, дали смо више места у књизи с обзиром на његов значај. Предочена је *харџленд теорија*, као централни део Макиндеровог учења, у којој су сабране све његове геополитичке идеје и промишљања. Чланак „Савршени свет и победа мира” смо представили кроз нове геополитичке категорије које су у њему постављене, као што су *леналенд* и *средишњи океан*, од којих је, према схватањима савремених теоретичара, ова друга категорија постала геостратешка основа за касније формирани Северноатлантски пакт.

Такође, покушали смо да укажемо на утицај развоја транспортних технологија на формирање одређених геополитичких ставова код Макиндера. Имали смо намеру да разјаснимо/оспоримо и честу примедбу Макиндеровом учењу да је геодетерминистичко, премда је сам Макиндер на неколико места у својим радовима експлицитно наводио да је носилац иницијативе човек, а не природа. Макиндер јесте у својим радовима означио одређене географске регионе у свету као стратешки важне у глобалним оквирима, али никада није занемаривао човекову интелигенцију и енергију.

Покушали смо указати и на значај термина које је Макиндер „исковао” у својим радовима, као што су *географска осовина историје*, *осовински рејон*, *харџленд*, *шамјон-зона*, *свејско острво*, *леналенд* и *средишњи океан*, који су постали неизбежни део геополитичког дискурса за све теоретичаре који се баве гло-

балним геополитичким питањима. Геополитика какву знамо, од Спајкмана до Бжежинског, користи Макиндеров вокабулар, тако да је његов допринос њеном фундању, ако не из других разлога, само због овог аспекта огроман.

Треће поглавље је посвећено другој двојци великана англо-америчке геополитичке мисли – Алфреду Мехену и Николасу Спајкману, који су били Макиндеров савременици и без којих није могуће правилно разумети његово учење. Мехен је творац доктрине поморске моћи, која је не мање значајна од Макиндрове доктрине копнене моћи. Мехен и Макиндер имају исто полазиште, али дијаметрално супротне закључке. Спајкман је на синтези ова два геополитичка учења развио оригиналну геополитичку теорију, тако да је за правилно схватање англо-америчке геополитичке мисли у 20. веку нужно познавање учења сва три аутора. Према данашњим тумачењима, дела/радови Мехена, Макиндера и Спајкмана спадају у класике англо-америчке геополитичке мисли, без којих је немогуће започети или завршити неку озбиљну глобалну геополитичку анализу.

Четврто поглавље књиге бави се савременом англо-америчком геополитиком и утицајем Макиндерових идеја на њен садржај, погледе и схватања. На почетку поглавља анализиран је утицај тзв. осовинског чланка на дефинисање главних британских спољнополитичких циљева на почетку 20. века. Макиндер је „пророчки” предвидео главни британски геостратешки изазов, који је постао константа у англо-америчким стратешким концепцијама кроз цели 20. век. Иако Макиндерови ставови нису прихваћени као званична спољнополитичка концепција Велике Британије, они су и те како били живи (утицајни/делатни) у практичној политици пре, у току, и након Првог светског рата. У овом делу књиге указано је и на оштру критику којој је била изложена осовинска теорија одмах након појављивања у јавно-

сти. Водећи политички кругови у Великој Британији нису одмах видели сву вредност Макиндерове геополитичке „прогнозе” и сматрали су да је поморска моћ још увек у знатној предности у односу на копнену, занемарујући чињеницу да је развој технологије транспорта снажно утицао и на развој копнене мобилности.

Затим, у овом делу књиге пратимо и сагледавамо утицај који је ова теорија остварила на развој других геополитичких схватања између два светска рата и у току Другог светског рата. Посебан осврт је начињен на учења немачког генерала Карла Хаусхофера, који је *харџленд теорију* сматрао највећим геополитичким концептом икад. Хаусхофер је први научник који је јавно прихватио Макиндерово учење и прилагодио његове концепције немачким стратешким стремљењима након Првог светског рата. Хаусхофер је након Другог светског рата био „првооптужени” за злоупотребу геополитике у нацистичкој Немачкој, па смо зато покушали да расветлимо „мистерије” о његовом учењу и утицају у Трећем рајху. Геополитика је након Другог светског рата постала неподобна научна дисциплина, а тиме и Макиндерова теорија.

У следећој глави четвртог поглавља истраживан је утицај Макиндеровог учења на хладноратовску политичку теорију и праксу. Макиндерова концепција о дводимензионалном глобалном сукобу копна и мора добила је свој најчистији облик за време Хладног рата, кроз сучељавање две суперсиле – САД (мора) и СССР (копна). Међутим, као што смо навели, геополитичку природу Хладног рата нико није прихватао, јер је геополитичка анализа била „неподобна”. Сукоб између глобалних ривала приказиван је углавном кроз идеолошку призму. Анализирали смо стратегију обуздавања Џорџа Кенана, са намером да укажемо на њену есенцијалну подударност са Макиндеровим геополитичким предвиђањем из 1904. године, у којем је речено

да се по сваку цену мора спречити интеграција над највећим делом Евроазије од стране једног политичког центра. Намера нам је била да прикажемо стратегију обуздавања као природну надоградњу ранијих геополитичких концепција садржаних у радовима Макиндера, Мехена и Спајкмана. На овом месту у књизи је обелодањена и употреба других Макиндерових геополитичких замисли у периоду Хладног рата, као што је рецимо појам *средишњеј океана*. Посредством идеје *средишњеј океана* Макиндер је поставио концепцијске темеље за развој англо-америчке одбрамбене политике и настанак Северноатлантског пакта. У почетном периоду Хладног рата Макиндерово учење се не цитира и не прихвата, иако су све стратегије из тога доба настале на темељима (његових) ранијих геополитичких схватања.

За ревалоризацију *харџленд теорије* у другој половини Хладног рата заслужан је британско-амерички теоретичар Колин Греј, који је у јеку овога сукоба, на темељима Макиндеровог учења, развио геополитичку концепцију прилагођену атомском добу. У овој глави, циљ је био да се покаже како је у јеку највећег хладноратовског сучељавања Макиндерово геополитичко учење и те како било присутно у развоју/конципирању тадашњих стратешких схватања.

У последњој глави четвртог поглавља приказана је актуелност Макиндеровог учења након Хладног рата кроз концепцију геополитичког плурализма. Након колапса СССР и тријумфа САД долази до поновне актуелизације геополитичких теорија. У првим годинама након завршетка Хладног рата, у оквиру англо-америчке науке о међународним односима, јављају се различита схватања о будућем устројству света, од крајње оптимистичких, као што је теорија Френсиса Фукујаме о крају историје, па до крајње песимистичких сценарија, као што је концепт сукоба цивилизација Самјуела Хантингтона. Између ова два екстрем-

на пола у англо-америчкој науци о међународним односима, посебно се издваја геополитичко учење Збигњева Бжежинског. Његова постхладноратовска платформа о геополитичком плурализму на прагу 21. века директни је следбеник Макиндрове концепције са почетка 20. века. Теорија коју је развио Бжежински у књизи *Велика шаховска табла* не доноси ништа ново у суштинском смислу. Прворазредни геостратешки задатак сузбијања хегемона у Евроазији, који је пре више од једног века поставио Макиндер, остао је исти, али је „ажуриран” и прилагођен савременим историјским околностима. Бжежински у својим радовима користи Макиндеров геополитички вокабулар и методе глобалне геополитичке анализе. Концепција о геополитичком плурализму Збигњева Бжежинског снажно потврђује главну хипотезу ове књиге – да је Макиндерово учење и данас актуелно у најпознатијим англо-америчким геополитичким и геостратешким теоријама.

У последњем, петом поглављу књиге, даavimo се новим геополитичким изазовима на прагу 21. века, који се јављају на геостратешки кључном простору за глобалну доминацију. Наиме, крај Хладног рата и распад највеће копнене државе (силе) створио је нове-старе геостратешке изазове. Колапсом СССР на простору који је био кључна „мета” Макиндрових опсервација, појавило се туце нових држава, иако је данашња Русија остала главни „станар” евроазијског *харџленда*. Та нова реалност омогућила је поморским силама да, као никада до сада у историји, пројектују своју моћ у дубину евроазијске копнене масе управо преко нових „станара” *харџленда*. Простор који смо означили као каспијско подручје постао је поприште одвијања *нове велике иџре*, аналогно сучељавању из 19. века, које је било означено као *велика иџра* (такође у истој области). Намера нам је била да кроз анализу дешавања на „терену” покажемо да је класична

геополитичка концепција, као што је Макиндерова, релевантна и данас у надметању између водећих светских и регионалних сила. Указали смо и на значај географског фактора у доба глобализације светске политике, упркос снажном развоју технике и технологије. Такође смо желели да представимо геоекономски значај *харџленда*, а посебно његовог јужног сегмента, стављајући акценат на његову важност у снабдевању енергентима водећих економских сила данашњице. Осврнули смо и на улогу Кине у овом делу Евроазије, изводећи аналогију са Макиндеровим закључком из осовинског чланка да замена руске контроле неком другом врстом унутарконтиненталне контроле, коју може преузети и Кина, неће довести до смањења значаја осовинске позиције. Управо су ова дешавања у каспијском подручју заслужна за поновно читање/изучавање Макиндерових теза у бившим совјетским републикама, на чијим се територијама и одвија нова велика иџра.

У овој књизи нисмо се бавили неколиким феноменима који се тичу Макиндеровог учења. Пре свега, мислимо на актуелност коју Макиндерово учење има изван англо-америчке геополитичке и геостратешке мисли, најпре у Руској Федерацији и државама средње Азије. Такође нису посебно разматране све критике које су изречене према Макиндеровом учењу, а којих, према Макиндеровом биографу Вилијаму Паркеру, има преко стотину.²⁹⁴ Најважније критике смо представили, док смо оне које смо сматрали мање релевантним изоставили због простора и самог карактера књиге. Што се тиче критике Макиндеровог учења, генерално можемо закључити да је она најчешће резултат нечитања, односно врло селективног читања Макиндерових радова или пуког понављања туђих (критичких) ставова, што

²⁹⁴ За детаљније погледати у Parker W. H.: *Mackinder: Geography as an aid to statecraft*, op. cit.

доводи до погрешних интерпретација и закључака.

Потребно је напоменути да је један од подстицаја за писање ове књиге било занемаривање Макиндеровог учења у домаћој научној јавности, иако је Макиндер био добро упознат са српским питањем у 20. веку. Поменули смо да је Макиндер у току Првог светског рата био један од оснивача Српског друштва у Великој Британији. Такође се положај и улога Југославије после два светска рата могу сагледати кроз Макиндерову концепцију тампон-зона. Надамо се да је овом књигом направљен скроман допринос афирмацији Макиндеровог учења у српској академској јавности.

Када коначно посматрамо значај и утицај Макиндеровог учења на савремену англо-америчку геополитичку и геостратешку мисао, можемо закључити да је оно њен темељ и оквир. У том смислу није претерана тврдња америчког геополитичара Брајана Блуета да је Макиндер пре више од једног века поставио главну дилему англо-америчке спољне и одбрамбене политике. Макиндерово упозорење да главна претња по поморске силе долази од Евроазије, интегрисане под једним политичким ауторитетом, актуелно је и у првим деценијама 21. века, као што је то било и пре више од једног века.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел: *Политика*, Култура, Београд, 1970.
- Арон, Рејмон.: *Мир и рат међу нацијама*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- Baylis, John; Smith, Stave: *The Globalisation of World Politics: An introduction to international relations*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Blouet, Brian: *Halford Mackinder: A Biography*; A&B Universety Press, Texas, 1987.
- Blouet, Brian: *Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century*, Reaktion Books, London, 2004.
- Blouet, Brian (eds.): *Global Geostrategy: Mackinder and the Defense of the West*, Frank Cass, London and New York, 2005.
- Бжежински, Збигњев: *Велика шаховска табла*, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2001.
- Бжежински, Збигњев: *Амерички избор: глобална доминација или глобално вођство*, ЦИД Подгорица, Политичка култура Загреб, 2004.
- Бжежински, Збигњев: *Дружа шанса Америке: Три председника и криза америчке суперсиле*, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2009.
- Brezekinski, Zbigniew: *Plan for Europe*, Foreign Affairs, January/February, 1995.
- Brezekinski, Zbigniew: *The Geostrategic Triad: Living with China, Evropa*,

and Russia, CSIS Press, Washington D.C., 2001.

Будимир, Жељко: *Макиндеров ѱеојолијички ѱоредак и евроазијска интѱејрација*, Зборник радова Србија и евроазијски ѱеојолијички ѱростјор, приредили др Миломир Степић и др Живојин Ђурић, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

Будимир, Жељко: *Макрорејонално ѱеојолијичко стјруктурисање свејта: актјуелностј Макиндрове хартјленд концепције*, Национални интјерес бр. 2/2012, година VII, vol. 14, Институт за политичке студије, Београд, 2012.

Будимир, Жељко.: *Настјанак концепције ваздушне моћи ѱрема учењу Ђулија Дуејта*, Полијтеиа бр. 28, Факултет политичких наука у Бањој Луци и Институт за политичке студије Београд, 2024.

Војна енциклопедија, том 1–6, Издање редакције војне енциклопедије, Београд, 1972.

Вујаклија, Милан: *Лексикон стјраних речи и израза*, Просвета, Београд, 2004.

Вуковић, Небојша: *Лојика имјерије: Николас Сјајкман и савремена америчка ѱеојолијика*, Конрас – Нација прес, Београд, 2007.

Вуковић, Небојша: *Актјуелностј учења Николаса Сјајкмана у америчкој ѱеојолијичкој мисли на ѱрају двадесетј ѱрвој века*, магистарски рад, Факултет политичких наука, Београд, 2004.

Garrity P. J.: *The Reluctant Empire*, доступно на <http://www.claremont.org/writings/crb/winter2002/garrityempire.html>.

Гајић, Саша: *Нова велика ијра*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

Галоа, Пјер: *Крв ѱетјрола*, Босна, Наш дом, Београд, 1996.

Геојолијика, часопис број 3, 5 и 9 Београд, 2001.

Грчић, Мирко: *Аналијички извори јолијичко-јеојрафских и ѱеојолијичких идеја*, Глобус бр. 22, Београд, 1997.

Gray, Colin: *War, Peace and Victory*, Simon and Shuster, New York, 1996.

Gray, Colin: *The Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*, Crane Russak, New York, 1977.

Gray, Colin: *The Geopolitics of Superpower*, University Press of Kentucky,

- Lexington, 1988.
- Gray, Colin, Sloan, Geoffrey (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass, London, 1999.
- Gray, Colin: *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Grygiel, Jakub: *Great Power and Geopolitical Change*, The John Hopcins University Press, Baltimore, 2006.
- Defrages, Philippe Moreau: *Geopolitički rječnik*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2006.
- Demko, George, Wood, William (eds.): *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the 21st Century*, Boulder, Colo.: Westview, 1994.
- Dodds, Klaus: *Geopolitical in a Changing World*, Prentice Hall, Harlow, 2000.
- Dodds, Klaus: *Geopolitika*, Šahinpašić, Sarajevo/Zagreb, 2009.
- Dueck, Colin: *Power, Culture, and Change in American Grand Strategy*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006.
- Дугин, Александар: *Метаморфоза континента: од сакралне географије ка геополитици*, у: *Тајна Балкана, монографија о геополитици*, друго допуњено издање, Студентски културни центар, Београд, 1995.
- Дугин Александар: *Основи геополитике – геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин Александар: *Основи геополитике – њросіорно мислиши*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин Александар: *Геополитика њосіомодерне*, Никола Пашић, Београд, 2009.
- Engdahl, William: *Stoljeće rata: Anglo-američka naftna politika i novi svjetski poredak*, Detecta, Zagreb, 2008.
- Ерл, Едвард: *Творци модерне стіраіеіије*, Војно дело, Београд, 1952.
- Закарија, Фарид: *Посі-амерички свей*, Хеликс, Смедерево, 2009.
- Зарић, Иван: „Моћ мора” у геополитици и геостратегији САД – утицај идеја Алфреда Мехена, *Национални иніјерес*, број 3/2009.
- Зарић, Иван: *Уиіицај идеја Алфреда Мехена на савремену америчку геополитику и геостіраіеіију*, магистарски рад, Факултет по-

литичких наука, Београд, 2010.

Зарић, Иван и Будимир, Жељко: *Кинески концепти њоморске моћи и војне способности као инструменти за геостратегијско наглашавање у Индо-Пацифику*, Зборник радова Геостратегија Индо-Пацифика: велики њолион њлобалној сучељавања, приредили др Небојша Вуковић и др Михајло Копања, Институт за међународну политику и привреду и Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2024.

Zirulo, Luciana: *Appunti di Geopolitica*, Istituto per la storia della Resistenza e Della societa contemporanea della provincia di Alessandria, доступно на интернету <http://novocento.org/geopolitica.html>.

Зјуганов, Генadiј: *Руска њеоњолињика*, Култура, Београд, 1999.

Ins Claus, Sheldon Simon, Douglas Stuart (eds.), *Collective Security in Europe and Asia*, Strategic Studies Institute U.S. Army War College, 1992.

Jones, Steve: *The Influence of Sea Power in Diplomacy*, доступно на <http://www.diplomacy-arhive.com>.

Енциклопедија Брињаника, сажето издање, књига 5, Л–М, Народна Књига, Политика, 2005.

Kaplan, Robert: *Monsoon: The Indian Ocean and the Future of American Power*, Random House, New York, 2010.

Кегли, Чарлс и Виткоф Јудин: *Свејска њолињика, њренд и њтрансформација*, CSES, Дипломатска академија, ФПН, Београд, 2004.

Кенеди, Пол: *Уњон и њад великих сила – економска њромена и рањовање од 1500. до 2000. њодине*, ЦИД Подгорица и Службени лист Београд, 2003.

Kearns, Gerry: *Geopolitics and Empire: The Legacy of Mackinder*, Oxford University Press, New York, 2009.

Kennan, George: *Memoirs 1925-1950*, An Atlantic Monthly Press Book, Boston-Toronto, 1967.

Kennan, George: *Russia and the West under Lenin and Stalin*, An Atlantic Monthly Press Book, Boston- Toronto, 1960.

Kingston, Robert Collins , John : *Military strategy – Principles, Practic-*

- es, and Historical Perspectives, Potomac Books, Washington D.C., 2002.
- Кјелен, Рудолф: *Држава као облик живоїа*, Издање И. Ђ. Ђурђевића, Београд – Загреб, 1923.
- Кисинџер, Хенри: *Дипломатија*, Клуб плус, Београд, 2008.
- Кисинџер, Хенри: *Мемоари*, Глобус, Загреб, 1981.
- Кисинџер, Хенри: *Да ли је Америци пошребна сїољна геополитика*, БМГ, Београд, 2003.
- Khallizad, Zalmay and Lesser, Ian: *Sources of Conflict in the 21st century: Regional Futures and U.S. Strategy*, RAND, Santa Monica, 1998.
- Kupchan, Charles: *The Rise of Europe, Americas changing internacionalism, and the End of U.S. Primacy*, Political Science Quarterly, vol. 118, 2003.
- Kugler, Richard: *Changes Ahead*, Santa Monica, RAND, 1998.
- Leffler, Melvyn and Largo, Jeffrey (eds.): *To Lead the World: American Strategy after Bush Doctrine*, Oxford University Press, 2008.
- Lim, Joo-Jock: *Geo-Strategy and the South China Sea Basin*, Singapore University Press, Singapore, 1979.
- Lacoste, Yves: *Dictionnaire de Geopolitique*, Flammarion, Paris, 1995.
- Luttwak, Edward: *Endangered American Dream*, Simon & Schuster, New York, 1993.
- Мала геополитичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1966.
- Мала енциклопедија „Просвета”*, Општа енциклопедија, четврто издање, том 1, Просвета, Београд, 1986.
- Mackinder, Halford: *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Макиндер, Хелфорд: *Демократски идеали и стварност*, Метафизика, Београд, 2009.
- Mackinder, Halford: *The Rhine*, Dod, Mead and Company, 1908.
- Mackinder, Halford; *Britain and the British Seas*, D. Appleton and Company, 1902.
- Mackinder, Halford: *The First Ascent of Mount Kenya*, Ohio University

- Press, Athens Ohio, 1991.
- Mackinder, Halford: *The Geographical Pivot of History*, γ (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *The Scope and Methods of Geography*, γ (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *The Round World and Winning of the Peace*, γ (Additional Papers), *Democratic Ideals and Rality*, National Defense University Press, Washington, 1996.
- Mackinder, Halford: *Our Own Islands: An Elementary Study in Geography*, George Philip, London, 1906.
- Mackinder, Halford: *Adriatic Question*, Glasgow Herald, Glasgow, 1917.
- Mackinder, Halford: *Distant, Lands: An Elementary Study in Geography*, George Philip, London, 1910.
- Mackinder, Halford: *Man-Power as a Measure of National and Imperial Strength*, National Review, London, 1905.
- Mackinder, Halford: *India, Eight Lectures Prapered for the Visual Instruction Committee of the Colonial Office*, George Philip, London, 1910.
- Mackinder, Halford: *The Nations of the Modern World: An Elementary Study in Geography and History, After 1914*, George Philip, London, 1924.
- Махан, Алфред: *Поморска стратегија*, Војноиздавачки завод ЈНА, Војно дело, Београд, 1960.
- Mahan, Alfred: *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Dover Publication, New York, 1987.
- Mahan, Alfred: *The Isthmus and the Sea Power*, The Atlantic monthly, Volume 72, october 1893.
- Mahan, Alfred: *The United States Looking Outward*, Atlantic monthly, December 1890.
- Mahan, Alfred: *The Problems of Asia: In Effect of Upon International Politics*, Transaction Publishers, 2003.
- Mahan, Alfred: *Sea Power in Relations to the War of 1812*, Volume 2, Little

Brown, Boston, 1905.

Миршајмер, Џон: *Траједија йолийіке великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2009.

Милосављевић, Славомир и Радосављевић, Иван: *Основи метйодоло-ије йолийічких наука*, Службени гласник, Београд 2006.

Morgentau Hans: *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York, 1971.

Мондријал, де Тјери: *Делање и сисџем свејја*, CLIO, Beograd, 2006.

Nye, Joseph: *Bound to lead, The Changinig Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1971.

Нај, Џозеф: *Како разумейи међународне огносе*, Стубови културе, Београд, 2006.

Нај, Џозеф: *Парадокс америчке моћи: зашџо једина свејјска сујерсила не може сама*, БМГ, Београд, 2004.

Нарочницка, Наталија: *Русија и Руси у свејјској истйорији*, СКЗ, Београд, 2008.

Nohlen, Dieter: *Politološki rječnik; Država i politika*, Panliber, Osijek–Zagreb–Split, 2001.

O'Sullivan Patrick: *The Changing Politics of place*, www.research.fsu.edu.

O'Tuathail, Georaoid: *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Space*, Routledge, London, 1996.

O'Tuathail, Georaoid; Dalby, Simon; Routlege, Paule: *Увог у іеойолийіи-ку*, Политичка култура, Загреб, 2007.

O'Loughhlin, John: *Dictionary of Geopolitics*, Greenwood Press, London, 1994.

Павић, Радован: *Увог у йолийічку іеойафију и іеойолийіику*, Загребачко свеучилиште, Загреб, 1971.

Parker Goeffrey: *Geopolitics: Past, Present and Future*, Pinter, London, 1998.

Parker Goeffrey: *Western Geopolitical Thought in Twentieth Century*, Routledge, Pinter, London, 1998.

Parker, William: *Mackinder: Gography as an Aid to Statecraft*, Clarendon press, Oxfors, Sydney, 1982.

- Петровић, Зоран: *Мали ђојмовник ђеођолиђиђке*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Сакан, Момчило. *Појам и научна изђрађеносђ ђеођолиђиђке*, Војно дело 3/2005, Београд, 2005.
- Sempa, Francis: *Mackinder's World*, American Diplomacy, www.unc.edu.
- Seversky, Alexander: *Victory Through Air Power*, Simon&Schuster, New York, 1942.
- Симић, Драган: *Наука о безбедносђи, савремени ђрисиђуђ безбедносђи*, Службени лист СРЈ, ФПН, Београд, 2002.
- Симић, Драган: *Поредак свеђта*, Завод за уђбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Симић, Драган: *Свеђска ђолиђиђка*, Факултет политичких наука, Чигоја штампа, Београд 2009.
- Симић, Драган: *Америчко сђпрађешко мишљење на ђочетђу 21. века*, Међународна политика, јануар–март 2009, стр.74–83, Београд, 2009.
- Spykman, Nycholas: *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.
- Spykman, Nycholas: *Geography of the Peace*, New York, Harcourt, Brace, 1944.
- Sprout, Harold and Sprout, Margaret: *From Mahan to Mackinder*, in Sprout, Harold and Sprout, Margaret (eds.): *Foundations of national Power*, D. Van Nostrand, Princeton, 1951.
- Степић, Миломир: *Појмовник ђеођолиђиђке*, Геополитичка раскршћа, брђј 1/2000, Београд, 2000.
- Степић, Миломир: *У врђлођу балканизације*, Јавно предузеће службени лист СРЈ и Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић, Миломир и Будимир, Жељко: *Темељи срђске ђеођолиђиђичке школе*, *Полиђиђа* бр. 17, Факултет политичких наука у Бањђ Луци и Институт за политичке студије Београд, 2019.
- Стојекрс, Робер: *Теоријска ђанорама ђеођолиђиђке*, у: *Тајна Балкана*,

- моноірафија о іеойолиїици, друго допуњено издање, студентски културни центар, Београд, 1995.
- Sumida, John Tetsuro: *Inventing Grand Strategy and Teaching Command – The Classic Works of Alfred Thayer Mahan Reconsidered*, The Woodrow Wilson Center Press Washington D.C. and The Johns Hopkins University Press Baltimore and London, 1997.
- Термиз, Џевад и Милосављевић, Славомир: *Практикум из мейоголоїіје йолиїикоїоїіје*, Сарајево, 2000.
- Тојнџи, Арнолд: *Проучавање иїїирије*, ЈП Службени лист СРЈ Београд, ЦИД Подгорица, 2002.
- Тофлер, Алвин; Тофлер Хајди: *Раїи и аниїираїи*, Паиџеја, Београд, 1998.
- Трубецкој, Николај: *Евроїа и човечанїїво*, Логос, Београд, 2004.
- Трубецкој, Николај: *Наслеђе Џинїис-кана*, Бримо, Београд, 2002.
- Туњић, Филип: *Међуевроїа-їарадиїма йолиїицке іеойрафије іеойолиїице, на заїаду ниїиїа ново, на иїїоку све йо сїїаром*, Друштвена истраживања – часопис за опїа друштвена питања, број 4–5/2007.
- Fairgrieve, James: *Geography and World Power*, E. P. Dutton & Company Publishers, New York, 1917.
- Flint, Colin: *Introduction to Geopolitics*, Taylor&Francis e-Libery, 2006.
- Friedman, George and Meredith: *The Future of War and American World Dominance in the 21 Century*, Crown Publishers, New York, 1996.
- Хантингтон, Самјуел: *Сукоб цивилизација и їреобликовање свейїскої йорейїка*, ЦИД Подгорица, Романов Бања Лука, 2000.
- Хантингтон, Самјуел: *Треїи їїалас*, ЦИД Подгорица, Политичка култура Загреб, 2004.
- Хантингтон, Самјуел: *Тко смо ми: изазови националном иџенїиїиїейїу САД*, Извори, Загреб 2007.
- Хантингтон, Самјуел: *Треїи їїалас*, ЦИД Подгорица, Политичка култура Загреб, 2004.
- Хантингтон, Самјуел: *Војник и држава: Теорија и йолиїица цивилно-воїних огноса*, ЦСЕС, ФПН Београд, Дипломатска академија,

Београд, 2004.

Hegel, Wilhelm Friedrich: *Филозофија њовијесџи*, Култура, Загреб, 1951.

Hooson, David: *A New Soviet Heartland*, University of British Columbia, New York, 1964.

Cohen, Saul: *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publisher, London – New York, 2003.

Colin, Gray: *War, Peace and Victory: Strategy and Statecraft for the Next Century*, Simon&Schuster, New York – London, 1990.

Collins, John: *Grand Strategy: Principels and Practices*, Naval Institute Press, 1973.

Collins, John: *Military Strategy: Principles, Practices, and Historical Perspectives*, Brassey's, Washington D.C. 2002.

Chaliand, Gerard and Rageau, Jean-Pierre: *Strategic Atlas: A Comparative Geopolitics of the World's Powers*, Harper Perennial, New York. 1992.

Цвртила, Влатко: *Политичка географија и геополитика*, Факултет политичких знаности, Загреб, 2004.

Weigert, Hans: *Generals and Geographers: Twilight of Geopolitics*, Oxford University Press, New York, 1942.

Шпенглер, Освалд: *Проиасџи заџага*, Утопија, Београд, 2003.

http://www.historynet.com/magazines/american_history/3038091.html.

[http://en.wikipedia.org/wiki/Helford John Mackinder](http://en.wikipedia.org/wiki/Helford_John_Mackinder).

<http://www.mackinderforum.org>.

О аутору

Жељко Будимир је доктор политичких наука, ради као наставник на Факултету политичких наука Универзитета у Бањој Луци на ужој научној области међународни односи и безбедност.

Објавио је као аутор и коаутор већи број научних радова на теме из међународних односа, безбедности, геополитике, стратегије и спољне политике. Поље његовог интересовања су светска политика, геополитика и стратешке студије.

Члан је уредништва више научних часописа у Републици Српској и Србији. Више година је обављао функцију извршног уредника научног часописа *Политиџеа*.

Ожењен је Дианом Будимир, отац Данице и Огњене.

Жељко М. Будимир
РАЂАЊЕ АНГЛО-АМЕРИЧКЕ
ГЕОПОЛИТИКЕ – ЗАОСТАВШТИНА ХЕЛФОРДА МАКИНДЕРА

Издавачи

Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука
Бања Лука, Булевар војводе Петра Бојовића 1А
www.fpn.unibl.org

За издаваче

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине
Проф. др Ранка Перић Ромић, декан Факултета политичких наука

Лектура

Александра Савић

Техничка припрема

Мирослав Галић

Штампа

Сајнос, Нови Сад

Тираж

500

ISBN 978-86-6178-223-7

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

327::911.3(73)

БУДИМИР, Жељко М., 1977-

Рађање англо-америчке геополитике : заоставштина Хелфорда Макинтера / Жељко М. Будимир. - Нови Сад : Архив Војводине ; Бања Лука : Факултет политичких наука, 2025 (Нови Сад : Сајнос). - 197 стр. : илустр. ; 21 cm. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-6178-223-7

а) Сједињене Америчке Државе - Геополитика

COBISS.SR-ID 171749641